

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi -II

Darbeli ve Çatışmalı Yıllar

(1961-2000)

AYŞE HÜR

profil

Ayşe Hür, öğretmen anne-babanın çocuğu olarak 1956'da Artvin'de doğdu. Urfa, Nazilli, Edirne'de bulundu, halen İstanbul'da yaşıyor. Memurluk, işçilik, araştırmacılık yaptı. 1986-1992 yılları arasında Boğaziçi Üniversitesi Tarih ve Uluslararası İlişkiler/Siyaset Bilimi bölümlerinde çift ana dal eğitimi aldı. 2006'da Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde "Avrupa Birliği'nin Tarihle Barışma Politikaları ve Ermeni Meselesi" üzerine yüksek lisans tezini verdi. Halen aynı enstitüde doktora çalışmasına devam ediyor. Mart 2007-Ağustos 2012 arasında AGOS'un; Kasım 2007-Mayıs 2012 arasında Taraf gazetesinin tarih sayfalarını hazırladı. Ağustos 2012'den bu yana Radikal gazetesinde yazıyor. Öteki Tarih I, II ve III (Profil Kitap) serisinin yazarıdır. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi (Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın ortak yayını, 1994-1995), Istanbul: An Urban History (Tarih Vakfı Yayınları, 1996), İ.E. Ulagay İlaç Sanayii Türk A.Ş. 100 Yaşında (Kurum Tarihi Projesi, Tarih Vakfı, 2003), 20. Yüzyıl Dünya ve Türkiye Tarihi, (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005), Resmi Tarih Tartışmaları/İttihatçılıktan Kemalizm'e (Özgür Üniversite Kitaplığı, 2007), Trabzon'u Anlamak (İletişim Yayınları, 2009), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 9, (İletişim Yayınları, 2009) ve Bugünün Bilgileriyle Kemal'in Türkiyesi, La Turquie Kamâliste (Boyut Yayıncılık, 2012) adlı eserlere katkıda bulundu.

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi -2

DARBELİ VE ÇATIŞMALI YILLAR

(1961-2000)

© Ayşe Hür
© Profil Yayıncılık

Yazar / Ayşe Hür
Kitabın Adı / Çok Partili Dönemin Öteki Tarihi II

Genel Koordinatör / Münir Üstün
Genel Yayın Yönetmeni / Cem Küçük
Kapak Tasarım / Kenan Özcan
Editör / Gökhan Ergür
İç Tasarım / Adem Şenel
Baskı-Cilt / Kayhan Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.
Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No:8/2 Topkapı/İSTANBUL
Tel: 0 212 612 31 85 - 576 00 66
Sertifika No: 12156

1. Baskı: Ekim 2015

978-975-996-782-6

Kültür Bakanlığı Yayıncılık Sertifika No: 12391

PROFİL: 469
TARİH: 23

PROFİL YAYINCILIK
Çatalçeşme Sk. No: 52 Meriçli Apt. K.3
Cağaloğlu - İSTANBUL
www.profilkitap.com / bilgi@profilkitap.com
Tel. 0212. 514 45 11 Faks. 0212. 514 45 12

Profil Yayıncılık Maviağaç Kültür Sanat Yayıncılık Tic.Ltd.Şti markasıdır.

© Bu kitabın Türkçe yayın hakları Ayşe Hür ve Profil Yayıncılık'a aittir. Yazarın ve yayıncının izni olmadan herhangi bir formda yayınlanamaz, kopyalanamaz ve çoğaltılamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi -2

DARBELİ VE ÇATIŞMALI YILLAR

(1961-2000)

AYŞE HÜR

PROFİL

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ VII

SİVİL-ASKER ELELE, 'ÖZGÜRLÜKÇÜ' 1961 ANAYASASI 7
27 MAYISÇILARIN KÜRT POLİTİKALARI 15
TALAT AYDEMİR'İN 1962 VE 1963 DARBE GİRİŞİMLERİ 22
1964 KARARNAMESİ VE JOHNSON MEKTUBU 30
HEYBELİADA RUHBAN OKULU 'MESELESİ' 38
TÜRKİYE VE BATI ARASINDAKİ AŞK-NEFRET İLİŞKİSİ 45
TÜRBANIN KAMUSAL ALANA ÇIKIŞI 54
ŞAİR VE 1966 VARTO DEPREMİ 58
KAVEL VE PAŞABAHÇE GREVLERİ, 15-16 HAZİRAN OLAYLARI 64
12 MART 1971 MUHTIRASI 74
1974 KIBRIS HAREKATI 83
1978 MARAŞ KATLİAMI 88
12 EYLÜL 1980 DARBESİ 99
ERBAKAN, MİLLİ GÖRÜŞ, 28 ŞUBAT 1997 MUHTIRASI 108
BİR ZAMANLAR ASALA 123
APOLETLİ SERMAYE'NİN OYAK 'MUCİZESİ' 135
KÜRT MESELESİ'NDE PKK'NİN İŞLEVİ NEYDİ? 148
'29. KÜRT İSYANI'NIN BİLANÇOSU 161
'ŞEHİTLER' VE 'ETKİSİZ HALE GETİRİLENLER' 171
DEVLETİN KARANLIK YÜZÜ: JİTEM 179

ÖNSÖZ

Cumhuriyet tarihimizin ilk çeyreğine damgasını vuran CHP'nin bağrından doğan Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarının özellikle son yıllarında yoğunlaşan demokrasiye aykırı girişimlerini bahane ederek 27 Mayıs 1960'ta bir darbe yapan TSK mensuplarının ilk işlerinden biri, çoğunluğu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden olmak üzere hukuk profesörlerini alelacele uçakla Ankara'ya getirtmek ve 'darbenin meşruluğu ve haklılığı' üzerine bir bildiri yayınlatmak olmuştu.

Darbecilerin Ankara Garnizon Komutanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu'nun kendilerini göreve çağıran konuşmasından sonra devrin en tanınmış hukukçuları meşru parlamentoyu ortadan kaldıran askerlerin işini kolaylaştırmak için kolları sıvamışlardı. Öyle ki, Madanoğlu, ihtilalin başarıya ulaşmasının ardından yönetimi siviller ile Askerî Yüksek Şûra'dan oluşacak kurucu meclise bırakma düşüncesini açtığında hukukçu profesörler buna karşı çıkmışlar ve askerlerden oluşacak bir 'ihtilal komitesi' kurulmasını önermişlerdi. Milli Birlik Komitesi (MBK) işte bu aklın ürünüydü.

MBK, önce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından oluşan 'İstanbul Bilim Komisyonu'na bir anayasa taslağı hazırlanmasını emretti. Ancak bu heyetin çalışmalarını bir türlü tamamlayamaması üzerine durumdan vazife çıkaran Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocaları kendi aralarında bir komisyon kurdular ve kendi anayasa taslaklarını İstanbul komisyonundan önce bitirerek MBK'ya takdim ettiler. İki taslağı da beğenmeyen MBK, bir kurucu meclis toplanmasına karar verdi. Bu meclisin

oluşturduğu anayasaya (dönemin tartışmalarındaki adıyla 'İkinci Cumhuriyet Anayasası') Kurucu Meclis'te iki çekimser oya karşılık 261 oyla kabul edildi. Bugün bazı çevrelerce "Türk anayasacılık tarihinin kusursuz ürünü" olarak kutsanan bu anayasa 9 Temmuz 1961'deki halkoylamasında yüzde 60,4 oyla kabul edildiğinde, bu düşük kabul oranı darbenin faillerinde ve destekçilerinde büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Nitekim 27 Mayıs'ın 'eksik yanlarını tamamlamak' (!) iddiasıyla, Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan'ın başını çektiği asker grupları, 22 Şubat 1962'de ve 21 Mayıs 1963'te iki kere darbeye teşebbüs edecekti.

9 Mart 1971'de Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* gazetesi etrafında toplanan 'Milli Demokratik Devrimciler' (MDD'ciler), dönemin siyasi partilerinin demokrasi anlayışının bir oyalamaca olduğunu ileri sürerek orduyu iktidara el koymaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak darbecilerin arasına sızmış olan MİT elemanları tarafından girişim Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a ihbar edilince Tağmaç olaya el koydu ve "bir şey yapılacaksa bunun emir-komuta zinciri içinde yapılmasına" karar verdi. Sonuç 12 Mart 1971 günü, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümeti istifaya zorlamasını isteyen bir muhtıra verilmesi oldu.

Bu müdahaleden sonra da ülkede sular durulmadı. Cevdet Sunay'ın halefi Korutürk hem kişiliği hem de 1961 Anayasası'nın rejimi vesayet altına almak konusunda açık kapı bırakmamak kaygısıyla hazırlanmış yapısı yüzünden bu çatışmaları önleyemezdi ama bunun için inisiyatif de almadı, olayları izlemekle yetindi. Döneminde tam 16 hükümet kuruldu, bu arada ülke kan gölüne döndü. Öyle ki 1977'de siyasi içerikli şiddet olaylarında 231 kişi ölürken, bu sayı, 1978'de 832'ye, Aralık 1978 ile Eylül 1979 arasında 898'e ve bu tarihten 1980 yılının Eylül ayına kadar 2.812'ye çıkmıştı. Son dönemlerde günde ortalama 20 kişi hayatını kaybediyor, bunun birkaç katı insan yaralanıyordu. Öldürülenler

arasında ünlü gazeteciler, bilim adamları, sendikacılar, eski başbakanlar vardı.

Bütün bunları uzaktan izleyen ve 'koşulların olgunlaşmasını bekleyen' TSK 12 Eylül 1980 sabahı, 'emir komuta zinciri içinde' yönetime el koydu. TSK'nın da ilk işi ise Türkiye'nin içinde olduğu durumdan sorumlu tuttukları 'aşırı özgürlükçü' (!) 1961 Anayasası'nı değiştirmek olacaktı. İlga edilen TBMM yerine açılan Danışma Meclisi'nden seçilen 15 kişilik komisyonun başında bu sefer Anayasa Profesörü Orhan Aldıkaçtı vardı. Aslında bu görev için tam 54 kişi aday olmuştu. Yani darbecilere yardım etmek için yine hukukçular yarışıyordu. Bu komisyon tarafından hazırlanan ve her satırına demokrasi ve özgürlük düşmanlığı sinmiş olan 1982 Anayasası ile Kenan Evren'in devlet başkanlığı ile birlikte halkın onayına sunuldu. Referanduma katılanların yüzde 92'sinin 'Evet' oyuyla kabul edilen bu anayasanın birçok maddesi değiştirildi ama ana gövdesi hala hayatta.

1970'den beri İslamcı siyasetin kült isimlerinden biri olan Necmettin Erbakan, 1997'de RP-DPY koalisyonunun kurduğu hükümetin başbakanı olduğunda rejimin 'asıl' (!) sahiplerinin bu duruma tahammül etmesi beklenemezdi elbette. Gerçi 'Refah-Yol' Hükümeti 28 Şubat 1997 günü MGK'dan çıkartılan "irticai faaliyetlere yönelik" bildiriyi imzalayarak darbeyi savuşturdu ama Anayasa Mahkemesi RP'yi kapatma davası açınca Erbakan havlu attı ve 18 Haziran'da Başbakanlıktan istifa etti. Beklentisi yerini ortağı Tansu Çiller'in almasıydı ama Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini Çiller'e değil, ANAP Başkanı Mesut Yılmaz'a verince, Refah-Yol Hükümeti tarihe karıştı. Bu süreç ileriki yıllarda 'Post-modern darbe' diye anılacaktı.

Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi (Profil, Ocak 2015) adlı iki ciltlik dizinin ilk kitabı 10 Kasım 1938'de Atatürk'ün vefatından, 27 Mayıs 1960 darbesinin akabinde Menderes ve arkadaşlarının idamına kadarki dönemin siyasi ve toplumsal olaylarına dair

yazılardan oluşuyordu. Bu kitapta ise 1961'den 2000'li yıllara kadarki darbeli ve çatışmalı döneme dair siyasi yazılarımı derledim.

Bu yazıların bir bölümü yıllar içinde *AGOS*, *Taraf* ve *Radikal* gazetelerinde yayımlanmıştı. Bir bölümünü de bu kitap için yazdım. Yazıları daha önceki kitaplarda olduğu gibi yarı akademik-yarı popüler üslupta kaleme aldım. Konuların çoğunun tarihsel gelişimini önceki kitaplarda anlattığım için çoğu zaman doğrudan konuya girdim. Kaynaklardan aynen alıntıladığım ifadeleri, çift tırnak işareti ile belirttim. Yaklaşık olarak aktardığım ifadelerle, çeşitli nedenlerle vurgulamak istediğim ifadeleri tek tırnakla gösterdim. Günümüzde pek kullanılmayan kelimeleri yuvarlak parantez içinde açıkladım, yazıdaki gizli özne veya nesneleri köşeli parantezle ekledim. Uzun alıntıları küçük punto ve içerlek, kısa alıntıları normal punto ile verdim. Bilimsel makalelerde olması gerektiği gibi dipnot kullanmadım ama yararlandığım kaynakların belli başlılarını yazıların sonunda belirttim.

Her kitabın önsözünde olduğu gibi tekrar hatırlatmak istiyorum: Bu yazıları yazmaktaki amacım, herhangi bir konuda tarihsel gerçeklik hakkında kesin hükümlere varmak değil. Esas olarak tarihle amatörce ilgilenen kişilere, ilgi duydukları alanlarda, tarihsel gerçekliğe ulaşma yolunda, daha ileri okumalar, araştırmalar, zihin egzersizleri yapmaları için ipuçları sunmak. Yine hatırlatmak isterim ki, tarihsel gerçekliğe yaklaşmak, ancak önyargılardan uzak, sabırlı ve kapsamlı araştırmaların sonunda mümkün olabilir. Bu zorlu yolculuğun hem benim, hem de siz okurlar için daha uzun yıllar süreceğini sanıyorum, umuyorum...

Ayşe Hür, 15 Eylül 2015, İstanbul.

SİVİL-ASKER ELELE, 'ÖZGÜRLÜKÇÜ' 1961 ANAYASASI

DP'nin 10 yıllık iktidarının özellikle son yıllarında yoğunlaşan Vatan Cephesi listeleri, muhalif partilere, üniversitelere, basına ve CHP'ye yönelik baskılar gibi demokrasiye aykırı girişimleri bahane ederek 27 Mayıs 1960'ta darbe yapan TSK mensuplarının ilk endişelerini, M.A. Birand, C. Dündar ve B. Çaplı'nın yazdığı *Demirkırat, Bir Demokrasi'nin Doğuşu* adlı kitapta darbecilerin Ankara Garnizon Komutanı Tümgeneral Cemal Madanoğlu şöyle anlatıyordu:

> "'Ne yapacağız yahu?' diyorum. 5-10 Subayla koca devleti nasıl hale yola sokacağız? Bütün düşünce kafamda. Bu düşünceyle geziniyorum. Adeta neşem kaçtı (...) Ben getirdim Generalleri, dizdim. 'Efendim, işte Kara Ordusu'nun, işte Hava Ordusu'nun, işte Deniz Ordusu'nun General ve Amiralleri. Şu anda duruma hakimiz. Sizden istifa etmenizi istemeye geldik.' Celal Bayar şöyle oturduğu koltuktan bir kaykıldı. Elini, parmağını uzatarak alnına getirdi. 'Ben, İradei Milliye'yle bu devletin Cumhurbaşkanı oldum. Alnıma tabanca dayasanız dahi istifa etmem.'"

Profesör listesi hazırlanıyor

Celal Bayar'ın direnci üzerine Madanoğlu daha önceden de aklında olan bir formülü devreye sokacaktı: "İçimde bir ışık çaktı sanki. 'Tamam' dedim. 'Ben şimdi profesörleri çağırırım. Onlara

o ihtilal heyecanıyla bir Kurucu Meclis kurdururum.' (...) Laz Mehmet'e dedim ki, 'Bahçelievler'e git. Hikmet Bey'in evine. Arkadaşıyla onu al getir buraya.'"

Az sonra güvenilir aile dostu Hikmet Keriman apar topar getirilmiş, kendisinden bildiği profesör adlarını alt alta yazması istenmişti. Oluşan liste bir görevliye verildi ve sabah serinliğinde bir askerî uçak, listedeki profesörleri getirmek üzere havalandı. Ünlü 'Anayasa Komisyonu' böylece kurulmuş oluyordu.

Yine aynı kitaptaki listededen Prof. Tarık Zafer Tunaya şöyle anlatmıştı olanları: "Sabah evimin kapısı çalındı. O zaman buradan biraz daha ötede oturuyorduk, içeri evvela İsmet Giritli, ondan sonra da Binbaşı mı, Albay mı hatırlamıyorum, Şefik Bey girdiler. Ve 'bizi Ankara'ya götürmek istediklerini, hazırlanmamızı söylediler.' Gariptir, ben adeta hazırdım. Bir C-48'e yani Türkiye'de mevcut en yavaş uçağa bindik ve iki saatte Ankara'ya gittik."

"Biz bir iştir yaptık"

Yine Cemal Madanoğlu anlatsın:

> "Geldim. Profesörleri Genelkurmay'da bir salona oturtmuşlar. Böyle sinema seyredecek gibi yanyana dizilmişler. Karşılarında bir masa var. Ben masaya geldim. Oturmadım. Ayaktayım. Bütün konuşacaklarım, kafamda düşündüklerim hepsi gitti başımdan. Dedim, 'Sayın hocalar, profesörler. Biz bir iştir yaptık.' Ağzımdan böyle çıktı. Bunlar hemen bağırdılar. 'Siz, vatan kurtaran aslansınız, şöyle yaptınız, böyle ettiniz.' Dedim, 'Şimdi edebiyatın sırası değil. O, sonra. Şimdi beni dinleyin, ben şöyle düşünüyorum: Siz, profesörler heyeti, Yargıtay, Danıştay, Askerî Şura hepinizi Millet Meclisi'ne toplayalım. Kurucu Meclis'siniz diyelim. İçeriye sokalım. Müddet yarın 12.00'ye kadar. Saat 12.00'ye kadar

Hükümetinizi ilan edin Kurucu Meclis olarak. Ben askeri çekeyim.' Sıddık Sami Onar ayağa kalktı. Dedi ki, 'Efendim. Biz kendi aramızda görüştük. Düşündük, taşındık. Bu iş sizin dediğiniz gibi değil. Şöyle olması lazım.' 'Nasıl?' dedim. 'Siz, Teşri salahiyetlerle mücehhes bir ihtilal komitesi kuracaksınız.' Yani?' 'Yasama yetkisiyle donatılmış bir ihtilal komitesi kuracaksınız. Devlet Reisi de sizden, Hükümet Reisi de sizden.' "

MBK oluşturuluyor

Görüldüğü gibi, siviller darbeye sahip çıkmak konusuna askerleri bile geçmişlerdi. Bu hevesle 38 kişilik Milli Birlik Komitesi (MBK) listesi oluşturuldu, başına da Genelkurmay Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel getirildi. Sözü tekrar Prof. Tarık Zafer Tunaya'ya verelim: "Gürsel Paşa geçti Başkanlık mevkiine oturdu ve bize dedi ki, 'Üniversiteye inanıyoruz. Hatta sadece inanmıyoruz, iman ediyoruz. Sizden istediğimiz yeni bir anayasadır. Hiçbir bakımdan size baskı yapmak istemiyoruz. Yalnız iki şeyin konmasında ısrarlıyız: Birisi laikliği koruyucu maddeler bulunsun, öteki de bir ikinci Meclis bulunsun.'"

Bu konuşmadan sonra, Sıddık Sami Onar, Tarık Zafer Tunaya, Muammer Aksoy, İsmet Giritli, Mustafa Amil Artus, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu ve Hüseyin Nail Kubalı gibi devrin en tanınmış hukukçuları meşru parlamentoyu ortadan kaldıran askerlerin işini kolaylaştırmak için kolları sıvadılar. Bu hukukçuların verdiği akılla darbeciler 12 Haziran 1960 tarihinde çıkarılan 1 Numaralı Kanun'la daha önce çıkarılan tüm kanunların numaralarını sıfırladılar. 'İkinci Cumhuriyet'in bu ilk kanunu ile MBK, TBMM'nin yerine geçti, Bakanlar Kurulu MBK tarafından seçildi, MBK ölüm cezalarını onaylamak da dahil tüm denetim ve azletme yetkisine sahip oldu.

İki üniversite yarışıyor

MBK, önce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi hocalarından oluşan 'İstanbul Bilim Komisyonu'na bir anayasa taslağı hazırlanmasını emretti. Ancak bu heyetin çalışmalarını bir türlü tamamlayamaması üzerine durumdan vazife çıkaran Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi hocaları kendi aralarında bir komisyon kurdular ve kendi anayasa taslaklarını İstanbul komisyonundan önce bitirerek MBK'ya takdim ettiler. İki taslağı da beğenmeyen MBK, bir kurucu meclis toplanmasına karar verdi.

Bu meclisin oluşturduğu anayasaya (dönemin tartışmalarındaki adıyla 'İkinci Cumhuriyet Anayasası') Kurucu Meclis'te iki çekimser oya karşılık 261 oyla kabul edildi. Anayasa, 9 Temmuz 1961'deki halkoylamasında yüzde 60,4 oyla kabul edildiğinde, bu düşük kabul oranı darbenin faillerinde ve destekçilerinde büyük hayal kırıklığı yaratmıştı. Nitekim 27 Mayıs'ın eksik yanlarını tamamlamak iddiasıyla, Albay Talat Aydemir ve Binbaşı Fethi Gürcan'ın başını çektiği asker grupları, 22 Şubat 1962'de ve 21 Mayıs 1963'te iki kere darbeye teşebbüs edecekti.

"Devlet, ülke, millet bir bütündür!"

'Türkiye'nin ilk ve tek demokratik anayasası' olarak kutsanan bu anayasanın en önemli yanlarından biri, daha giriş kısmında 'Türk milliyetçiliği'ne vurgu yapmasıydı. Aynı şekilde 2. Madde'de "Türkiye Cumhuriyeti (...) milli (...) devletidir" denerek devletin niteliğinin de altı çizilmişti. 3. Madde'de ise hâlâ çok ciddi sorun olan "Türkiye Devleti'nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bir bütün..." olduğu ifade edilmişti. 'Ülke' kavramı 1921 ve 1924 anayasalarında yoktu.

1961 Anayasası'nın önemli yanlarından biri devlet şeklinin cumhuriyet olduğu ve bunun değiştirilmesinin teklif bile

edilemeyeceğine dair hükmüydü. Cumhuriyetçilik, yalnız genel oy, seçime dayalı parlamento ve seçilen bir cumhurbaşkanıyla yetinen 1924 Anayasası'ndan farklı olarak, 1961 Anayasası'nda iyice somutlaştırılıp ayrıntılı kurallara ve kurumlara bağlanmıştı. Dinin ve din duygularının kötüye kullanılması 19. Madde'yle yasaklanmış, din eğitimi isteğe bağlı kılınmıştı. Ama daha önemlisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacını güden 'Devrim Yasaları'nın Anayasa'ya aykırılığını ileri sürmek yasaklanmıştı.

1924 Anayasası'nın tartışmalı 88. Maddesi'ndeki vatandaşlık tanımı yerine, kan (nesil) bağı (Latince '*Jure Sanguinis*') ile toprak bağını (Latince '*Jure Soli*') esas alan sistemlerin karması bir sisteme geçilmişti. Buna göre, doğum yeri neresi olursa olsun Türk anne babadan doğanlar ile ana babası Türk olmasa bile Türkiye'de doğanlar Türk vatandaşı sayılmıştı. Yani hâlâ vatandaşlığın temel unsuru 'Türk' olmaktı.

1924 Anayasası'nda açıkça belirtilmemiş olan 'hukuk devleti' ilkesi ayrıntılı kurallara bağlanırken, temel hak ve özgürlükler sayılıp sıralanmıştı. Ancak bu hak ve özgürlüklerin kanunlarla sınırlanacağı da eklenerek, verilenlerin gerektiğinde geri alınması garantiye alınmıştı. Bu bağlamda, yürütmenin eylemlerini denetleme mekanizması olarak Anayasa Mahkemesi'nin kurulması olumluydu ancak burada anlatması uzun olan nedenlerle bu mahkeme bazı dönemlerde yasama-yürütme-yargı üçlüsünün en etkili organı haline gelecekti.

1961 Anayasası ile TBMM 'Millet Meclisi' ve 'Cumhuriyet Senatosu' olmak üzere iki kamaradan oluşuyordu.[1] Millet Meclis'ine seçilebilmek için 25 yaşını doldurmuş ve ilkokul mezunu olmak yeterliyken MGK tarafından atanan 'Tabii Senatörler'

1 Cumhuriyet Senatosu, 1982 Anayasası ile kaldırıldı.

dışında Cumhuriyet Senatosuna aday olabilmek için 40 yaşını doldurmuş olmak ve yüksek öğrenim yapmış olmak gerekiyordu. Hükümet, Cumhuriyet Senatosuna karşı değil, Millet Meclisine karşı sorumluydu. Güven oylaması sadece Millet Meclisi'nde yapılıyordu. Cumhuriyet Senatosu'nun gensorusuyla hükümeti düşürme yetkisi yoktu.

Son olarak, 1961 Anayasası ile 1957 seçimlerine kadar uygulanan 'çoğunluk sistemi'nin kaldırılıp yerine 'nisbi temsil sistemi'ni (D'Hondt sistemi) getirildi.[2] Eski sisteme göre, bir seçim bölgesinde bir oyla bile olsa çoğunluğu sağlayan partinin tüm milletvekilliklerini kazanması söz konusu olduğu için, demokratik temsil mümkün olmuyordu. Nisbi temsil sistemi ise, partilerin aldıkları oy oranına göre milletvekilliklerini paylaşmalarını sağladığı için daha demokratikti.

Rejimin Bekçisi: Milli Güvenlik Kurulu

1961 Anayasası'nın bir diğer sorunlu yanı da, Milli Güvenlik Kurumu (MBK) ve Askerî Yargıtay gibi iki anti-demokratik oluşumu anayasal kurumlar haline getirmesiydi. Bunlardan ilkinin tarihçesi aslında epey önceye gidiyordu. Ancak 1922'de kurulan Harp Encümeni, ya da 1933'te kurulan Yüksek Müdafaa Meclisi gibi kurullar çok işlevsel olmamıştı. 1947 tarihli Truman Doktrini kapsamında Türk Ordusu'nun modernizasyonu ile ilgili düzenlemeler arasında 1949'da Cumhurbaşkanı'nın doğal başkanlığında,

2 Belçikalı hukukçu ve matematikçi Victor D'Hondt tarafından 1878'de tasarlandığı için bu adla anılan sistem,1961 yılından (1965 Genel Seçimleri ve 1966 Yerel Seçimleri dışında) günümüze kadar uygulanmıştır. İstisnai yıllarda 'milli bakiye sistemi' uygulanmıştı. Buna göre, bir partinin milletvekili çıkarmasına yetmeyen oylar veya milletvekilini çıkardıktan sonra artan oylar ziyan olmuyor, Türkiye'nin tamamı bir seçim bölgesi olarak kabul edilerek, bir havuzda toplanıyordu. Sonunda, her parti aldığı oya göre ilave milletvekili çıkarabiliyordu. Ancak bu sistemden TİP ve CKMP gibi radikal partilerin fayda sağlaması 'müesses nizam'ı temsil edenleri rahatsız etti ve tekrar nisbi temsil sistemine dönüldü.

Milli Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'ndan oluşan (buna daha sonra Harp Kuvvetleri Komutanı da katılacaktı) Milli Savunma Yüksek Kurulu'nun görevi 'topyekûn savaş' konsepti uyarınca, savunma birimleri arasında eşgüdümü sağlamaktı. Yani, siyasete müdahale etmesini mümkün kılacak atraksiyonları yoktu. Nitekim ileriki yıllarda, 1950-1960 arasındaki hükümetler, kurulu ciddiye almamakla suçlanacaklardı.

Ordunun siyasete bağımsız bir aktör olarak dönüşü, 27 Mayıs 1960 darbesiyle oldu. Pek çok kesim tarafından 'özgürlükçü anayasa' olarak adlandırılan 1961 Anayasası'nın 111. Maddesi'yle kurulan Milli Güvenlik Kurulu'nun görevlerini madde şöyle tarif ediyordu: "...Milli Güvenlik Kurulu, milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonunun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kurulu'na bildirir."

'Savunma' yerine 'güvenlik'

İdris Küçükömer'e göre MGK, 1961 Anayasası'nın en önemli kurumuydu. Hatta parlamentonun üçüncü bölümüydü. Dikkat edilirse, bir önceki kuruldaki 'savunma' sözcüğü 'güvenlik'le değiştirilmişti. Bu önemli bir değişiklikti çünkü böylece kurulun kapsamı birden değişiyordu. Öte yandan Türkiye'de 'milli' kelimesi her türlü demagojiye ve istismara açık bir kavramı temsil ettiği için, bu kurulun neyin güvenliğini sağlayacağı çok açık değildi. Acaba memleketi sadece içten ve dıştan gelecek işgal, silahlı saldırı, isyan gibi somut tehlikelere karşı korumakla mı yükümlüydü, yoksa komünizm, irtica tehlikesi, 'arkadan hançerlemek' gibi ideolojik saldırılar da görev alanı içine giriyor muydu? Buna dair bir ipucunu Milli Birlik Komitesi üyesi Tabii Senatör Haydar Tunçkanat 22 Eylül 1966'da *Akşam* gazetesine verdiği demeçte şöyle vermişti: "Komite, oy çokluğu ile iktidara gelecek olan siyasi partilerin yeni Anayasamızla kurulacak İkinci Cumhuriyeti de dejenere edip yeni bir ihtilale sebep olmalarını önlemek için, yeni Anayasa ile Milli Güvenlik Kurulunu bir tedbir olarak getirmiş[ti.]"

Ancak bu mühim kurulun 11 üyesinden 6'sının başbakan, bakan gibi sivil unsurlar olması ilginçti. Sivil üyelerden biri Çalışma Bakanı'ydı. Bu, o günlerde yavaş yavaş geliştiği görülen işçi sınıfının grev, direniş gibi eylemlerinin de 'milli güvenlik' konsepti içine alındığını düşündürüyordu.

MGK'nın önlenemeyen yükselişi

MGK'nın görevlerini tarif eden 111. maddenin son cümlesi, 12 Mart 1971 müdahalesinden sonraki restorasyon döneminde kurula 'kuvvet temsilcileri katılır' ibaresinin yerine 'kuvvet komutanları katılır', 'MGK hükümete yardımcılık eder' ibaresi de 'tavsiye eder' olarak değiştirildi. Böylece MGK'nın işlevi ve ağırlığı güçlendirildi. 1971'deki bir diğer önemli değişiklik, TSK'nın Sayıştay denetiminden çıkarılmasıydı. 1982 Anayasası'nın 118. Maddesi'nde ise MGK'nın görevleri şöyle tarif edilecekti: "...Bakanlar Kurulu'na bildirir. Kurulun, Devletin varlığı ve bağımsızlığı, ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği, toplumun huzur ve güvenliğinin korunması hususunda alınmasını zorunlu gördüğü tedbirlere ait kararlar Bakanlar Kurulu'nca öncelikle dikkate alınır." Orduyu Sayıştay denetiminden kurtaran madde de aynen korunmuştu. 'Milli güvenlik devleti'ne sivillerin burnunu sokmasının âlemi yoktu elbette!...

Özet Kaynakça

Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, 1991; Ali Bayramoğlu, "Asker ve Siyaset", *Bir Zümre, Bir Parti, Türkiye'de Ordu*, İletişim Yayınları, 2004, s. 59-118; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, 1989; Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, 1991, s. 125-169; Yılmaz Tezkan, "Tartışılan Bir Kurum: Milli Güvenlik Kurulu", *Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik*, Ülke Kitapları 2000, s. 22-34; Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, Milliyet Yayınları, 1965.

27 MAYISÇILARIN KÜRT POLİTİKALARI

31 Mayıs 1960'ta, yani darbeden dört gün sonra *Cumhuriyet* gazetesinde "Milli Birlik Komitesi'nin yakında neşredeceği vesikalarda bir Kürdistan hükümeti tesisi için DP grubu içinde çalışanların varlığı ispat ediliyor. Sabık iktidar, Palulu Şeyh Said oğlunun Rus yapısı ciple Doğu'da propaganda yapmasına göz yummuştur" şeklinde bir haber çıkmıştı. Yine o günlerde Hakkari, Van, Siirt, Mardin, Diyarbakır gibi sınır illerinde Irak'taki Molla Mustafa Barzani hareketine destek eylemleri yapıldığı yönünde iddialar vardı. '49'lar Davası'ndaki[3] tutumlarından da anlaşıldığı gibi darbeciler DP'yi karalamak için kadim 'Kürtler tarafından bölünme' korkusuna sarılmışlar, işin içine bir de 'Rus cipi' katarak diğer kadim korkumuz 'Moskof tehlikesi'ni de ihmal etmemişlerdi.

485 Kürt Sivas Kampı'na

Haberin hemen ertesi günü yani 1 Haziran 1960'ta, bölgelerinde etkili olan toprak ağalarından, aşiret reislerinden, şeyhlerden ve Kürt milliyetçisi olduğundan şüphelenilen toplam 485 kişi tutuklanarak Sivas-Kabakyazı'da açık arazide kurulan bir kampa kapatıldılar. Ancak o günün gazetelerinde bu konuda bir haber çıkmadı. Olay ortaya çıktığında gerek Milli Birlik Komitesi (MBK) adına yapılan açıklamalarda, gerekse de gazetelerde

3 Bu davaya ilişkin bilgi *Çok Partili Dönem'in Öteki Tarihi-I* (Profil, 2015) adlı kitapta verildiği için burada ayrıntıya girmiyorum.

yazdırılan yazılarda, sürekli 'ağalık ve şeyhlik düzeninin yıkılmasına' vurgu yapılıyordu. Örneğin 19 Ekim 1960 tarihli *Öncü* gazetesinde Genelkurmay Eski Başkanı Ragıp Gümüşpala'nın şu sözleri yer almıştı: "Şarkta, ağa, bey, şeyh denilen 35-40 kadar köye sahip kişiler, derebeylikler hâlâ mevcuttur. (...) Bölgelerinde Türk harfleri ile tedrisata muhaliftirler. Köylüyü her surette baskı altında tutarlar. (...) Köylülerimiz Türklüklerini müdriktirler. Kürtlük propagandası sırf derebeyliklerinin devam edebilmesi için şeyh ve beyler tarafından halka yayılmaktadır."

MBK bildirisindeki şu satırlar ise adeta 1930'lardaki ırkçı tezlerin tekrarı gibiydi: "Türkiye'nin bütünüyle yalnız Türklerin vatanı olduğu, başka gayeler taşıyan birkaç kişiye benimsetilecektir."

Anlaşılan 27 Mayısçılar da, aynen selefleri (ve daha sonra halefleri) gibi birkaç ağa ve şeyhi Batı'ya sürmekle feodal düzenin çözüleceğini, Kürt meselesinin hallolacağını sanıyorlardı. Üstelik ağalık düzeni ülkenin batısında da yaygındı ama kimsenin aklına Türk ağalarını Doğu'ya sürmek gelmiyordu. Aynı şekilde kabak nedense CHP'li ağalara ve feodallere değil, DP'li ağalara ve feodallere patlamıştı.

Nevzat Çiçek'in araştırmasına göre Doğu ve Güneydoğu Anadolu'dan buraya getirilen 485 kişi arasında, daha sonra AKP Genel Başkan Yardımcısı olacak olan, Dengir Mir Mehmet Fırat'ın dedesi Zeynel Turanlı, günümüzün önde gelen Alevi liderlerinden İzzetin Doğan'ın babası Hasan Doğan (kampın en yaşlı üyesiydi), eski DYP Milletvekili Sedat Bucak'ın babası Hakkı Bucak ve amcası Mehmet Bucak, Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR) Genel Başkanı Sertaç Bucak'ın babası ve dönemin Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (T-KDP) Başkanı Faik Bucak (1966'da suikasta kurban gitti), Deniz Gezmiş davasının savcısı Baki Tuğ'un babası, Şeyh Said'in oğulları (ailenin

o sıradaki reisi Abdülmelik Fırat da Yassıada'da idi), Van'dan Kartal, Hakkâri'den Ertuş, Diyarbakır'dan Ensarioğulları ailelerinin üyeleri ve Said Nursi'nin 22 müridi vardı. Ama kurunun yanında yaş da yanar misali, bir sürü gariban da kampta tutuluyordu.

Getirilenlerin tümünün menkul ve gayrimenkul mallarına el konulmuştu. Kamptaki yemeklerini ceplerinden harcadıkları paralarla yiyorlar, günlerini satranç ya da tavla oynayarak ve sohbet ederek geçiriyorlardı. Çamaşırları maddi durumu iyi olmayan kamp sakinleri yıkıyordu. İşkence yoktu ancak özellikle DP'lilere yönelik küfürlü hakaret vardı.

Kamp yetmez, bir de zorunlu ikâmet

Sivas Kampı sakinlerinden bir bölümü, 7 Ekim 1960 günü, 1934'ten beri yürürlükte olan 2510 Sayılı İskân Kanunu'na ek olarak çıkarılan ve "Sosyal birtakım reformları yapabilmek, ortaçağın Türkiye'de yaşayan düzenini yıkmak, ağalık ve şeyhlik gibi müesseseleri yıkmak" gayesi ile çıkarılan 105 Sayılı Kanun'la Kürtlerin adeta bağışıklık kazandığı sürgünle tekrar karşı karşıya gelecekti. Sürgüne gönderilenlerin 54'ü DP'li, biri CKMP'li idi. "Babam Şarkın cellâdıydı, ben de sizin cellâdınız olacağım"[4] diye övünen İçişleri Bakanı Muharrem İhsan Kızıloğlu tarafından seçilen bu 55 kişi, Aralık ayında Antalya, İzmir, Burdur, Muğla, Afyon, Isparta, Manisa, Çorum ve Denizli'de zorunlu ikamete tabi tutuldular.

Neyse ki aklıselim galip geldi ve 21 Kasım 1960'ta 193 kişi tahliye edildi. Geriye kalanlar dokuz ay kampta kaldıktan sonra,

4 Emekli Tümgeneral olan Muharrem İhsan Kızıloğlu'nun babasının kim olduğunu tespit edemedim. Kızıloğlu, 1965 yılında Vatikan Büyükelçiliği yaparken, sabık Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı tutuklarken el koyduğu Smith Wesson markalı tabancayı yetkili mercilere vermemekten soruşturma geçirmişti.

üç aylarını sekiz vilayetin nezarethanelerinde geçirip, üstüne de iki buçuk yıl sürgün hayatı yaşadıktan sonra, 55 sürgünle birlikte Ekim 1963'te çıkarılan genel afla serbest kaldılar. Devlet kendilerinden özür dilemediği gibi, kamptan ayrılırken, yemek parası olarak 400 liralarını kesmeyi de ihmal etmemişti.

27 Mayısçıların 'Doğu Raporu'

Rıdvan Akar ve Can Dündar, 2003 yılında Karaoğlan Belgeseli'ni hazırlarken, DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in kişisel arşivinde 27 Mayısçıların Kürt raporunu bulmuştu. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) bünyesinde kurulan 'Doğu Grubu'nun, dönemin istihbarat teşkilatı MAH[5], Genelkurmay ve Emniyet gibi kurumlardan; bölgede çalışmış ve çalışmakta olan idareci ve siyasetçilerden elde ettiği bilgilerden oluşan bir raporda, "bölgenin, kendilerini Kürt sananlar lehindeki nüfus yapısını Türk lehine çevirmek için" "kendini Kürt sananların Türklerin yoğun olduğu bölgelere iskanı", bölgede "kız ve erkek misyonerlerin yetiştirilmesi", "mahalli radyolarda Türkçe güfteli mahalli havaların çalınması ve propaganda uzmanlarının hazırladığı bölgesel programların yayınlanması", "kendini Kürt sananlara ırk bakımından, Türk siyasi düzeninin kendi menfaatleri bakımından en elverişli, en emin ve en çok imkân sağlayan düzen olduğunun telkin edilmesi", "dünya entelektüel muhitine Türkiye'de bir Kürt meselesinin mevcut olmadığının anlatılması", "bir Türkoloji Enstitüsü kurularak kendini Kürt sananların menşelerinin Türk olduğunun ispat olunarak yayınlanması", "İslam Ansiklopedisi ile Rus alim ve politikacısı Minorski'nin kendini Kürt sananların İran kökenli olduğu yazısı ile Lozan'da delegelere kabul ettirilen, 'kendilerini Kürt sananların dağlı Türkler olup,

5 1961 Anayasası'nın ürünü olan MBK'ya bağlanan MAH, 6 Temmuz 1965 tarih ve 644 Sayılı Kanun'la Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) adını aldı.

Turan kökenli oldukları tezlerinin derhal tashih' edilmesi" gibi her biri bir 'fars' konusu olacak öneriler vardı.

Dahası, İsmail Beşikçi'nin belirttiğine göre Cemal Gürsel, 16 Kasım 1960 tarihli *Dagens Nyheter* adlı İsveç gazetesinde çıkan demecinde şu tehdidi savurmuştu: "Eğer yola yordama gelmezlerse, dağlı Türkler (Kürtler) rahat durmazlarsa, ordu, şehir ve köylerini bombalayıp yıkmakta, tereddüt etmeyecektir. Öyle bir kan gölü olacaktır ki, onlar da ülkeleri de yok olacaktır."

Cemal Gürsel'in önsözü

27 Mayısçılar, kamplar ve tehditlerin yanı sıra 1930'ların Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi çerçevesindeki kültür politikalarını güncellemeyi de ihmal etmemişlerdi. Bu amaçla Kürtlerin aslen Türk olduğunu ileri süren Mehmet Şerif Fırat'ın, ilk baskısı 1948'de yapılan *Doğu İlleri ve Varto Tarihi* isimli kitabını okullarda yardımcı ders kitabı olarak tavsiye etmişler ve 1961'de 2. baskısını yaptırdıkları kitaba bizzat Cumhurbaşkanı Orgeneral Cemal Gürsel bir 'sunuş' yazmıştı.

Sunuşa geçmeden önce yazar ve kitabı ile ilgili bir ön bilgi vermek istiyorum. Zazaca konuşan Alevilerden oluşan Vartolu Xormek (Hormek) Aşireti'nden olan Mehmet Şerif'in adı ilk kez 6 Kasım 1947'de *Tanin* gazetesinde yayınlanan "İrtica Yılanı Uyanıyor" başlıklı makale ile duyulmuştu. Uzun makalede özetle o sırada Demokrat Partili (DP) adına bir yurt gezisine çıkan Celal Bayar'ın Erzurum'da "Şeyh Said'in oğlu Ali Rıza ve adamları tarafından bir şeriatın kurtuluş orduları komutanı gibi" karşılanması anlatılıyor ve Ankara'ya Cumhuriyet'in zehirlendiği uyarısı yapılıyordu. Yıllar sonra Abdülmelik Fırat, söz konusu makaleyi aslında CHP'nin Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu'nun yazdığını söyledi. Mehmet Şerif'i çok

yakından tanıyan bir başka tanık ise, Gürsel'in sunuş yazdığı kitabına son şeklini verenin CHP Genel Merkezi olduğunu ekleyecekti. Yani Mehmet Fırat, çok partili rejime gönülsüzce de olsa geçmek zorunda kalan CHP'nin, DP'nin önünü kesmek için kullandığı unsurlardan biriydi.

Kadim klişe: Kürt yoktur!

İşte 'resmî tarih'in süzgecinden geçmiş bu kitaba Cemal Gürsel'in yazdığı uzun önsözden (özgün imlasıyla) bir bölüm:

> "Bugün Milli Eğitim Bakanlığımızca 2. baskısı yapılan bu eserin bütün Türk aydınları tarafından okunması büyük faydalar sağlayacaktır. Çünkü bu eser, Doğu Anadolu'da oturan, Türkçe'ye benzemeyen bir dil konuştukları için kendilerini Türk'ten ayrı sayan, bilgisizliğimiz yüzünden bizim de öyle sandığımız vatandaşlarımızın su katılmamış Türk olduklarını bir defa daha ispat etmektedir. Hem de inkârına imkân bırakmayan ilmi deliller ile (...) Dünya yüzünde 'Kürt' diye adlandırılabilecek müstakil hüviyetli bir ırk yoktur. Kürtler, yalnız vatandaşımız değil, soydaşımızdır da. Fakat asırlarca devam eden kötü idare ve ihmaller, onların da kapalı yaşama itiyatları maalesef bu neticeyi doğurmuştur. Türk Milletini ve Türk Vatanını parçalayarak yok etmek sevdasında olanlar, bundan faydalanmanın peşinde koşuyorlar (...) Doğu İlleri elimizden çıkarsa Orta ve Batı Anadolu'da tutunmamız kolay olmaz. Bu dava, Türk Vatanı ve Türk Milletinin istikbali bakımından son derece ciddidir."

Mehmet Şerif'e güzelleme

Cemal Gürsel'in aynı önsözde, "bilgin ve idealist öğretmen" diye tanımladığı Mehmet Şerif Fırat'ın bu kitabı yayınladıktan bir hafta sonra "parlattığı meşalenin aydınlığından korkanlar tarafından insafsızca şehit edildiğini", "zavallı yazarın hangi vatan

köşesinde gömülü olduğunu dahi" bilmediğini iddia etmesi ise en az 'Kürt yoktur' iddiası kadar ilginçti. Çünkü Mehmet Şerif, çok zeki ve bilgili bir kişi olmakla birlikte, tahsili yetmediği için ancak vekil öğretmenlik ve tahrirat katipliği yapabilmişti. Kitabının ilk baskısı 11 Haziran 1948'de yapılmış, öldürülmesi ise bundan bir hafta sonra değil, 1 Temmuz 1949'da olmuştu. 'Parlattığı meşalenin aydınlığından korkanlar' tarafından değil, içinden geldiği Xormek aşiretinin liderliği için yarıştığı amcası Halil Ağa tarafından öldürülmüştü. Mezarı meçhul bir yerde değil, başından beri öldürüldüğü Kasman köyündeydi. Anlaşılan, birileri, koskoca Cumhurbaşkanı'nı 'tarihi tahrif etme' işinde başarıyla istihdam etmişti.

Özet Kaynakça

Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler, Peri Yayınları, 2002;* Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu Ve Bir Çözüm Önerisi,* Kuyerel Yayınları, 1997; Kemal Kirişçi&Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi,* Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997; İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu,* Yurt Yayınları, 1978; Ruşen Arslan, *Şeyh Said Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Olayı,* Doz Yayınları, 2006; Nevzat Çiçek, *Sivas Kampı '27 Mayıs'ın Öteki Yüzü,* Lagin Yayınları, 2010; Can Dündar, *'Tarihi bir arşivin kapıları ilk kez açılıyor",* http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=5968

TALAT AYDEMİR'İN 1962 VE 1963 DARBE GİRİŞİMLERİ

27 Mayısçılar 'partilerüstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında seçimlerin yapılmasından sonra idareyi hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim' etmeyi düşünüyorlardı, halbuki Albay Alparslan Türkeş'in başını çektiği '14'ler' grubu askerî yönetimin en az dört yıl, gerekirse daha fazla sürmesini istiyordu. Ancak 38 üyeli Milli Birlik Komitesi'nin (MBK) 'ılımlı' kanadını oluşturan Cemal Gürsel ve Cemal Madanoğlu ekibinin baskısı ile '14'ler', 13 Kasım 1960 sabahı ellerine tutuşturulan sarı zarflardan, kendilerine artık ihtiyaç kalmadığını ve çeşitli ülkelere elçilik müşaviri olarak atandıklarını öğrendiler. Aslında şanslıydılar çünkü komite üyelerinden bazıları kurşuna dizilmelerini önermişti! Ama çok değil iki yıl sonra hepsi ülkeye geri döndü. Üstelik sürgün yıllarında daha da bilenmişlerdi.

"Bu çocuk sakat doğdu!"

27 Mayısçılar sözlerini tutmuşlardı ama Aralık ayında faaliyete geçen Kurucu Meclis'in hazırladığı Anayasa, 9 Temmuz 1961'de halk oylamasında yüzde 60,4 kabul, yüzde 39,4 ret oyu alınca, 'ılımlılar' bile, 27 Mayıs'ın boşuna yapılmış olduğunu düşünmeye başladı. "Bu çocuk sakat doğdu!" sözleri kulaktan kulağa yayılıyor ve ordu içinde yeni örgütlenmeler boy veriyordu. Bunlardan en önemlisi İstanbul'da Refik Tulga ve Faruk Gürler'in

kurduğu grup ile Ankara'da Talat Aydemir'in kurduğu 'Mürted Grubu'nun birleşmesinden oluşan 'Silahlı Kuvvetler Birliği' (SKB) idi. SKB kısa sürede öyle güç kazanmıştı ki, MBK'yi perde arkasından idare etmeye başlamıştı.

15 Ekim 1961 seçimlerinde DP'nin devamı gibi görülen Adalet Partisi (AP) ile Yeni Türkiye Partisi'nin (YTP) toplam yüzde 50,3 oyla, yüzde 36,7 oy alan CHP'yi geçmesi cuntacılara aradıkları bahaneyi verdi. 9 Şubat 1962'de 54 (Aydemir'e göre 59) SKB üyesi general ve albay, İstanbul Valisi Refik Tulga'nın Balmumcu'daki çiftliğinde toplanarak, 37 oyla darbe kararı aldılar. Yurt dışında olduğu için hazırlayıcısı olduğu 27 Mayıs'ın nimetlerinden yararlanamayan Talat Aydemir ve yakın arkadaşı Fethi Gürcan'ın Mürted Grubu ise, bu örgütlenmeye sonradan dahil edilmişti. Bu günlerde, ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Strobe Talbott ile Talat Aydemir ve arkadaşları elçilik müsteşarının evinde tanıştırılmıştı. Amaç, harekâttan sonra gelecek yeni askerî rejimin ABD ile ilişkilerinin nasıl olacağının araştırılmasıydı.

22 Şubat 1962 günü, Ankara'da Tank Okulu, Süvari Grubu, 229. Piyade Alayı, Muharebe Okulu, Zırhlı Birlikler Eğitim Merkezi ve Jandarma Okulu harekete geçtiler. Parolaları 'Halâskâr', işaretleri 'Fedâiler'di. Darbeciler Ankara'nın kontrolünü ele geçirince, milletvekilleri ve senatörlerin çoğu panik içinde Ankara'dan kaçmaya başladılar. Fethi Gürcan'ın kontrolündeki birlikler, Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Milli Güvenlik Kurulu üyesi kuvvet komutanlarının bulunduğu Çankaya Köşkü'nün çevresini de denetime almışlardı ki, Fethi Gürcan, Talat Aydemir'e "Onları toparlayıp enterne edeyim mi?" diye sordu. Cevap olumsuzdu. Bu, 22 Şubat'ın kader anıydı. İnönü'nün Köşk'ten çıkarken Fethi Gürcan'ı çağırıp, "Talat'a söyle, şimdi kaybetti" dediği rivayet edilir.

Teslimiyetçi siviller

Darbenin başında "Bu milletin haysiyetine, ordunun şerefine tecavüz edilmiştir. Sonuna kadar mücadele edeceğiz. Silahlı çatışmaya yol açmazlarsa affedebiliriz. Aslında cezaları kurşuna dizilmektir. Kendilerini emekliye sevk edeceğim" diyen ve kan dökülmeden darbecilerin teslim olmasını sağlayan İsmet İnönü olayın vahametini örtbas etmek için "Harbiyeli aldatılmıştır" diyerek darbecileri mazur göstermeye çalışırken, İstanbul'a izinli gelen Harp Okulu öğrencileri Taksim'deki anıta "Atatürk ve Ulusu: Harbiyeli aldanmaz!" yazılı çelenk koyarak, adeta sivillere meydan okuyorlardı. Bu cüretkarlık da görmezden gelindi ve darbecilere geleneksel hoşgörü kapsamında, Aydemir de dahil olmak üzere, 69 subay ve dört astsubayın emekli edilmesiyle yetinildi. Üstüne üstlük, 30 Nisan 1962'de çıkarılan yasa ile darbeciler her türlü kovuşturmadan muaf tutuldular. Darbe hevesi yarım kalan Talat Aydemir'in "durmuş ama bitmemiş" diye tarif ettiği 27 Mayıs'ı devam ettirmeye kararlı olduğu anlaşılınca Haziran ayında Aydemir tekrar tutuklandı ancak nedense çabucak kefaletle tahliye edildi.

Darbeciler çok beklemediler. Kayseri Cezaevi'nde hapis cezasını çeken Celal Bayar'ın sağlık nedenleri ile geçici olarak tahliye edilmesi ve damadı Ahmet İhsan Gürsoy'un Aşağı Ayrancı'daki evinde ziyaretine gelen eski DP'li, yeni AP'lilere, Yassıada mahkemelerinden "Bu şen'i (kötü, çirkin) mahkemeler" diye söz etmesi üzerine o günlerde sürgünden dönen ve Hava Kuvvetleri'ndeki '11'ler', 17 Mayıs 1963 gecesi Dikmen'de bir taşocağında buluştular. (İddialara göre 14'lerden Orhan Kabibay, 22 Şubat Olayı başarısızlığa uğrayınca "Biz olsaydık, bu ihtilali ısmarlama bir elbise gibi toplumun sırtına geçirirdik!" demişti) '14'ler' Ancak, 14'lerin başı Alparslan Türkeş'in söze 'Benim

liderliğimde birleşelim' diye başlaması üzerine yollar ayrılacak, Aydemir yola yalnız devam edecekti.

21 Mayıs 1963: Harbiyeli Aldanmaz!

15 Mayıs 1963 günü İsmet İnönü'nün, CHP Meclis Grubu'nda "Vaziyet çok vahimdir. Tekrar ediyorum, çok vahim ve kritiktir. Herşey olabilir. Dikkatli olunuz ve sükunetinizi muhafaza ediniz. Türkiye'de 3-4 gün içerisinde mühim olaylar ve gelişmeler olabilir. Bu olayların ne istikamette gelişeceğini şimdiden söyleyemem. Ben de takip edeceğim yolu henüz tespit etmiş değilim. Herhangi bir karar da almış değilim. Misafir NATO heyeti gittikten sonra bir karara vereceğim" demesi, kamuoyunda büyük yankı uyandırmıştı. Ancak İnönü henüz karara varmadan, Talat Aydemir ve ekibi, 20/21 Mayıs 1963 gecesi Harp Okulu'nda toplanarak harekete geçtiler. Parolaları adeta İnönü'ye nazire olarak "Harbiyeli Aldanmaz" idi. Solcuların nefesini dinlemekle öğünen MİT'in bu toplantılardan haberdar olmaması ilginçti.

İlk hedefleri Ankara Radyosu olan darbeciler, bildirileri, nöbetçi spiker Müberra Yetkin'i sandalyesinden kaldıran Üsteğmen İlhan Baş'ın titrek sesiyle 24.00'te okunmaya başladığında "bu kez başardık!" diye birbirine sarılıyorlardı. Ancak hükümet bu sefer hazırlıklıydı. Çünkü, Alparslan Türkeş, 21 Mayısçıların yargılandığı Mamak duruşmalarında şöyle demişti: "Ben, 20 Mayıs akşamı, Talat Aydemir'in bir harekâta başlayacağını öğrendim. Haber sağlam yerden olduğu için hemen Başbakan Yardımcısı Hasan Dinçer'i aradım. Saat daha akşam 8.00 sularıydı. Mukabil tedbirler alın dedim. İhbar ettim." Gerçekten de Türkeş, Emekli Binbaşı İzzet Köz'den duyduğu haberi CKMP partisinden Fuat Uluç'a vermiş (iddiaya göre "Gene o namussuz Aydemir bu gece ihtilâl yapıyor" demişti), Uluç CKMP yetkililerine iletmiş, onlar da Başbakan İnönü'ye iletmişlerdi. Güya İnönü

"olmaz böyle şey" demişti. Ancak duruma hızlı müdahalelerinden bu bilgiyi aslında kulak arkası etmedikleri anlaşılıyordu.

Radyo savaşları

Nitekim iki adamıyla radyoya el koyan 28. Tümen Kurmay Başkanı Yarbay Ali Elverdi, İlhan Baş'ın elinden kaptığı mikrofonda hükümetin duruma egemen olduğunu, ordunun da hükümetin emrinde olduğunu söyleyince, Aydemir ve arkadaşları ilk şoku yaşadı. Ancak darbeciler, kısa sürede toparlanıp Elverdi'yi Harp Okulu'na hapsettiler. Radyoda bu sefer Aydemir'in adamı Üsteğmen Erol Dinçer'in "Büyük Türk Milleti, hiçbir şahıs, zümre ve parti adına hareket etmeyen, yalnız milletine karşı borçlu olduğu vazifesini yapan, senin silahlı kuvvetlerinin zaman zaman yayınlayacağı bildirileri tam bir vakar, huzur ve güvenlik içinde bekle. Halaskâr fedailerin yalnız ve daima senin emrinde ve hizmetindedir!" diyen sesi yükseliyordu.

Bir süre sonra Ankara Radyosu sustu ve Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın üssü olan Etimesgut'tan Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın "Türk Silahlı Kuvvetleri hükümetin emrindedir. Kara, Deniz, Hava ve Jandarma komutanlıkları hükümeti desteklemektedir. Talât'ın üç buçuk adamı hüsrana uğrayacaktır. Maceraperestler muvaffak olamayacaklardır ve cezalarını göreceklerdir. Bunlar toplanmaktadırlar!" diyen sesi yükseldi. Aslında ortada tank falan yoktu ama karacı subaylarda çözülme başlamıştı. Ankara semalarında orduya bağlı jetler uçuyor ve darbecilerin Kavaklıdere ile Radyoevi arasındaki mevzilerine makineli tüfek atışı yapılıyordu. Bilanço yedi (bazı kaynaklara göre sekiz) ölü ve 26 yaralı oldu. Olay sonunda Talât Aydemir, Yarbay Mustafa Pakoba'nın Küçükesat'taki evine gitmiş, Fethi Gürcan ve Üsteğmen Mustafa Karazeybek ise Batı Almanya Elçiliği'ne sığınmıştı. Gürcan ve Karazeybek siyasi mültecilik

talebinde bulundular ancak talepleri reddedildi. Darbeciler bulundukları yerlerden toplanarak Mamak Muharebe Okulu'ndaki koğuşlara hapsedildiler. Daha sonra Aydemir şöyle diyecekti: "Tek bir radyonun bu kadar tesirli bir silah olduğunu o zaman anladım. Mağlubiyetimizin tek sebebi radyodur..."

Darbecilerden Bahtiyar Yalta, Yeşim Demir'e, 21 Mayıs 1963 darbesi başarılı olsaydı neler yapacaklarını şöyle anlatmıştı:

> "20- 21 Mayıs başarılı olsaydı tüm partiler kapatılacaktı yani radikal olunacaktı.
>
> İlk faaliyetler şunlar olacaktı.
>
> 1- Bütün nüfus kayıtlarını yakacaktık. Adli sicil kayıtlarını, şahsa ait olanlar hariç, devlet ve mahkeme ile ilgili her şey yakılacaktı. Yarın gidin yeni nüfus kâğıdı alın. Sistem sizi suçlu yaptı. Bundan sonra kirletmeyin, bundan sonra af yok. 2- Bölge kalkınmacılığına gidecektik. Üç dört ili birleştirecektik. Başına vali yanına da planlama kurulu oluşturulacaktı. Planlama kurulu 15- 20 kişiden oluşturulacak içinde öğretmen, filozof, pedagog, din adamı, mühendis, maliyeci bulunacaktı."

21 Mayısçılara ne oldu?

Darbecilerin yargılanması için Ankara Sıkıyönetim Komutanlığı üç ayrı mahkeme oluşturdu. 1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi darbenin asıl sanıklarını, 2 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi Harb Okulu öğrencilerini, 3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi ise, ihtilalden sonra ihtilalciler lehine teşebbüste bulunanları yargılayacaktı.

İlk duruşma 7 Haziran 1963'te Mamak Muharebe Okulu'nun sinema salonunda başladı, 1 Ağustos 1963 günü sanıkların son savunmalarını yapmalarının ardından karar verildi. Sivillerin bu sefer akıllandığını sananlar yanılır. Darbeye katıldıkları

gerekçesiyle yargılanan 151 kişiden, sadece yedisi, Talât Aydemir, Fethi Gürcan, Erol Dinçer, Osman Deniz, İlhan Baş, Cevat Kırca ve Ahmet Gücal ölüm cezasına çarptırıldılar. Ancak, dört kişinin cezası, itirazlar üzerine bozuldu. TBMM uzun tartışmalardan sonra kalan iki kişinin cezasını onadı ve 27 Haziran 1964'te Fethi Gürcan idam edildi. Gürcan'ın Aydemir'den daha önce idam edilmesinin nedeni, Aydemir'in avukatının son anda yaptığı itirazdı. İtiraz daha sonra reddedildi ve Talât Aydemir de 5 Temmuz 1964'te idam edildi. İdamlarda acele edilmesinin nedenini Talat Aydemir'in oğlu Öner Gürcan şöyle açıklamıştı: "Hükümet, her an cezaevinin basılıp Fethi Gürcan'ın kurtarılacağını düşünüyordu. Bu arada cezaevinde bulunan Kürtler de Gürcan'ı Barzani tarafına kaçırmaya çalışıyordu. Bu yüzden bekletmek istemiyorlardı." Kürtlerin ne ilgisi var derseniz, Talat Aydemir ve arkadaşlarının iki başarısız darbe girişimlerinden sonra ülkedeki tüm 'aşırı uçların törpülenmesi' politikası uyarınca, Kürt milliyetçileriyle kişisel ilişkisi olan Hamewendi adlı Arap emlakçının üzerinde adı bulunan Musa Anter'le ilişkide olan 23 Kürt, 'Müstakil bir Kürdistan Devleti' kurma yolunda faaliyette bulunmak suçuyla tutuklanmışlardı. Bu 23 kişi, Talat Aydemir ve ekibiyle aynı hapishaneye konulmuştu. İddialara göre darbeci subayların çoğu iyi eğitimli olduğu halde Kürt sorunu ile ilgili bilgili değillerdi, ancak Talat Aydemir, Kürtlerin 'Ey Raqip' adlı milli marşlarını söylerken koğuşa girmiş, marşı duyunca hazır ola geçmişti.

Halbuki Talat Aydemir, cezaevindeyken kendisine "Eğer af olur dışarı çıkarsak yeni bir ihtilale girişecek misiniz?" diye soran Bahtiyar Yalta'ya" Ben şerefli bir askerim. Beni kurtaran, hayatımı bağışlayan meclise el kaldıramam" demişti. Aydemir'e göre ikincil rolde olan Fethi Gürcan'ın sonunu ise "Ben ihtilalciyim. Bugün serbest kalsam yine ihtilal yaparım. Benim

giremeyeceğim garnizon yoktur. Girdiğim garnizonu da harekete geçirir ve ihtilal yaparım" lafları getirmişti. Geriye kalan 99 sanık ise 15 yıl ile 3 ay arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar ama çoğu affedildi. 1.459 Harp Okulu öğrencisinin okullarıyla ilişkisi kesildi, bunlardan 75'i 4 yıl 2 ay, 91'i 3 ay hapis cezası aldı. 10 gün tutuklu kaldıkta sonra 1.293 öğrenciye aynı gün izin kağıtları verildi.

Başından beri 'zinde kuvvetleri' destekleyen 'solcu' *Yön* dergisi 5 Haziran 1963'te yayınlanan 77. sayısından sonra 15 ay kapalı kaldı, 30 Haziran 1967'de tamamen kapandı. 2000 yılında Genelkurmay Başkanlığı bu 1.459 Harbiye öğrencisini affetti ve kendilerine 'HARBİYELİ' yazan kimlik kartları verdi, ordu evlerine girmeleri serbest bırakıldı. Bu da gayet anlaşılır bir aftı, çünkü bu çocukların tek yaptığı, ordunun köklü bir geleneğine uymaktı!

Özet Kaynakça

Talat Aydemir, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, 2010; Fethi Gürcan, Öner Gürcan, *Ben İhtilalciyim*, Süvari Yayıncılık, 2005; Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1(2), Yaz 2008, s. 35-68; Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, 2006/Bahar, s.155-171; Nihat Yılmaz, *Şapkasız Teğmen*, Bilgi Yayınevi, 2002; Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-1988)*, Bilgi Yayınevi, 1989; Bedii Faik, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, Dünya Yayınları, 1967; Can Kaya İsen, *22 Şubat–21 Mayıs: Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs Yayınları, 2010; Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Tic. Basın Yayınları, 1968.

1964 KARARNAMESİ VE JOHNSON MEKTUBU

1963'ten itibaren Kıbrıs'ta toplumlararası çatışmalar hızlanmıştı. Türkiye'nin buna cevabı hiç beklenmedik bir şekilde oldu. 16 Mart 1964 günü, Mustafa Kemal Atatürk ve Elefterios Venizelos arasında 1923 tarihli Mübadele Antlaşması'nın aksayan yanlarını düzeltmek üzere 1930 yılında imzalanan ve her iki ülkenin yurttaşlarına herhangi bir ön şart öne sürmeksizin iki ülke içinde ticaret yapma, oturma, mal, mülk edinme hakkı tanıyan İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi'ni feshetti. Gerekçe "antlaşmanın imza edildiği tarihten bu yana uzun zaman geçmiş olması münasebetiyle o günkü icaplara" uymamasıydı. Anlaşılan Türkiye Yunanistan'ı dize getirmek ve Kıbrıs meselesinde ön almak için, burada doğmuş büyümüş ancak Yunan uyruğunu koruyan İstanbullu Rumları bir şantaj aracı olarak kullanacaktı.

17 Mart 1964'te tapu dairelerinde, Yunan vatandaşlarına dair işlemler durduruldu. Tapu daireleri bir tedbir olarak satış ve intikal işlemlerine dair muameleleri askıya aldı ve bu suretle mülkiyet hakları ihlal edilmeye başlandı. Bu durum yürürlükteki 1961 Anayasası'na aykırıydı. Hükümet durumu hukukileştirmek için Kasım ayında 6/3801 Sayılı Kararname'yi çıkardı. Buna göre Yunan uyrukluların gayrimenkulleri üzerinden doğan hasılatlar, Merkez Bankası tarafından bloke edilmeye başladı.

Ancak Anayasa'nın 11. Maddesi, temel haklara ilişkin sınırlamaların ancak kanun ile yapılabileceğini söylediği için bu da hukuk dışıydı.

20 kilo, 20 dolar

Hasılatlar bloke edilirken, arka planda Yunan uyrukluların sürgün edilmesi kararı alınmıştı bile. Sürgün edileceklere doğrudan tebligat yapılmamıştı. Aralıklı olarak gazetelerde sürgün listeleri yayımlanıyordu. Adlarını listede görenler, yabancılarla ilgili Emniyet 4. Şube'ye gidiyorlar ya da götürülüyorlardı. Orada kendilerine bir belge imzalatılıyordu. Söz konusu belge ile yasaları ihlal ettiklerini, Türkiye aleyhine politik faaliyetleri bulunan *Eleniki Enosis* örgütü üyesi olduklarını ve Kıbrıs'taki Yunanlı teröristlere para göndermiş olduklarını kabul etmiş oluyorlardı. Böylece 'sürgün', 'ülkeyi gönüllü olarak terk etme' şekline dönüşüyordu. Bu 'itirafnameleri' imzalamak istemeyenleri sıkıntılı anlar bekliyordu. İmzayı atanlar ise profilden ve yandan suç numarası önünde fotoğraflarını çektirip, parmak izlerini verdikten sonra, 48 saat ile 10 gün arasında değişen bir sürede ülkeden çıkmak üzere evlerine dönüyorlardı.

Sürgünlerin yanlarına 20 kiloyu aşmayacak bir bavul ve 20 dolar karşılığı (yaklaşık 200 Türk Lirası) para almalarına izin verilmişti. Sözlü tarih anlatılarına göre, gümrük alanlarında sürgünlerin altın dişi olup olmadığına bile bakılmıştı.

Eylül sonuna kadar 12 bin kadar Yunan uyruklu Türkiye'yi terk etmişti. Ancak bu kişilerin Türk uyruklu aileleri de sürgünü çok acı şekilde yaşadılar. Ve böylece Türkiye'deki atmosferden endişe duyanlar da ayrılınca sürgün sayısı 45 bine ulaştı.

Johnson Mektubu geliyor

Bunlar olurken 2 Haziran 1964'te toplanan Milli Güvenlik Kurulu'nda Kıbrıs'a müdahale kararı çıkmıştı. Dönemin Başbakanı İsmet İnönü, ABD elçisine, Kıbrıs'a Türkiye'nin bizzat müdahale edeceğini çıtlatmıştı. Ancak ABD, İnönü'den 24 saatlik bir erteleme istemişti. İnönü Kıbrıs'a çıkartma yapmakta ısrarlı olduğunu söyleyince cevap gecikmedi. 5 Haziran'da tarihe Johnson Mektubu diye geçen ünlü mektup geldi ve Türkiye Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçti. Hem ABD Başkanı Lyndon Johnson mektubu, hem de İnönü'nün buna cevabı kamuoyundan özenle saklandığı için halk olup biteni elbette anlayamadı.

Johnson Mektubu'nun ortaya çıkması 10 Ocak 1966'da Meclis'te AP Genel Başkanı ve Başbakan Süleyman Demirel mektubun içeriğinin açıklanmasını talep edince mümkün oldu. Mektubun metni 13 Ocak 1966'da *Hürriyet* gazetesinde, Cüneyt Arcayürek'in sütunlarında açıklandı. Johnson mektupta özetle ABD ile Türkiye'nin çok önemli müttefikler olduğunu, bu yüzden birbirine danışmadan böyle bir karar almaması gerektiğini, Türkiye'nin müdahalesi için gerekli şartları yerine getirmediğini, ABD'nin Türkiye'ye verdiği silahların savunma amaçlı olduğunu, dolayısıyla Kıbrıs'ta kullanılamayacağını, Türkiye'nin müdahalesinin ikisi de NATO üyesi olan Türkiye ile Yunanistan arasında bir savaşa yol açabileceğini, muhtemelen SSCB'nin de soruna dahil olabileceğini, eğer böyle bir şey olursa NATO'nun Türkiye'yi savunma yükümlülüğüne girmeyebileceğini belirtiliyordu.

Başbakan İnönü'nün 13 Haziran 1964 tarihli cevabi mektubu ise aynı günlerde CHP tarafından *Milliyet* gazetesine verilmiş, 14 Ocak 1966 tarihinde yayımlanmıştı. Yıllar sonra öğrendiğimize göre mektupta özetle, Türkiye'nin 25 Aralık 1963, 15 Şubat 1964, 13 Mart 1964 ve 5 Haziran 1964 tarihlerinde olmak üzere tam dört kez Kıbrıs'a müdahaleyi düşündüğü, bunların hepsini ABD ile paylaştığı, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinin uluslararası hukuka uygun olduğunu, buna rağmen ABD'nin SSCB'nin müdahalesi halinde NATO'nun Türkiye'yi korumayacağının belirtilmesinin Türkiye'yi derin hayal kırıklığına uğrattığı belirtiliyordu.

"Yeni bir dünya kurulur..."

İnönü'nün mektubunda "Müttefiklerimiz bu tutumlarda devam ederse dünya yıkılır. Yeni şartlarda bir dünya kurulur, Türkiye de bu dünyada yerini alır" şeklinde bir ifade yok. İnönü bunu o yılın Nisan ayında Amerikan *TIME* dergisinin muhabirine söylemişti. Nitekim daha mektup krizi sürerken, İnönü'nün yeni bir dünyada yerini almaktansa eski dünyada kalmaya daha hevesli olduğunu gösteren bir olay yaşandı. İnönü 21 Haziran 1964'te Johnson'un daveti üzerine kalabalık bir heyetle Washington'a gitti. Johnson benzer bir daveti Yunanistan Başbakanı Andreas Papandreu'ya da yapmıştı, elbette o da davete icabet etmişti. Ancak, İnönü-Johnson, İnönü-Papandreau görüşmelerinden bir sonuç çıkmadı. Ardından Johnson ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson'ı Kıbrıs konusuna çözüm bulmak üzere özel temsilci olarak atayacak, ancak Acheson Planı da işe yaramayacaktı.

İnönü'nün oyunu mu?

Bu konuda bir kitap yazan Haluk Şahin'e göre ise mektup krizi, kamuoyunun büyük baskısı yüzünden Kıbrıs'a müdahale etmesi gereken ancak Türkiye'nin bunu yapmaya gücünün olmadığını gayet iyi bilen İnönü'nün topu ABD'ye atmak için planladığı bir 'oyun'du. Çünkü Cüneyt Arcayürek'in yıllar sonra Haluk Şahin'e anlattığına göre, İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'e "Çağır Amerikan Büyükelçisi'ni, adaya çıkacağımızı söyle" demiş, Erkin hayretler içinde kalmış ve "Aman paşam nasıl haber veririz. Hemen, yapmayın bu haltı, derler, müdahale edip durdururlar" cevabını vermişti. Paşa ise "Sen, söyle söyle..." diye ısrar etmişti.

1964'te Washington'da elçilik müsteşarı olan İlter Türkmen ise şunları anlatmış Haluk Şahin'e: "Biz, Johnson'ın mektubunu tahrik ettik. Hükümet böyle bir notanın gelmesini bekliyordu. İsmet Paşa'nın hakikaten müdahaleye niyeti olsaydı, Amerikan hükümetinin fikrini sormazdı. Amerikan sefirini çağırıyor ve diyorlar ki, 'Biz Kıbrıs'a müdahaleye karar verdik. Sizin bu konuda bir görüşünüz var mı?' Adamlar da müdahaleyi engellemek için ne kadar ağır bir mesaj göndermek gerekiyorsa, o kadar ağır bir mesaj gönderiyorlar." Benzer ifadeleri, İnönü'ye yakın bir başka diplomat da (Haluk Şahin adını vermiyor) tekrarlayacaktı: "Türkiye, Kıbrıs'a çıkarma yapmaya askerî açıdan hazır değildi. Çıkarma en zor askerî operasyonlardan biridir. İsmet Paşa durumun farkındaydı. Kısacası tüm hazırlıklara ve jestlere rağmen, o zaman Türkiye çıkarma yapmayacaktı. Ancak İnönü, askeri müdahaleyi kullanarak gözdağı vermek de istiyordu. Bu yüzden gemiler, keşif uçakları yola çıktı. Sonra Amerika'nın 'Durun, çıkmayın' demesi sağlandı. O zaman çıkarma yapılmamasının sorumlusu Amerika oldu."

Ege ve Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Savaşları

'Kıta sahanlığı' bir kıyı devletinin kıyıdan hemen sonra başlayan sualtı alanı demek. 1910 yılında yabancı balıkçılar tarafından deniz kaynakları talan edilen Portekiz'in şikâyetinden beri uluslar arası hukukun konusu olan kıta sahanlığı terimi, günümüzde bu alanın temel metinleri olan 1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi ve 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne ve bunların alt protokollerine göre kıyıdaş ülkenin topraklarından denize tabanına doğru 200 metre derinliğinde, ortalama 75 mil genişliğinde bir şeridi kapsıyor. Ancak dünya pratiğinde derinlik 135 ila 600 metre arasında değişirken, genişlik ise Sibirya örneğinde olduğu gibi 700 kilometreye kadar çıkıyor.

Savaş değil uzlaşma

1960'lardan itibaren pek çok ülke kıta sahanlığı yüzünden çatıştı ama bütün çatışmalar Uluslararası Hakem (Tahkim) Mahkemesi aracılığıyla barışçıl biçimde çözüldü. Sorunlarını barışçıl biçimde çözemeyen iki ülke ise Türkiye ile Yunanistan'dı. İki ülke arasındaki kıta sahanlığı anlaşmazlığının 40 yıllık tarihçesi var. Yunanistan'ın 1961'den beri hidrokarbon ve petrol yatakları bakımından zengin olduğu söylenen Kuzey Ege'de araştırmalar yapması ve keşfedilen madenlerin işletilmesi için yabancı şirketlere izin vermesi üzerine Kıbrıs yüzünden Yunanistan'a kızgın olan Türkiye 18 Ekim 1973'te Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'na (TPAO) bir bölümü Yunanistan kıta sahanlığı ile örtüşen bölgelerle ilgili 27 adet petrol arama ruhsatı vermişti. Taraflar arasında nota değişimi sürerken *Çandarlı* gemisi 32 savaş gemisinin eşliğinde Ege'ye açılmıştı. İşe savaş gemileri karışınca Yunanistan ve uluslararası toplum endişelenmiş, Türkiye'nin buna cevabı arama sahasını genişletmek olmuştu. İlişkiler 20 Temmuz 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı ile iyice kötüleşti. 1975'te Yunanistan konunun

Lahey'deki Uluslararası Adalet Divanı'na (UAD) götürülmesini önerdi ama Türkiye buna yanaşmadığı gibi 1976'da MTA'nın sismik araştırma gemisi *Hora*'yı Ege'ye gönderdi.

Piri Reis ve Sismik I yolda

Aynı yıl Yunanistan konuyu BM Güvenlik Konseyi'ne taşıdı, Konsey'in 395 sayılı kararı uyarınca konu UAD'ye gitti, Türkiye bazı tarihsel argümanlarla UAD'nin yetkisini tanımadı ama sonunda konu küllenmeye bırakıldı. 1987'de Yunanistan'ın Taşoz Adası'nın doğusunda petrol bulmasından sonra konu yeniden alevlendi ve bu sefer sahneye (son krizde de sahneye çıkacak olan) Piri Reis ve Sismik I gemileri çıktı. İki ülke tekrar savaşın eşiğine gelmişti ki uluslararası toplumun aracılığıyla konu yatıştı. Öyle ki, 1988'de iki ülke başbakanları (Turgut Özal ve Andreas Papandreu) Davos'ta bir araya gelmekle kalmadılar bu tarihten sonra iki ülke arasında adeta yeni bir balayı havası doğdu. Ama 1989'da iki ülkede de başbakanların değişmesiyle (Özal Cumhurbaşkanı oldu, Papandreu seçimi kaybetti) balayı bittiği gibi 1996'da Muğla'nın 7 km. açıklarındaki Kardak (Yunanca adıyla İmia) Kayalıkları krizi ile iki ülke yeniden savaşın eşiğine geldi.

Kardak/İmia krizi

Bu krizin kahramanı da bir gemiydi. Kriz, batmak üzere olan *Figen Akat* adlı şilebin kurtarılmayı istememesine rağmen, ticari bir Yunan kurtarma gemisi tarafından kurtarılması üzerine çıkmıştı. Yunanistan geminin kendi karasularında battığını söylüyordu, Türkiye Kardak'ın Türk toprağı olduğunu ileri sürüyordu. Gerilim Yunan ve Türk gazetecilerinin kayalığa bayrak dikmeleriyle tırmanmış, Yunanistan'ın Kardak/İmia'ya; Türkiye'nin de yakındaki bir kayalığa çıkarma yapmasıyla uluslararası bir bunalıma dönüşmüştü. Neyse ki ABD'nin ve NATO'nun çabalarıyla

savaştan dönülmüştü. Galiba bu iki huysuz ülke de nasılsa uluslararası toplum aramıza girer ve bizi engeller diye bu kadar rahat kavga çıkarıyordu.

Özet Kaynakça

Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yayınları, 2002; Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Doğan Yayınları, 2014; Samim Akgönül, Türkiye Rumları, İletişim Yayınları, 2007; Güven Erkaya, Turan Baytok, *Bir Asker Bir Diplomat*, Doğan Kitap, 2001; Hande Dağıstanlı, "Ege Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı", 2006 Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş lisans tezi; *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti tebliğleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971; Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S. 187. Temmuz 1999, s. 35-38; Mehmet Demiryürek, "Fetihten günümüze Kıbrıs'ta Türk varlığı", *Toplumsal Tarih*, S. 103, Temmuz 2002, s. 46-49.

HEYBELİADA RUHBAN OKULU 'MESELESİ'

Bugün Ortodoks dünyası, ABD ve AB'yle ilişkilerimizde önemli bir sorun haline gelen Heybeliada Ruhban Okulu 1 Ekim 1844'te açılmıştı. Okul binası, Bizans döneminde, 9. yüzyılda Patrik Fotios tarafından Heybeliada'daki Papaz Dağı'nda (günümüzdeki adıyla Ümit Tepesi) yaptırılan Ayia Triada Manastırı'nın 1821'de yanan (yakılan?) kısımlarının Fener (İstanbul) Rum Patriği IV. Germanos tarafından 1842'de tamir ettirilmesiyle ortaya çıkmıştı. Kısa süre sonra bir kere daha yanan ve 1894 depreminde yıkılan okulun bugünkü binası, 1896'da Pavlos İstefanaki isminde bir hayırsever tarafından bugünkü şekilde inşa ettirildi.

Okulun Osmanlı dönemi oldukça sorunsuz geçti. 1915-1918 yılları arasında I. Dünya Savaşı nedeniyle İstanbul'un birçok okulunda olduğu gibi eğitim durdu. 1918-1923 arasında okul beş yıllık yüksekokul statüsüne yükseltildi. 1923'ten sonra, Lozan Barış Antlaşması'nın 40 ve 41. maddeleriyle güvence altına alınan 'azınlıkların masraflarını karşılamaları koşuluyla okul açabilmeleri' hakkı kapsamında faaliyet göstermesine engel çıkarılmadı.

1936 Beyannamesi[6] uyarınca, Rum Ticaret Okulu ile istimlâk edilerek Hazine adına tapuya kaydedildi. 1939 yılında, yaklaşan

6 1912 yılında kabul edilen bir kanunu muvakkat ile, vakıflara tüzel kişilik tanınmış ve 'mülhak vakıflar' grubuna alınmışlardı. 13 Haziran 1935 tarihli 2762 Sayılı Vakıflar Kanunu'nun Geçici I/A maddesine göre ise vakıflar sahip oldukları gayrı menkulleri beyan etmeye mecbur tutuldular. Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne teslim edilen listelere '1936 Beyannamesi' denildi.

İkinci Dünya Savaşı nedeniyle artması muhtemel casusluk faaliyetleri gerekçe gösterilerek okula yabancı öğrenci alınması yasaklandı. Devletin Patrikhane'ye yönelik önyargılarını iyi bilen Türkiye Rum cemaati de, çocuklarını Heybeliada Ruhban Okulu'na değil, sivil okullara göndermeyi tercih ettiği için okul öğrencisizlikten kapanma noktasına geldi.

Demokrat Parti dönemi

1946 yılında uzun pazarlıklar sonucu, Heybeliada'daki Rum Ticaret Okulu için istimlâk kararı değişmezken Heybeliada Ruhban Okulu, Patrikhane'ye bırakıldı. Bundan cesaret alan Patrikhane, Haziran 1947'de okulun yüksek okul statüsüne getirilmesi, ders programının değiştirilmesi, yabancı öğretmen ve öğrenci getirilebilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı'na başvurdu. Hükümet bu talebe, 26 Ekim 1949 tarihinde ret cevabı verdi.

ABD destekli Patrik Athenagoras döneminde okulun kaderi değişti. DP'nin Batı ile yakınlaşma politikaları uyarınca, 1951'de Milli Eğitim Bakanlığı, savaş ve casusluk gerekçesiyle 1939'da yasaklanmış olan yabancı öğrenci kabul etme işini serbest bıraktı. Okulun, lise üstüne dört yıl süreyle 'seminer' statüsünde verdiği dinî eğitim, bir yıl sayılarak, okul, Lozan'ın 'azınlık okulları' ile ilgili hükümlerine uygun hale getirildi. 1952 yılına gelindiğinde, okulun öğrenci sayısı 70'e ulaşmıştı ama bunların sadece 10'u Türk uyrukluydu.

Kıbrıs Meselesi'nin etkisi

Pragmatik nedenlerle başlayan bu balayı çok kısa sürdü ve 1957'de Kıbrıs nedeniyle Türk-Yunan ilişkileri bozulmaya başlayınca Türkiye yabancı öğrenci alımını tekrar yasakladı. 1959'da Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın getirdiği yapay dostluk havası içinde

yasak kısmen gevşediyse de, 1960'da okulun yönetimini üstlenen Sinod'un temsilcisinin vefatı üzerine, hükümet yeni temsilci atamadı. 1963'ten itibaren Kıbrıs'ta toplumlararası gerginliklerin zirveye çıkmasıyla hükümetin tutumu iyice sertleşti.

Yabancı ülkelerden öğrenci alınması engellendiği, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı Rumlar da çocuklarını okula göndermeye çekindikleri için 1968 yazındaki mezun sayısı yalnızca dörttü. Anayasa Mahkemesi'nin 'Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi' hakkındaki 12 Ocak 1971 tarihli kararından sonra Patrikhane kararın uygulanmasını beklemeden ilahiyat bölümünü kapatarak kararı protesto etti. Kararda, Heybeliada Ruhban Okulu'nun lise kısmı ile ilgili olarak herhangi bir değişikliğe gidilmediği için, okul diğer özel ve vakıf liseleri gibi varlığını sürdürdü, ancak Rum cemaati, gerekli cesareti gösterse bile okulun açık kalmasını sağlayacak öğrenci sayısına sahip değildi. Çünkü 6-7 Eylül 1955 yağmasından ve 1964 Kararnamesi'nden sonra iyice küçülmüştü. Dolayısıyla okul, yasal olarak açık ancak uygulamada kapalı bir konuma geldi.

Patrikhane, 1984'te okulun masraflarını karşılayamadığını söyleyerek kapatılması için izin istedi ancak o güne kadar okulu kapatmak için elinden geleni yapan hükümet, Lozan Barış Antlaşması, diğer ikili anlaşmalar açısından ve 'mütekabiliyet ilkesi' açısından bunun mümkün olmadığını ileri sürerek, bu talebi kabul etmedi. Bugün bir tek öğrencisi olmadığı halde Milli Eğitim Bakanlığı'nca atanan okulun Türk yöneticisi her gün göreve gitmekte. Patrikhane de okulu açık tutmak için masraf yapmaya devam etmekte.

127 yıl içinde okuldan 226'sı yabancı uyruklu 930 kişi mezun oldu. Bunlardan 343'ü değişik ülkelerde Piskopos oldu ve bu Piskoposlardan 12'si Patriklik makamına kadar yükseldi. Resmî Türk tarihçilerine göre 1960'ta kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin

ilk Cumhurbaşkanı Makarios da Heybeliada Ruhban Okulu'ndan mezun olmuştu. Patrik Bartholomeos ise bu iddianın, Heybeliada Ruhban Okulu'nun gözden düşürülmesi amacıyla üretilmiş bir yalan olduğunu, Makarios'un değil Heybeli'den mezun olmak, ziyaret amacıyla bile okullarına gelmediğini söylüyor.

Ekumenik Ne Demek?

Ekümenik, Yunanca 'oikoumene' sözcüğünden gelmekte olup, 'evrensel', 'dünyaya ait' anlamlarını taşır. Dinî terim olarak ise genel anlamda Ortodoks, Protestan ve Katolik kiliselerin tek bir kilise haline gelmesini; özel anlamda, Fener Rum Patrikliği'nin özerk (otosefal) ve eşit Ortodoks kiliseleri arasında onursal önceliğini belirtmek için kullanılır.

Bir kilisenin 'ekümenik' olmasının ilk koşulu, bir havari tarafından kurulmuş olması yani Apostolik kökenli olması ve bu durumun öteki kiliseler tarafından kabul edilmesidir. Bugün Vatikan tarafından temsil edilen Roma İmparatorluğu ile Fener Rum Patrikliği'nin temsil ettiği Bizans arasındaki siyasi çekişmelerin, dinsel doktrinler, kilise disiplini ve ayin usulleri konusundaki kutuplaşmaların, ayrılıkların, barışma girişimlerinin ve bunların başarısızlığa uğramasının 1000 yıllık tarihini anlatmaya yerimiz yetmez. Sadece şunu söyleyelim: Birlik konusundaki son girişim, Bizans'ın son günlerinde gerçekleşmişti. Yıllardır iki kiliseyi barıştırmayı amaç edinen Papalık temsilcisi Kievli İsidoros, 12 Aralık 1452'de Konstantinopolis'e gelmiş ve Ayasofya'daki törende Roma usulü bir ayinle birliği ilan etmişti. Fakat Katoliklikten ölesiye nefret eden başkent halkı birliğe şiddetle karşı çıkmış ve bazı din adamları Pantokrator Manastırı'nda (bugünkü Zeyrek Kilise Camii) Ortodoks usullerine uygun bir ayin düzenleyerek durumu protesto etmişlerdi. Hatta Bizanslı tarihçi Dukas'a bakılırsa, megas doux (deniz kuvvetleri komutanı) Lukas Notaras "şehirde Latin papazlarının ayin taçları

yerine Türk sarığı görmeyi yeğlerim" bile demişti. Bizans için her şeyin bittiğinin belli olduğu 28 Mayıs 1453 gecesi, İmparator ve halk Ayasofya'da biraraya geldiğinde, son ayin Ortodoks geleneklerine uygun yapılarak 500 yıllık birleşme hayaline dramatik bir nokta konulacaktı.

Ayasofya'da dua eden Papa

Bu tarihten sonra Osmanlı Devleti (sonraları İmparatorluğu) ile Papalık bir çok defa açık ya da dolaylı şekilde çatıştılar. Osmanlı döneminde doğal olarak Papalık ile Fener Rum Patrikliği'nin ilişkisi hiç olmadı.

Papalık ile Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı Türkiye arasındaki ilk gayriresmi ilişkiler 1934-1944 yılları arasında İstanbul'da Papalık temsilcisi olarak görev yapan ve Türk dostu olduğu için 'Papa Turco' (Türk Papa) diye anılan Başpiskopos Angelo Roncalli'nin 1958'de XXIII. Jean adıyla Papa seçilmesinden sonra kuruldu. Resmi ilişkiler ile, Papa VI. Paul'ün 25-26 Temmuz 1967'de Türkiye'yi ziyareti ile başladı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay ve yüksek devlet erkanının havaalanında törenlerle karşıladığı Papa, ziyaretinden iki gün önce meydana gelen Adapazarı depreminde zarar görenler için 10 bin dolar bağışta bulunduktan sonra, Ortodoks aleminin en kutsal mekanı sayılan ve 1934'ten beri müze olan Ayasofya'da 500 gazeteci ve 1 milyar kişinin izlediği tahmin edilen canlı yayın sırasında ellerini kavuşturup diz çökerek 45 saniye boyunca dua ediverince sadece Türkiye'deki 'milliyetçi-mukaddesatçı' çevreler değil, Katolik dünyasındaki muhafazakarlar da ayağa kalktı. Daha sonra Papa'nın yanında bulunan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'den izin alarak dua ettiği söylendiyse de, Çağlayangil'in olay sırasındaki şaşkınlığı bu iddiaları yalanlar nitelikteydi. Ancak Çağlayangil, dua olayında bir gariplik olmadığını söyleyerek ortalığı yatıştıran kişiydi aynı zamanda. (Bazı kaynaklara göre ise

izni İstanbul Müftüsü veya Müze Müdürü vermişti.) Ardından Efes'teki Meryem Ana Evi'ni ziyaret ederek hacı oldu. Ve gezisini bir başka 'olay' olmadan tamamladı. O gittikten bir gün sonra da Milli Türk Talebe Birliği'ne mensup 150 kadar genç Ayasofya'da namaz kılarak, olayın 'intikamını' aldı.

Ağca'nın suikast yaptığı Papa

1978'de Papa II. Jean Paul İstanbul'a geldiğinde, karşılama töreninde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, Başbakan Süleyman Demirel, Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit, MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş de vardı. Komünist Polonya kökenli olduğu için sol çevrelerin de ümit bağladığı Papa'nın Fener Rum Patrikliği'ni ziyareti ardından "İki kilisenin birleşmesinin sabırsızlığı içindeyim" demesi, milliyetçi-mukaddesatçı çevrelerce "Fatih'in asırlarca önce koyduğu büyük diplomatik bariyer olan Ortodoks-Katolik ihtilafını kaldırıp, tüm Hıristiyan alemini Türkiye karşısında birleştirmek" olarak yorumlanmıştı.

13 Mayıs 1981 Vatikan'da Papa II. Jean Paul'e suikast düzenleyen Mehmet Ali Ağca sayesinde, iki ülke arasındaki ilişkiler dünyanın gündemine oturdu. Papa, vurulduktan dört gün sonra Ağca'yı affettiğini açıklamakla yetinmedi, 27 Aralık 1983'te hapishanede Ağca'yı ziyaret de etti. Bu suikast ve Papa'nın ziyaretinin arkasındaki sır perdesi hâlâ tam olarak aralanmadı.

Uzun bir sessizlik döneminden sonra 2006'da Papa XVI. Benedictus Türkiye'ye geldiğinde, Türkiye basını yine epey heyecanlanmış ve birbirinden ilginç komplo teorileri üretmişti. Papa, ziyaretinin son gününde, Patrik Bartholomeos ve Türkiye Ermenileri Patriği II. Mesrob ile Saint-Esprit Katedrali'nde ayine katılmıştı. Papa Franciscus'un 2015 yılındaki ziyareti neyse ki daha soğukkanlı karşılandı.

Ancak kuşkucular müsterih olabilirler, bu temaslara rağmen Katolik, Protestan ve Ortodoks kiliselerinin birleşmesi kesinlikle söz konusu değil. Çünkü bu yapılar arasındaki ayrımlar çok net ve oturmuş durumda. Yani 'Fener Rum Patrikhanesi ikinci bir Vatikan olacak ve Türkiye'yi bölecek' diye endişelenmek gerekmiyor. Ama 'keşke Fener Vatikan gibi olsa da Türkiye'ye bol bol turist gelse' diye sevinmenin de anlamı yok. Bu tartışmalar tamamen Hıristiyan dünyasının iç meselesi. Ama şunu da bilelim. Fener Rum Patrikhanesi'nin *Pirumus Inter Pares* yani 'eşitler arasında birinci' sıfatı Ortodoks kiliseleri arasında kabul görüyor ve tartışılmıyor. Kiliseler arası yazışmalarda, karşılıklı ziyaretlerde, Müslüman ve Musevi din adamlarınca bu unvan kullanılıyor. Dahası, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı'nın onayıyla 7-9 Şubat 1994 tarihinde İstanbul'da düzenlenen ve 93 din adamının katıldığı Barış ve Hoşgörü Sempozyumu'nda Diyanet İşleri Başkanı tarafından imzalanan Boğaziçi Deklarasyonu'nun İngilizce metninde Patriğin unvanı 'ekümenik' olarak geçiyor. Türkiye'yi resmen bağlayan bu belgeye atıfta bulunarak Patriğin 'ekümenik' niteliğini onaylayan 24 Ekim 1996 tarihli Avrupa Parlamentosu kararı da var. Yani, olan olmuş. Bize düşen, konuyu siyasi istismar konusu olmaktan çıkarıp dinsel özgürlükler alanına taşımak...

Özet Kaynakça

Elçin Macar, *Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi*, İletişim Yayınları, 2003; Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yayınları, 2000; Elçin Macar-M. Ali Gökaçtı, *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*; TESEV Yayınları, 2005; Steve Runciman, *Eastern Schism. A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*, Oxford University Press, 1955; Francis Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Fordham University Press, 1966.

TÜRKİYE VE BATI ARASINDAKİ AŞK-NEFRET İLİŞKİSİ

14 Mayıs 1950'de ezici bir çoğunlukla iktidara gelen DP'nin ilk işi, CHP'nin muhafazakâr ekonomi politikalarını terk etmek olmuştu. 1950'de Kore'ye asker gönderildi, 1952'de NATO'ya girildi. 1954'te Celal Bayar ABD'yi, 1959'da Eisenhower Türkiye'yi ziyaret etti. 1950-1960 arasında iki ülke arasında tam 31 anlaşma imzalandı. Bunların bir kısmı askerî anlaşmalarsa da çoğu ekonomik işbirliğine ilişkindi. Bu anlaşmalar sayesinde özellikle tarımda önemli atılımlar yapıldı ama esas değişiklik popüler Amerikan kültürünün ve tüketim ideolojisinin Türkiye sınırlarından sızması oldu. Başlangıçta bundan halk da siyasiler de memnundu. Öyle ki, DP'nin kurucusu ve dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar, 21 Ekim 1957 tarihinde Taksim'de yaptığı konuşmada şöyle demişti: "Öyle ümit ediyoruz ki otuz sene sonra bu mübarek memleket, 50 milyon nüfusu ile küçük bir Amerika olacaktır."

Amerikan kültürünün istilası

Vehbi Koç'un, Amerikan şirketlerinin temsilciliklerini almasıyla Frigidaire markalı buzdolaplarının salonların başköşesine kurulması, Mustang, Cadillac veya Chevrolet markalı otomobillerin kapılara dizilmesi bu yıllarda oldu. Bunları

Hollywood filmleri, sinema ve magazin dergileri, çizgi romanlar, Amerika'nın Sesi Radyosu (VOA) yayınları, Türkiye'de görevli Amerikan askerlerinin ihtiyaçları için açılan ve Amerikan mallarının vergisiz-gümrüksüz satıldığı PX mağazalarından piyasaya sızan Amerikan sigaraları, sakızlar, hulahop denen çemberler, naylon iç çamaşırları; sandviçler, jean pantolonlar, rock 'n' roll, twist gibi danslar, Audrey Hepburn stili kısa saç, atkuyruğu veya Amerikan tıraşı gibi modalar izledi. Yani, Bayar'ın 35 yılda gerçekleştirmeyi umduğu 'Küçük Amerika olma' hayali, sadece 10 yıl içinde hayata geçivermişti.

U-2 Krizi

ABD ile ilişkiler güllük gülistanlık iken, bir uçak skandalı ortalığı karıştırdı. ABD'nin İngiltere, Almanya, Japonya ve Türkiye'deki üslerinde bulundurduğu U-2 casus uçaklarından biri 1 Mayıs 1960 günü Adana'daki İncirlik Üssü'nden (1955'te açılmıştı) havalanıp Pakistan'ın Peşaver eyaleti üzerinden SSCB hava sahasına girdikten sonra alçalmak zorunda kalmış, Sovyet radarlarına yakalanmış ve düşürülmüştü. Sağ kurtulan pilottan ele geçirilen uçuş planı, uçuşun Sovyet toprakları üzerinden geçip Norveç'e kadar uzandığını gösteriyordu. Bu durum ABD ile SSCB arasında büyük bir gerginliğe sebep oldu. SSCB uçağa hava sahasını kullandırdığı için Türkiye'yi suçladı. Hâlbuki Türkiye bu uçakların 'bilimsel' amaçlarla uçtuğunu sanıyordu.

"NATO'ya ve CENTO'ya bağlıyız!"

Bu olaydan 27 gün sonra gerçekleşen 27 Mayıs 1960 darbesinde ABD'nin rolü olduğu iddiaları bugüne dek kanıtlanamadı ancak darbe sabahı, Albay Alparslan Türkeş tarafından radyodan okunan yeni rejimin ilk bildirisinde "Müttefiklerimize, komşularımıza

ve bütün dünyaya hitap ediyoruz: Gayemiz Birleşmiş Milletler Anayasası'na ve İnsan Hakları Prensipleri'ne tamamıyla riayettir. Büyük Atatürk'ün 'Yurtta Sulh Cihanda Sulh' prensibi bayrağımızdır. Bütün ittifaklarımıza ve taahhütlerimize sadığız. NATO'ya inanıyoruz ve bağlıyız. CENTO'ya bağlıyız. Tekrar ediyorum: Düşüncelerimiz 'Yurtta Sulh, Cihanda Sulh'tur." denilerek Batı'ya güvence veriliyordu. Yeni rejimin Dışişleri Bakanı Selim Sarper, 1 Haziran 1960'ta bir demeç vererek NATO'ya ve CENTO'ya (eski Bağdat Paktı) bağlı kalınacağını açıklayarak teminatı güçlendirdi.

23 Ekim 1962'de Küba Krizi sırasında SSCB, Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin sökülmesini istedi, ABD bu isteğe olumlu yanıt verdi. İnönü, koalisyon ortağı YTP'nin çekilmesi sonucu hükümetinin düştüğünü 23 Kasım 1963'te Başkan Kennedy'nin cenaze töreninde öğrenmişti. Görünüşte ilişkiler iyiydi ancak 1963'te Kıbrıs'ta yaşanan toplumlararası çatışmalar sırasında Türkiye ABD'den beklediği desteği göremedi. Tam bu sırada, SSCB'nin krom fiyatını düşürmesi sonucu ABD'nin kromu Türkiye yerine SSCB'den alması üzerine Türk-Amerikan ilişkileri iyice sıkıntıya girdi. 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesini engelleyen ünlü Johnson Mektubu verildi, ardından ABD yardımlarında kesintiye gidildi. Türkiye de Kıbrıs'a müdahaleden vazgeçti ama öfkesini, 1964 Kararnamesi diye bilinen uygulama ile, Türkiye'de yaşayan Yunan uyruklarını sınır dışı etmekle giderebildi. Ancak, perde arkasında işler tıkırında gidiyor olmalıydı, çünkü 1960-1965 arasında Türkiye ile ABD arasında 21 anlaşma daha imzalanmıştı.

Gürsel'e çip mi yerleştirildi?

Tam bu sırada yeni bir uçak krizi yaşandı. ABD Başkanı Dwight Eisenhower 1960'taki kriz sırasında, U-2 uçuşlarının

durdurulduğunu açıkladığı halde uçuşlar gizlice devam etmiş ve Aralık 1965'te yine İncirlik'ten kalkan bir ABD casus uçağı, bu kez Karadeniz üzerinde düşürülmüştü. SSCB, daha önce olduğu gibi Türkiye'yi yine ağır bir dille eleştirdi. Bunun üzerine Demirel Hükümeti, ABD'den tüm gözlem uçuşlarını durdurmasını istedi ve Türkiye'den yapılan uçuşlar tamamen kesildi.

Elbette ABD'nin Türkiye'nin peşini bırakmaya niyeti yoktu. Öyle ki, 31 Ocak 1966'da tedavi için ABD'ye gitmesi gereken Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, yolculuğunu, Başkan Johnson'un gönderdiği özel uçakla yaptı, ABD'de en iyi hastanelerde tedavi gördü. Ancak bu yakın ilgi, halk ve aydınlar arasında "ABD Gürsel'in beynine çip yerleştirdi" dedikodularının çıkmasına neden oldu. (Tedavisi başarılı olmayan Gürsel, Türkiye'ye geri dönecek ve uzun süren bir komadan sonra 16 Eylül 1966'da hayata gözlerini yumacaktı.)

Yankee Go Home!

Bu olayın da etkisiyle, Amerikan aleyhtarlığı giderek arttı. 22 Mayıs 1966'da Amerikan Haberler Merkezi'ne (AP) kimliği bilinmeyen kişilerce patlayıcı madde atıldı, ancak zarar gören kimse olmadı. Kamuoyunun baskısı üzerine hükümet, 10 Mayıs 1967 tarihinden itibaren Türkiye'ye girecek ve çıkacak Amerikan personeli ve malzemelerinin Türk gümrük ve Emniyet makamları tarafından kontrol edilmesi kararını aldı. 24 Haziran 1967'de İstanbul'da 4 bin üniversite öğrencisi 6. Filo'nun gelişini protesto etti. Bu ilk 'Yankee Go Home!' ('Amerikalı evine git!') yürüyüşüydü. Bunu 4 Ekim 1967'de İzmirli öğrencilerin 6. Filo'yu protesto etmesi izledi.

İlişkiler o kadar kötüleşmişti ki, 23 Kasım 1967'de Johnson'un Kıbrıs için atadığı özel temsilci Cyrus Vance, halkın alanı işgal

etmesi üzerine Ankara Esenboğa Havalimanı yerine askerî alana inebildi. Aynı gün başkentteki Amerikan Haberler Merkezi taşlandı ve camları kırıldı. ABD tepkilerden yılmadı ve "Kıbrıs'a herhangi bir müdahalede NATO'ya ait silah ve teçhizat kullanamazsınız" hatırlatmasını yaptı.

Vedat Demircioğlu'nun ölümü

1968'de Lübnan Krizi sırasında Türkiye İncirlik Üssü'nün kullanılmasına karşı çıktı. İstanbul'da 17 Temmuz 1968'de, Dolmabahçe'ye demirleyen 6. Filo'yu protesto için çok şiddetli bir gösteri yapıldı. Taş ve sopaların kullanıldığı gösteride 35 kişi yaralanırken, polis tarafından İTÜ Gümüşsuyu Yurdu'nun penceresinden atılan Vedat Demircioğlu birkaç gün sonra hayatını kaybetti. Dolmabahçe'de ise Amerikan askerlerini kovalayan göstericiler askerleri adeta denize döktüler. İlginçtir, bugünlerde en sert Amerikan düşmanı olan İslamcı kesimden öğrenciler, bu olayda polise yandaşlık etmişti. Çünkü o günlerde esas düşmanları, 'dinsiz-imansız' komünistlerdi.

6 Ocak 1969'da ODTÜ'den bir grup öğrenci ABD Büyükelçisi Robert Komer'in arabasını yaktı. 10 Şubat 1969'da 6. Filo'nun tekrar İstanbul'a gelmesi üzerine gençlerle polis arasında günlerce çatışmalar yaşandı.

ABD yönetimi bu sertliğe karşılık vermekte gecikmedi. ABD'ye giren uyuşturucunun yüzde 80'inin Türkiye kaynaklı olduğunu iddia ederek, üretimin durdurulmaması halinde Türkiye'ye yapılan yardımın askıya alınabileceğini duyurdu. ABD'den gelen baskılar sonucu, 1970 Ekim'inde Türkiye haşhaş ekim alanlarını sınırlandırmayı kabul etti, ancak bu ABD'yi tatmin etmedi. İmdada, 12 Mart 1971 askerî müdahalesi yetişti. Müdahaleden sonra iktidara gelen ve iktidarını güçlendirmek

için ABD'nin desteğini alması gerektiğini düşünen Nihat Erim hükümeti, Haziran 1971'de haşhaş ekimini ve afyon üretimini tamamen durdurdu.

Haşhaş yasağı

Türkiye'nin haşhaş ekimini durdurması karşılığında, haşhaş ziraatı yapan yaklaşık 100 bin Türk köylüsünün mağduriyetini önlemek için ABD'nin söz verdiği tazminatı gecikmiş olarak ve ancak üçte birini yollaması üzerine, 1 Temmuz 1974'te Ecevit hükümeti haşhaş üretimini tekrar serbest bıraktı. Bu karara ABD yönetiminin tepkisi oldukça ağır oldu. 2 temmuzda ABD Temsilciler Meclisi ve Senatosu'nda Türkiye'ye verilen borçların durdurulması ve askerî-ekonomik yardımların askıya alınmasını öngören ortak bir karar alındı, bu kararı Türkiye'ye toptan bir ambargo uygulanmasını isteyen diğer kararlar izledi. Türk hükümetinin, afyon kaçakçılığının önüne geçmek için gerekli önlemleri aldığını söyleyerek, kararından geri dönmeyeceğini açıklaması üzerine gerginlik daha da tırmandı. Ancak 20 Temmuz 1974'te faşist Nikos Samson'un yaptığı darbe üzerine Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalede bulunması, tüm gündemi değiştirdi. Artık Türkiye'ye ambargo uygulanmasını isteyen Kongre üyeleri, bu isteklerine dayanak olarak afyon üretimini değil Kıbrıs'a yapılan müdahaleyi gösteriyorlardı.

Türkiye de altta kalmadı ve 15 Temmuz 1975'te, 1969 tarihli Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması'nı tek taraflı olarak feshetti. Böylece Türkiye'de NATO görevi nedeniyle İncirlik Üssü dışındaki Amerikan üslerinin faaliyetleri durduruldu. 1978'de Bülent Ecevit'in ABD'ye yaptığı ziyaret sonrasında ambargo kaldırılmıştı ama Türkiye, ABD'nin yardımıyla hızla askerî bir diktaya doğru yola çıkmıştı. 12 Eylül darbecileri (ABD'li bir uzmanın deyimiyle 'Bizim çocuklar') ABD ile sıkı fıkı oldular

ama 1980 sonrası yaşanan bir dizi olayın da etkisiyle Türkiye'deki olumsuz Amerikan imajı ve Amerikan aleyhtarlığı günümüze kadar sürdü.

Edebiyatta 'Milli' Aşk ve Nefret Hikayeleri

Özel olarak Batıya, genel olarak da 'öteki'ye karşı tutumumuzu edebiyat üzerinden izlemek ilginçtir. Batı-Doğu ikiliğini en çok konu eden yazar olan Ahmet Hamdi Tanpınar 1940'da bir CHP konferansında Avrupa'dan ilk hamlede alınması lazım gelen şeylerin hemen hepsinin alındığını söyledikten sonra 'şimdi yapılacak şey kendimize, kendi hayatımıza, mazimize, zenginliğimize dönmek ve mükemmeliyeti olduğu kadar muhtevayı da kendimizde aramak" der, Huzur adlı romanında ise noktayı koyar: "Bence bu iki dünya [Müslümanlık ve Hıristiyanlık] arasında münakaşa zemini bile yoktur (...) Dikkat edin ki, garp medeniyetinde her şey bir kurtulma, bir azat edilme fikri üzerinde kurulur (..).Bir bakıma biz başından beri hürüz."

Amerika'ya ciro edilen hayatlar

Bu hürriyetin sınırlarını, Türkiye'nin Batı bloğu içinde yer almasının bileti olan 1950-1953 Kore Savaşı'nı eleştiren Nazım Hikmet'in "Amerika'ya ciro ederler onu/seni de büyük hürriyetinle beraber/hava üssü olmak hürriyetiyle hürsün!/yapışır yakana kopası elleri Valstrit'in/günün birinde, diyelim ki/ Kore'ye gönderilebilirsin, bir çukura doldurulabilirsin/ meçhul asker olmak hürriyetiyle hürsün!" dizeleri verecektir.

Bundan sonrasını Herkül Millas'ın kitabından izleyelim. DP döneminde (1950-1960) İslamcı yazarlar hem Batıcı olarak gördükleri Cumhuriyet'le hesaplaşmaya başlarlar hem de Batıyla. Necip Fazıl Kısakürek ileriki yıllarda Oksidentalizm (Garbiyatçılık) diye anılacak ideolojik kodlamanın ana temasını belirler: "Batı bir bütün olarak 'karbon olmaya mahkum bir dünya'dır." Hekimoğlu İsmail'de Batı artık açıkça Müslüman dünyasının

düşmanı olarak ortaya çıkar. Minyeli Abdullah'ın romanlarında Mısır'da İngilizler, Fransızlar ve Yahudiler İslamiyet'i yok etmeyi gaye edinen tipler olarak çizilir.

Hıristiyan-Müslüman Karşıtlığı

Peyami Safa, 1930'ların başında sosyalizme ilgi duyarken, 1938'de Atatürkçü olmuş, II. Dünya Savaşı yıllarında ise ırkçı bir tutum sergilemiştir. İslamcılığı ise 1946'dan sonradır. Ama yazar her döneminde Batı düşmanıdır. 1931'de yazdığı *Fatih-Harbiye* romanında Hıristiyan-Müslüman karşıtlığı ana temadır. 1938'de yazdığı *Türk İnkılabına Bakışlar* adlı kitabında İslam-Türk ve Batı düşüncesinin kaynaklarının ortak olduğunu ileri sürerken, 1949'da yazdığı *Matmazel Noralya'nın Koltuğu*'nda, Noralya'nın İtalyan annesi bağnaz Batı'yı temsil ederken, Türk babaannesi olumlu Doğu'dur.

1964'te Kıbrıs'a müdahale etmeye hazırlanan Türkiye'ye gönderilen kaba Johnson Mektubu ile birlikte artık sadece aydınlarda değil siyasi elitlerde ve halkta da Batı düşmanlığı belirginleşir. Vietnam Savaşı ve 1968'de tüm Avrupa'yı saran öğrenci eylemlerinin yarattığı uluslararası atmosferle ABD'nin bu saygısız politikaları birleşince 'Milli Mücadele' ruhu tekrar ortaya çıkar.

Bu dönemin edebiyatında da Batı düşman ve aşağıdır. Örneğin Halikarnas Balıkçısı adıyla tanıdığımız Cevat Şakir Kabaağaçlı'nın 1966'da yayınlanan *Turgut Reis* adlı romanında Batıyı temsil eden bütün karakterler hem ahlaken, hem de cinsel anlamda kötüdür, Türkler ise üstün ve eksiksizdir. Edebiyat eleştirmenleri Berna Moran ve Fethi Naci'nin ortak kanısı Kemal Tahir'de Batı düşmanlığının nefretle at başı gittiği şeklindedir. Yazarın 'Doğu' kavramını açıkça ortaya koyduğu *Yorgun Savaşçı*'da Batı'nın her açıdan Doğu'dan ne kadar farklı ve üstün olduğu adeta teorileştirilir. Bu temalar *Devlet Ana*'daki cinsel sapık ve sadist Batılı şövalye Notus Gradyus'un şahsında ete kemiğe bürünür.

Batı'nın Suçları

Milli Mücadele'yi konu olan *Ateş Yılları*'nı ancak 1968'de yayınlayan Hasan İzzettin Dinamo ile birlikte Batı yıllar sonra sosyalist bir terminoloji ile anti-emperyalist bağlam içinde karşımıza çıkar. Ülkede gayrimüslim azınlıkların sayısı çok azaldığından bir süredir gerek duyulmayan 'iç düşman teması bu romanda tekrar boy gösterir. Romanda Rum Patrikhanesi pek çok kötülüğün nedeni olarak belirir. 1970'lere gelindiğinde Batı üstün ama düşmandır. Örneğin Firuzan ve Pınar Kür'de Avrupalı ulusların gelişmişlikleri teslim edilir ama sosyalist bir bilinçle yargılanır. Milli Selamet Partisi'nin koalisyon ortağı olduğu hükümetler ise Amerikan karşıtı ulusal çizgiyi devam ettirirler. 1973 petrol krizi, ardından ABD'nin Haşhaş ekimine yasak koyması gibi olaylar Batıya karşı antipatiyi tırmandırır. İslamcı kesimin ağzından Erbakan Hoca'nın "Batı taklitçiliği" sözü bolca duyulur olur. Roman tekniği açısından Batılı olan İslamcı yazar İsmail Miyasoğlu için 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı Allah'ın bir lütfudur çünkü bu harekatla dünya Türk'ün varlığından haberdar olmuştur! Sol eğilimli Fikret Otyam'ın *Pavli Kardeş* romanında da benzer bir laflar edilir.

Özet Kaynakça

"Türk Amerikan İlişkileri", Dosya, Hazırlayan: Gül Berkay, *Toplumsal Tarih,* S. 120, Aralık 2003, s. 68-97; Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri,* İmge Kitabevi, 2001; Akdes Nimet Kurat, Türk-ABD *Münasebetlerine Kısa Bir Bakış* (1800-1959), Doğan Limited Şirketi Matbaası,1959; N*asuh Uslu, Türk-Amerikan İlişkileri,* 21. Yüzyıl Yayınları, 2000; Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında"Öteki" ve Kimlik,* İletişim Yayınları, 2005; Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,* İmge Yayınları, 2002; Haluk Şahin, *Johnson Mektubu,* Gendaş Yayınları, 2002.

TÜRBANIN KAMUSAL ALANA ÇIKIŞI

Kadınların kamusal alanda başlarını örtmesiyle ilgili ilk 'olay' 1955 yılının Mart ayında yaşandı. Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) bir genelge yayımlayarak bünyesinde çalışan kadınların başlarını örtmesini istemişti. Haberin duyulması üzerine *Cumhuriyet gazetesi* "Diyanet İşleri Binası cami değildir" başlıklı bir açık mektupla tepkisini koymuş, ardından "İnkılâplarımızı Nasıl Koruyabiliriz?" konulu bir makale yarışması düzenlemişti. İlginçtir, *Cumhuriyet*'e DP'nin yandaşı *Zafer* gazetesi de destek vermişti. Pakistan'daki Dünya Müslüman Kadınlar Kongresi'ne katılan üç Türk kadınının, bir mezar ziyaretinde başlarını örtmeleri üzerine gazetenin 16 Nisan 1952 tarihli sayısındaki Cemal Şahingiray imzalı yazıda şöyle deniyordu:

"(...) Karaçi'den gelen bir resmi görünce hayretten dona kaldık. Daima Garba doğru medeniyet hamleleri yaptığımızı İslam dünyasına göstereceğimizi ve onları da Garb medeniyetine doğru çekebileceğimizi zan ederken, Şark'a doğru uçan delegelerimizin geriye doğru havalanmış olduklarını maalesef anlamış oluyoruz (...) hanımlarımızın merhum Liyakat Ali Han'ın kabrini ziyaretleri esnasında çekilmiş olan resim bizi üzdü, hatta inkılâplarımıza vurulan bir hançer yarası olarak sızlattı (...) kabrin önünde başlarını başörtüleriyle saygı duruşu yapmaktadırlar (...) Bu üç hanım Pakistan'da başlarını örttüler. İnkılap Türkiye'sine dönebilmek için yüzlerini örtsünler..."

Mücadele aracı: Manto modelleri

Çarşafın bir türlü tarihe gömülememesi üzerine Mart 1956'da Türk Kadınlar Birliği ile Mustafa Kemal Derneği, "Çarşafa hayır, mantoya evet" kampanyası başlattı. Kampanya uyarınca Olgunlaşma Enstitüsü'nün hazırladığı manto modelleri törenlerle çarşaflı hanımlara dağıtılıyordu. Basında 'çarşaf dizileri', 'çarşaflılara ceza kesilsin yazıları' yayımlanıyordu. Ortam iyice kızıştığında, CHP'li üç kadın milletvekili "bizi yabancı milletler nazarında küçük düşürüyor" diyerek, çarşafın yasaklanması için Meclis'e kanun teklifi vereceklerdi.

27 Mayıs 1960 Darbesi sonrasında konu gündemden düşmedi. Milli Birlik Komitesi Başkanı ve (daha sonra Cumhurbaşkanı) Cemal Gürsel, *Cumhuriyet* gazetesi muhabirine "Çarşaf Türk kadını için bir yüz karasıdır. Türk kadınının güzel yüzünü saklaması için bir alın karası bulunduğunu sanmıyorum. Dünya önüne temiz yüzü ile çıkmak onun hakkıdır (...) Çarşafın namus ile de alakası yoktur" derken, Komite'nin bir başka üyesi, geleceğin CKMP ve MHP Genel Başkanı Alpaslan Türkeş, kendisiyle röportaj yapan gazetecilere "Son zamanlarda Anadolu'yu hiç dolaştınız mı? Çarşafın nasıl kapkara bir yangın halinde bütün yurdu sardığını gördünüz mü?" diye yakınıyordu.

Darbeciler "halka verilecek dinî terbiye" konularını görüşmek üzere Din Şûrası toplarken, İstanbul Müftüsü "Çarşaf kelimesi Türkçe bile değildir, kelimenin esası Acemceden gelmedir. Hz. Muhammed çarşafı şart koşmamıştır. Bu Abdülhamit devrinden kalmıştır" diyerek Komite ile eşgüdümü sağlıyordu.

'Şulebaş' icat olunuyor

Bu tür tedbirlerle 'sorun' bir süre ötelendiyse de 'akacak kan damarda durmadı'(!) 1960'ların ikinci yarısından itibaren başını 'Şulebaş' diye anılacak özel bir türbanla kapatan Şule Yüksel Şenler adlı bir kadın yazar, ortalığı kasıp kavurdu.

DP'li modern bir ailenin kızı olan Yüksel Şenler, annesinin hastalığı yüzünden ortaokulu terk ederek önce eve kapanmış, bir gönül kırıklığının ardından da bir Ermeni terzinin yanında çıraklığa verilmişti. Modayla olduğu kadar siyasetle de ilgilenen Şenler, 1950'lerde Kıbrıs Türktür Mitingleri'ne katılmış, 1960'larda AP'nin Bakırköy Gençlik Kolları'nda aktif siyasete girmiş, bir yandan da edebiyat dergilerine yazılar yazmıştı. Bu dönemde 'Yüksel' olan adının önüne kadın olduğu anlaşılsın diye 'Şule' adını koymuştu. Nur cemaatinin üyesi ağabeyinin güçlü telkinleriyle 1965'te örtünmüş ve kendini 'Risale-i Nur' derslerine vermişti.

O güne dek örtünen kişilerin küçümsenerek 'Ayşeler, Fatmalar' diye anılmasına tepki duyan Şule Yüksel Şenler, kendi anlatımıyla, örtünen kadınları "aşağılık duygusundan kurtarmak için" başını çok özel bir şekilde örtmeye karar verdi. Önce biyeli, atkılı, tokalı özel başörtüler taktı. Sonunda yine kendi ifadesine göre Audrey Hepburn'un *Roma Tatili* filmindeki bir kıyafetinden esinlenerek oluşturduğu bir modelde karar kıldı. 'Şulebaş' adıyla ünlenecek bu model günümüzdeki türbanların atasıydı.

Tesettür konferansları

Yanında akıl hocası Mehmet Şevki Eygi ile Anadolu turuna çıkan Şule Yüksel Şenler, ilk tesettür konferansını 1967'de Samsun'da verdi. Şenler, aynı yıl Türk Kadınlar Birliği'nin hakkında açtığı "çarşafa özendirmek" davasını kazasız belasız atlattı ama dört yıl sonra bir yazısında Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hakaret ettiği gerekçesiyle dokuz ay hapis yatmaktan kurtulamadı. Ankara'da İmam Hatip Liselerine ve İlahiyat Fakültesi'ne 'kız yetiştirme kursları' açılmasını sağlayıp, bunlara müdür olan Şenler'in etkisi giderek arttı. İlk eşinden boşanan Şenler, ikinci kez evlendi ve eşi dolayısıyla Nakşîbendi tarikatından Mahmut Ustaosmanoğlu'nun İsmailağa (Çarşamba) Cemaati'ne girerek siyah çarşafa büründü. 11 yıl sonra ikinci eşinden de şiddet nedeniyle boşandıktan sonra bu cemaatten ayrıldı ve uzun süre

inzivaya çekildi. O günleri anlatan röportajlarında Şule Yüksel Şenler, 'Şulebaş' modelini bulduğu için pişman olduğunu söylüyor. Nedeni de, Peygamberin "giyinik çıplaklık" diye tabir ettiği tarzdaki, gösterişli örtünme biçimlerine istemeden ilham vermiş olması imiş.[7]

1965'ten itibaren Şule Yüksel Şenler'in açtığı yoldan pek çok genç kız yürüdü. Nisan 1968'de İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan (AKP hükümetlerinin Ekonomi Bakanı Ali Babacan'ın halası) başörtüsüyle derse girdiği için okuldan uzaklaştırıldı. Ertesi yıl bu olayı protesto etmek için 35 ilahiyat öğrencisi başörtüsüyle okula gitti. 1970'li yıllarda Anadolu'nun dört bir yanından kız öğrencilerin örtünme hikâyeleri gelmeye başladı. 1972 yılında Ankara Barosu'na kayıtlı Emine Aykenar örtünmeye karar verdikten bir süre sonra "laikliğe aykırı tutumdan" dolayı Baro'dan atıldı. Dönemin Baro Başkanı Yekta Güngör Özden, baronun yayınladığı broşürde konuyla ilgili olarak şöyle yazmıştı: "Biz bunu barodan söküp atmasak, örtülüler dolduracak her tarafı."

Ancak, türbanın kamusal alana daha güçlü şekilde çıkması yakındı...

Özet Kaynakça

Kadının Tarihi Dönüşümü, Editör Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları, 2000; Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar,* Kapı Yayınları, 2006; Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet,* İz Yayıncılık, *2002;* Ayşenur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik,* Metis Yayınları, 2000; Nilüfer Göle, *Modern Mahrem,* Metis Yayınları, 2001; Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme, Kitap Yayınevi, 2005.*

7 Şule Yüksel Şenler'in Başbakan Tayyip Erdoğan ile Emine Gülbaran'ı (Erdoğan) tanıştıran kişi olduğunu da not edelim.

ŞAİR VE 1966 VARTO DEPREMİ

"Afyon garındaki küçük kızı anımsa, hani,
Trene binerken pabuçlarını çıkarmıştı;
Varto depremini düşün, yardım olarak Batı'dan
Gönderilmiş bir kutu süttozunu ve sütyeni.

Adam süttozuyla evinin duvarlarını badana etmişti,
Karısıysa saklamıştı ne olduğunu bilmediği sütyeni,
Kulaklık olarak kullanmayı düşünüyordu onu kışın;
Tanrım gerçekten çocukluk günlerinizde mi?

Eşiklere oturmuş bir dolu insan
Keşke yalnız bunun için sevseydim seni..."

'İkinci Yeni'[8] akımının mensuplarından Cemal Süreya'nın şiirine konu olan deprem, Cumhuriyet tarihi boyunca Varto'da yaşanan üçüncü büyük depremdi. 31 Mayıs 1946'da Richter Ölçeği'ne göre 6 büyüklüğündeki bir önceki depremde, 839 kişi ölmüş, 350 kişi yaralanmış, üç binden fazla yapı yıkılmış ya

8 İkinci Yeni, 1950'lerde Edip Cansever, İlhan Berk, Cemal Süreya, Turgut Uyar, Sezai Karakoç, Ece Ayhan ve Ülkü Tamer gibi şairlerin oluşturduğu bir topluluktu. Bu şairlerin ortak özellikleri, dilin alışılmış kalıplarını yıkmak, sözdizimini zorlamak, değiştirmek ya da bozmak oldu. Şiirde hayal gücüne ve duyguya ağırlık verdiler. Bireyin yalnızlığı, sıkıntıları, çevreye uyumsuzlukları gibi temaları sıklıkla işlediler. Söylemek istediklerini soyut bir dille anlatmaya çabaladılar. Amaçları verilmek istenilen duyguyu anlatmaktan ziyade hissettirmekti.

da hasar görmüştü. 27 Ağustos 1950'de meydana gelen 5,8 büyüklüğündeki ikinci deprem iki can kaybı ve yıkımlarla atlatılmış, bunların yaraları sarılmadan, 19 Ağustos 1966 Cuma günü saat 14.20 civarında 6,9 büyüklüğünde ve 10 şiddetinde, 23 saniye süren bir başka depremle sarsılmıştı bölge. Daha sonra uzmanların açıkladığına göre bu deprem, yerin 26 kilometre altında 20 kilotonluk dört bin atom bombasının şiddetine denkti. Depremin en büyük etkisi Muş'un Varto İlçesi'nde görüldü ama Bingöl'ün Karlıova, Erzurum'un Hınıs, Çatak ve Tekman ilçeleri de çok etkilenmişti. Hasarın boyutları günler sonra netleşti: Resmî rakamlara göre sadece Varto'da 2.394 kişi ölmüş, 1.483 kişi yaralanmış, 10 bine yakın ev yıkılmıştı. Varto ilçe merkezi ve 92 köy tümüyle yok olurken, 16 bin kişi evsiz kalmıştı. Hınıs'ta da büyük kayıplar vardı ama neyse ki Varto kadar değildi. Can kaybının bu kadar çok olmasının nedenini "evlerin kalın toprak damlı olması, damlarda yağmur sularını engellemek için kullanılan loğ taşlarının bulunması ve depremin gece olmasına" bağlamıştı yetkililer.

Kazma küreğin önemi

Depremin ertesi günü, ordu birlikleri enkaz kaldırma işine girişmiş, ülkenin dört bir yanında askerliğini yapan marangozlar, dülgerler deprem bölgesine sevk edilmişti. Ama sorun çok büyüktü. 23 Ağustos 1966 tarihli *Milliyet* gazetesinden, muhabir Özdemir Kalpakçıoğlu'nun haberinden izleyelim tabloyu:

> "Ve cesetler kokmaya başladı Varto'da. Bugüne kadar bilmezdim kazmanın, küreğin, baltanın bu kadar lüzumlu olduğunu. Boşuna değilmiş köylülerin kazma, kürek diye feryat edişleri... Ölüleri de çıkarabilmek için toprağı da tırnaklarıyla kazdıkları... Dalga dalga yükseliyor bu koku Varto'nun üzerinde. Ve vatandaşlar ölülerini koklaya koklaya tesbit etmeye çalışıyorlar. Perişanlık, bezginlik,

huzursuzluk, göç ve panik havası devam ediyor. (...) Elim varmıyor ama yazacağım, yüzüm kızara kızara, utana utana yazacağım. Hani hükümetin ısrarla 'yoktur böyle şey' dediği Alevilik-Sünnilik ihtilafı var ya, bunu gözlerimle gördüm Varto'da önceki gün. Yumruklaştılar, ekmek kavgası yaptılar. Yok, Alevilere veriliyor da, Sünnilere verilmiyor diye. Böylesine bir felaket gününde, dinsizin bile insafa gelip acize yardım edeceği bir günde... Bizim bir başka yönümüz bu ama hakikat. Yılların ıstırabı bu. Yıllarca ihmal edildik. Bu memleket, taşıyla, insanıyla, ihmal edilmiş toprağıyla bugün kurban arıyor. Taşı kafalara iniyor ve toprağın insanları bir lokma ekmeğin üzerinde Alevilik-Sünnilik diye bağırıyor. Şimdi Varto'da yüzüm kızarıyor, yerin dibine giresim geliyor..."

Yetkililerin duyarsızlığı

Gerçekten de, depremin üstünden 10 gün geçtiği halde hâlâ ekmek alamamış, boğazından sıcak yemek geçmemiş binlerce insan vardı. Hastanelerde bile açlık kol geziyordu. Daha artçı sarsıntılar sürerken yetkililer "hayat normale döndü" demeçleriyle tansiyonu daha da yükselttiler. Hele TRT'nin insani trajedilere dikkat çekmek yerine, "Varto muhabirimizin bildirdiğine göre Et ve Balık Kurumu Ankara'da canlı hayvan alımına başlamıştır. Hayırlı olsun," şeklinde bir haber geçmesi halkı iyice zıvanadan çıkarmıştı.

Daha sonra yetkililer duyarsızlıkta ölçüyü iyice kaçırdılar. (O sırada iktidarda 1965 seçimlerinde yüzde 52,9 oy almış Adalet Partisi vardı, Başbakan da Süleyman Demirel'di.) Bazı hükümet yetkilileri "Cenabı Allah'a senet mi imzaladım ben, 19 Ağustosta Varto'yu yık diye. Bir felaket olmuş. Ben ne yapayım? Ben mi yıktım Varto'yu? Yaptıklarımızı beğenmiyorsanız yeni bir hükümet bulursunuz", "Ahır gibi evler yıkıldı, şimdi bize

villa diye yutturuyorlar", "Efendi sen buraya derdini mi söylemeye geldin, yoksa insanın asabını tahrip etmeye mi?" gibi tahrik edici ve aşağılayıcı lafları birbiri ardına sıralayarak infiale neden oldu. Hatta şikâyetlerini Kürtçe veya Zazaca iletenlere "hayvanların çıkardığı gibi sesler çıkarıyorsunuz" bile demişti bir görevli. Bir Vartolunun büyük bir ironiyle belirttiği gibi "Varto'nun en büyük şanssızlığı, seçimlere yakın bir zamanda yıkılmaması" idi!

Çadır bile almayan köylüler

Çetin Kocadağ'ın 5 Ekim 1966 tarihli *Milliyet*'teki haberine göre depremden bir ay sonra durum şöyleydi:

> "Şimdiye kadar yiyecek olarak üç kutu konserve, iki kutu Amerikan yağı ve biraz makarna verildi. Buna iki çuval un ile günde ortalama beş ekmeği katarsanız on nüfuslu bir ailenin haftalardır ne yiyebildiğini anlayabilirsiniz. Depremden sonra giyecek olarak verilenler de şunlar: Bir çocuk pantolonu ve kazağı, iki erkek gömleği ve bir de ceket. Buna yırtık bir battaniyeyi de eklerseniz liste tamam olur. (...) Bu kaza merkezinde, köylü ailelere nispetle daha iyi durumda olan bir ailenin durumudur. Bir de yolu izi olmayan dağ başındaki ailelerin durumunu düşünün. (...) Depremden bir ay sonra köylülerin eline çadır bile geçmemiştir."

ODTÜ'lüler ev inşa ediyor

Elbette olumlu çabalar da vardı. Örneğin deprem sonrasında CHP Muş Milletvekili Nermin Nefçi ile CKMP Milletvekili Kemal Aytaç yardımların yerine ulaşması için cansiperane çalışmışlardı. Kıbrıs sorunu nedeniyle gönderilen ünlü Johnson Mektubu'nun açtığı yaraları sarmaya çalışan ABD, kutup çadırları göndermişti. Komünist Blok'a Amerikan propagandası yapmak üzere kurulmuş olan

Amerika'nın Sesi (*The Voice of America-VOA*) Radyosu ABD'de bağış kampanyası açmıştı. Bu yazıyı yazarken internet arşivinden yararlandığım *Milliyet* gazetesinin okurları Varto depremzedelerine yardım için 1,5 milyon lira toplamışlardı.[9] Depremde öksüz ve yetim kalan 23 öğrenci, Özel Şişli Koleji'nde öğrenime başlamışlardı. 1967'de sol gelenekten gelen ODTÜ mensubu öğretim görevlilerinden ve öğrencilerinden oluşan bir grup ise Muş'un Bulanık İlçesi'ne bağlı Korkut Köyü'ne 10 ev yaptırmıştı. Ama Varto için yapılanların hepsi bu kadardı.

Verilmesi kolay, tutulması zor sözler

Tahmin edileceği gibi basının da halkın da ilgisi kısa sürede söndü. Halka ücretsiz tren yolculuğu vaadi yerine getirilmedi, yetiştirme yurtlarına yerleştirilen çocuklar okullara gönderilmedi, deprem bölgesine gönderilen yardımlar (ve Cemal Süreya'nın şiirindeki süttozları ve sütyenler), zamanında yerine ulaşmadı, ulaştırılanlar ise ihtiyaç sahiplerine verilmedi, el altından orada burada satıldı.

Yeni Varto'nun başka yerde kurulması gerektiğini öneren jeolog işten atıldı ve raporu hasıraltı edildi. (Söz konusu jeolog, İmar ve İskân Bakanlığı'nın önünde, simit satarak durumu protesto etmişti.) Zaten halk da "Hüda'dan gelene karşı çıkılmaz" diyerek eski yerlerinden ayrılmak istememişti. O günlerde kimse farkında değildi ama derin bir sefaletle örülmüş bu göçebelik tam 45 yıl sürecekti.

İlk konutlar 33 yıl sonra

Yıllarca uyduruk barakalarda, çadırlarda, hatta açık havada yaşayan depremzedeler için eski yerleşim yerinde konut inşasına

9 Gazetenin okurları Hava Kuvvetleri için 17 milyon, Donanma için 23 milyon, 1970 Gediz Depremi için 3,5 milyon, Çanakkale Abidesi'nin yapımı için 1,5 milyon, dokuz ile yapılacak Atatürk heykelleri için 500 bin lira toplamıştı.

yıllar sonra başlandı. İhalelerdeki yolsuzluk hikâyelerinin sonu gelmedi. 23 Temmuz 1978 tarihli *Milliyet* gazetesindeki bir habere bakılırsa, o yıl Varto'ya ev inşa etmek için iyi halli mahkûmlardan 100 kişilik bir ekip oluşturulmuştu. Konuya böyle bir anlayışla yaklaşıldığı için ilk konutlar hak sahiplerine ancak 33 yıl sonra (çoğu öldüğü için de mirasçılarına) teslim edilebildi. Üstelik bu yeni evlerin Varto yaşam kültürüne hiç uygun olmadığı anlaşıldı. Çünkü Vartolular, yoksul oldukları için, ahırların üstündeki asma katlarda yaşıyorlar ve hayvanlarının sıcağı ile ısınıyorlardı. Hâlbuki devletin yaptığı evlerde ya ahır yoktu ya da evlerin dışına yapılmıştı. Elbette, Varto gibi, kışların aşırı soğuk geçtiği bir yerde halk "hükümet kümesi" adını taktığı bu evleri kullanamadı. Ama daha kötüsü, beş yıl öncesine kadar yaklaşık 60 depremzede aile hâlâ barakalarda yaşıyor ve sabırla evlerinin teslim edilmesini bekliyordu. Bilmiyorum, bu şansız aileler daha sonra evlerine kavuşabildiler mi?

Kısacası 1966 Varto Depremi ya da siyasal literatürdeki adıyla "Varto Vak'ası" bu ülkede beceriksiz veya kötü niyetli yöneticilerin, 23 saniye süren bir doğal afeti nasıl 45 yıllık siyasal ve toplumsal afete dönüştürebileceklerinin alâmetifarikası olarak tarihte yerini aldı. Devletin bu tavrı, daha sonraki yıllarda 'Doğu'nun ihmal edilmişliği, horlanmışlığı, kaderine terk edilmişliği' düşüncesinin pekişmesinde ve 'Doğu Meselesi' olarak formüle edilmesinde büyük rol oynadı.

Özet Kaynakça

Milliyet Gazetesi İnternet Arşivi; *Varto*, Özel Sayı, Ekim 1966; Varto Kültür, Tanıtım ve Yardımlaşma Derneği yayını; Mehmet Ö. Alkan "Bir siyasal ve toplumsal felaket olarak deprem", *Toplumsal Tarih*, S. 119, Kasım 2003, s. 98-99.

KAVEL VE PAŞABAHÇE GREVLERİ, 15-16 HAZİRAN OLAYLARI

İşime karım dedim, karıma Kavel diyeceğim.
Ve soluğum tükenmedikçe bu doyumsuz dünyada,
Güneşe karışmadıkça etim
Kavel Grevcilerinin türküsünü söyleyeceğim.
Ve izin verirlerse Kavel Grevcileri,
İzin verirlerse İstinyeli emekçi kardeşlerim,
İzin verirlerse Kavel Grevcileri,
Ve ben kendimi tutabilirsem eğer, sesimi tutabilirsem
O çoban ateşinin yandığı yerde Kavel'de,
O erkekçe direnilen yerde, Kavel'de
Karın altında nişanlanıp dostlarımın arasında
Öpeceğim nişanlımı Kavel kapısında
Ve izin verirlerse İstinyeli emekçi kardeşlerim.

1984'de kaybettiğimiz 'toplumcu gerçekçi' şairlerimizden Hasan Hüseyin Kormazgil'e yukarıdaki dizeleri yazdıran olay, 1963 yılında İstanbul'da yaşanmış olan Kavel Grevi idi. Grevin anlamını kavramak için biraz önceye gitmek gerekiyor. Temel hak ve özgürlüklere yaptığı vurgu yüzünden, 'demokratik anayasa' olarak nitelenen 1961 Anayasası'nın 46. Maddesi'ne göre, çalışanlar ve işçiler izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri

kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptiler. 47. Madde'de ise, işçilerin toplu sözleşme ve grev hakkına sahip oldukları belirtiliyordu. Aynı maddelere göre, devlet bu hakların kullanımını düzenleyen kanunları çıkaracaktı.

İşçi sınıfı uyanıyor

Ancak hükümet bu kanunları çıkarmadığı için, işçilere tanınan haklar kâğıt üzerinde kaldı. Yine de işçi sınıfı, yılların ürkekliğini üzerinden atmıştı. Bunun işareti, 31 Aralık 1961'de İstanbul Sendikalar Birliği tarafından 100 bin kişinin katılımıyla Saraçhane'de düzenlenen miting oldu. Bunu direnişler, yemek boykotları, oturma eylemleri, sessiz yürüyüşler izledi. İşte, Hasan Hüseyin'e o güzel, o duygulu şiiri yazdıran Kavel Grevi de bu uyanışın ürünüydü. İstinye'de bugün Carrefour'un bulunduğu yerde yükselen Kavel Kablo Fabrikası'nda çalışan Türk-İş'e bağlı Maden-İş Sendikası'nda örgütlü olan 173 işçinin 1963 yılının Ocak ayında başlattığı gözüpek mücadele emek tarihine altın harflerle geçti.

Grevin yaşandığı fabrikayı 1954 yılında Emin Aktar, Vehbi Koç ve Eli Burla kurmuştu. Fabrikanın işleri iyiydi ama o sırada yeni atanan müdür patrona fabrikanın kârını daha da arttırma sözü vermişti. İlk adım olarak da, işçilere 1957'den beri fazla mesai bedeli olarak ödenen yıllık ikramiyeleri kesmeye karar vermişti. Halbuki ayda ortalama 380 lira civarında kazanan işçiler için, bu ikramiyeler çok önemliydi. Kimi birikmiş borçlarını kapatmak için, kimi evlenmek için, kimi evinin eksiklerini tamamlamak için bütün yıl bu ikramiyeleri beklemişti.

Görüşmeler sonuç vermiyor

İşçiler seçtikleri üç temsilciyi patronla görüşmek üzere gönderdiler. Patronun tepkisi, bu üç temsilci ile birlikte, Maden-İş

Sendikası'nın Şişli Şube Başkanı'nı ve sendikanın işyeri baş temsilcisini de işten çıkarmak oldu. Ardından işçilere sendikadan ayrılma baskısı geldi. İşçiler işten çıkarmaları ve baskıları protesto etmek için, 28 Ocak 1963'te tezgâh başında beş günlük oturma eylemine başladılar. İşveren 'işyerindeki asayişi bozdukları' gerekçesiyle 10 işçiyi daha işten çıkartınca, 4 Şubat'ta işçiler oturma eylemlerini fabrika önünde kurdukları çadırlarda direnişe dönüştürdüler.

İşçiler direndikçe, işveren de tutumunu sertleştiriyordu. İşveren grevi kırmak için büro işçilerini fabrikaya sokmaya çalışınca, işçiler buna karşı çıktılar. Polisin müdahalesi sırasında bazı işçiler yaralandı, bazıları tutuklandı. İşveren son darbeyi 'lokavt' ilan ederek vurdu. O tarihte grev ve lokavtla ilgili bir düzenleme olmadığı için, aslında her iki tarafın da eylemi 'kanunsuzdu' ama Sarıyer Savcılığı soruşturma sonunda, patronun tutumunun lokavt sayılamayacağını ilan ederek tavrını işverenden yana koydu.

Halkın ve sendikaların dayanışması

Bu tarihten itibaren Kavel Grevi toplumun gündemine oturdu. Sadece İstinye'nin emekçi halkı değil, otobüs şoförleri, tersane işçileri, hatta polisler bile grevcilere destek veriyordu. Vehbi Koç'a ait General Electric Fabrikası işçileri aralarında para topluyor, bir diğer Koç kuruluşu olan Demir Döküm işçileri sakal bırakma eylemi yapıyordu. Maden-İş ve Lastik-İş'e bağlı işyerlerinden direnişçilere destek mesajları yağıyordu. Kavel'in yanıbaşındaki Türkay Kibrit Fabrikası işçileri ise Kavelcilere saldırarak tarihe geçtiler. Ancak ortada daha garip bir durum vardı. Maden-İş'in bağlı olduğu Türk-İş Konfederasyonu sanki böyle bir grev yokmuş gibi kayıtsızdı. Öyle ki, durumu protesto

etmek için, Türk-İş Güney Bölgesi'ndeki 23 sendika başkanı ve 45 yönetici 27 Şubat 1963'te Türk-İş'ten ayrıldıklarını ilan ettiler.

2 Mart'ta işverenin kablo yüklü kamyonları fabrika dışına çıkarmasını, direnişçilerin eşleri barikat kurarak engellemeye çalıştılar. Ancak polis kadınlara saldırdı ve birçoğunu yaralayarak dağıttı. Bunun üzerine, olayın vahametini gören CHP Hükümeti duruma el koydu. 3 Mart 1963'te Başbakan Yardımcısı Turhan Feyzioğlu ve Çalışma Bakanı Bülent Ecevit'in araya girmesiyle Türk-İş ile Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) arasında bir anlaşma imzalandı ve işçiler işbaşı yaptılar. Anlaşmaya göre işçilerin ikramiyeleri eskisi gibi ödenmeye devam edilecek, grev başlamadan önce işten atılan dört kişi hariç, diğer 10 işçi geri alınacak, işe alınmayanlara kıdem tazminatları ödenecekti. Her şey yoluna girmiş görünüyordu ki, Sarıyer Savcılığı'nın greve öncülük eden 28 işçi hakkında Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na muhalefet etmek suçundan üç yıl ila beş yıl arasında hapis istemiyle dava açtığı öğrenildi. 15 işçi tutuklanarak Sultanahmet Cezaevi'ne konuldu. 10 Haziran günü, tutuklanan altı işçinin tahliye edildikten sonra işten atılmalarına, fabrikanın kaplama bölümünde çalışan 30 işçi toplu halde iş bırakarak yanıt verdi. Bu sefer duruma İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı el koydu. Sonunda, tutuklu işçilerin geriye kalanları 27 gün sonra salıverildiler ama haklarındaki davalar devam etti.

Grev ve lokavt kanunları çıkıyor

Yaklaşık 100 gün süren olaylar sonunda, Hükümet 1961 Anayasası'nın 47. Maddesi gereği çıkarılması gereken ancak iş çevrelerinin baskısıyla çekmecede bekletilen kanunların Meclis'e

getirmek zorunda kaldı. Dönemin Maden-İş Sendikası Başkanı Kemal Sülker'e göre, işverenler, kanuna işçiler aleyhine ağır hükümler konmasını sağlamak için Kavel'de gerginliği kasıtlı olarak tırmandırmışlardı. Gerçekten de, dönemin Çalışma Bakanı 'işçi dostu' Bülent Ecevit, kamu emekçilerinin sendikal haklarıyla ilgili maddeleri yasa tasarısından çıkardıktan ve patronlara lokavt yapma hakkını tanıdıktan sonra 275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi ile Grev ve Lokavt Kanunu (kısaca Sendikalar Kanunu diye bilindi) yürürlüğe girdi. Neyse ki kanuna eklenen ve işçiler arasında 'Kavel Maddesi' diye anılan geçici madde ile Kavel işçilerinin kovuşturmadan kurtulması sağlandı.

Sonuçta Kavel Grevi sayesinde 1961 Anayasası'nın emrettiği bir kanun çıkarıldı. Grev işçilere hakları için direnmeyi, dayanışmayı; işverenlere, sendikayı, sendika üyeliğini, grevin hak olduğunu öğretti.

Paşabahçe destanı yazılıyor

İş bırakımı durdurdu onlar,
Ağadır, efendidir, dur uzun uzun,
Bir davuldur gökler gün doğar iken,
Bir aldır, bir mavidir vur uzun uzun.
Paşabahçe direncini bozdular
El elden büyüktür diye kızdılar.
Bin kazanır birini vermez sana,
Alacağın nicedir, kur uzun uzun,
Gel de dayan bitme, çökme, erime,
Kara bıyıklarını bur uzun uzun.
Paşabahçe direncini bozdular,
Aya değen uçurtmasını çözdüler.

Bu yan onlarındır, öte yan senin,
İnermiş toprağa nur uzun uzun,
Bugünü, yarını, geleceği boz,
Varlığı, kendine uydur uzun uzun.
Paşabahçe direncini bozdular,
Alnımıza bir açlığı yazdılar.

Bu dizeler ise Fazıl Hüsnü Dağlarca'nın "Paşabahçe Destanı" adlı şiirinden. Şiir, 1966 yılındaki 85 günlük destansı Paşabahçe Şişe-Cam grevini anlatıyor. 1935'te Türkiye İş Bankası bünyesinde bir 'Cumhuriyet fabrikası' olarak faaliyete geçen Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası, 1950'lere kadar geleneksel yöntemlerle üretim yapmış, 1959'da otomatik makinelerle üretimi arttırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştı. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonraki kısa duraksamadan sonra, fabrikanın 'Papyonlu Baba' lakaplı efsanevi patronu Şahap Kocatopçu döneminde giderek artan şişe talebini (özellikle meşrubat şişesi) karşılamak için 'yeniden yapılandırma' sürecine girmişti.

Taylor Sistemi

1962'de bir İngiliz firması ile anlaşıldı. Yapılandırma denince akla gelen modernleşme, modernleşme denince akla gelen ise Taylorist bir üretim modeline geçmekti. Amerikalı makine mühendisi F. Winslow Taylor'un (ö.1915) üretimin niceliğini arttırmak ve niteliğini geliştirmek için geliştirdiği modelin esasını, el emeğinin yerini makinaların alması oluşturuyordu. Sistemin ABD'de Ford fabrikalarında kullanılmaya başladığı 1912 yılından itibaren Amerikan işçi sınıfının haklı tepkisi ile karşılaşmıştı. Çünkü sistem işçilerin değil patronların çıkarlarını koruyacak şekilde uygulanıyordu.

Taylor Sistemi'nin Paşabahçe'de uygulanışının ilk sonuçları da şöyle olmuştu: 1964'te üretim yüzde 46,9 artarken, ücretler yüzde 15.9 artmıştı. Ücretler daha önce de emeğin karşılığı olmaktan çok uzaktı. Dolayısıyla yeni durum, adaletsizliğin daha da artması anlamına geliyordu. Fabrikada 1950'lerden beri örgütlü olan İstanbul Cam-İş Sendikası (1955'teki 6-7 Eylül yağmasında aktif görev alan, 1962'de adı Cam Seramik İş olan sendikanın başkanı DP Milletvekili Ahmet Topçu idi) duruma itiraz etmezken, fabrikada çalışan Sanat Enstitülü bir grup işçi tarafından Eylül 1963'te kurulan Türkiye Seramik Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası (sonradan kısaca Kristal-İş diye anıldı) dayanışma aidatı ödemeyi ve bu yolla yürürlükte olan kötü sözleşmeden yararlanmayı reddetmişti. Bu tutumları patron yanlısı çevrelerce komünistlikle suçlanmalarına neden olsa da, işçiler Kristal-İş'te örgütlenmeye başladılar. İşverenin sendikanın toplusözleşme yapma yetkisini tanımaması üzerine Kristal-İş'in çağrısı ile 2.200 Paşabahçe işçisi 31 Ocak 1966 günü greve çıktı.

26 Şubat 1966 günü grevci işçiler, eş ve çocuklarıyla birlikte vapurlarla Karaköy'e geçip, oradan Taksim'e kadar yürüdüler. Beykoz-Paşabahçe gibi adeta şehirden yalıtılmış bir bölgede yaşayan ve çalışan işçilerin tarihlerinde belki de ilk kez böyle yığınsal biçimde şehrin merkezine girmeleri anlamına geliyordu bu yürüyüş. Yürüyüşçüler ellerinde "Kocatopçu Koca Lüpçü", "Kocatopçu'ya Minnet Etmiyoruz", "Sefaletin Temsilcisi Kocatopçu", "Kocatopçu-İstenmeyen Adam" yazılı pankartlar taşıyorlardı. İşçilerin grevi İstanbul halkına duyurmak ve onlardan destek almak için dağıttıkları tarihi bildiride ise "Bizim işverenimiz Şahap Kocatopçu imiş, büyük adammış, zengin adammış. Ama sözleşme yapmak istemiyor. Hakkınız yok diyor. Mahkemeye gittik, Yargıtaya gittik hakkınız var dediler.

Ama adam olmaz diyor" yazıyordu. İşçilerin fabrikanın asıl sahibi olan Türkiye İş Bankası'nı değil de genel müdürünü hedef almaları dikkat çekiciydi.

Dağlardan labada, denizden balık

Elbette patronlar ve müttefikleri boş durmadılar. Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) üyesi 12 patron gazetelere ilan vererek grevi şiddetle protesto ettiklerini, "madden ve manen" Paşabahçe patronunun yanında olduklarını açıkladılar. Fabrika yönetimi Kristal-İş aleyhine dava açtı, ancak dava reddedilince grev yasallaştı. Grevin 65. gününde Türk-İş'e bağlı Petrol-İş, Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş ve Tez Büro-İş sendikaları Paşabahçe Grevini Destekleme Komitesi'ni kurdular. İşçiler tam 85 gün boyunca hem patronlara, hem Türk-İş'in grev kırıcılığına karşı direndiler. Bu dönemde işçiler dağlardan labada, ebegümeci toplayarak, balık tutarak karınlarını doyururken, Migros işçileri grevcilere erzak, Hal İşçileri Sendikası 10 ton meyve yardımı yapmıştı. Dayanışma komitesinin halka yaptığı çağrı sonucu, Türkiye İş Bankası'ndan milyonlarca liralık mevduat kaybı oldu. Yurt çapında Paşabahçe ürünleri boykot edildi. Ve nihayet, 19 Nisan 1966 günü, Bakanlar Kurulu aynen bugün olduğu gibi "halkın sağlığını tehlikeye düşürdüğü" gerekçesiyle grevi bir ay erteledi. 23 Nisan günü, grevdeki işçilerden büyük bir bölümü işbaşı yapınca grev sona ermiş oldu.

Grevin sönümlenmesi üzerine, Türk-İş yönetimi, greve destek veren sendikalara, 15 ay ile 3 ay arasındaki sürelerle ihraç cezası verdi. Kavel ve Paşabahçe grevlerindeki bu işveren yanlısı tutum, 13 Şubat 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kurulmasının en önemli nedenlerinden olacaktı.

15-16 Haziran Olayları

Singer, Sungurlar, Gamak, Haymak ve Demir-Döküm gibi büyük işyerlerindeki grevler yüzünden çok gergin geçen 1970 yılında, solcu DİSK'e işçi akışını önlemek için, iktidardaki AP ile ana muhalefet partisi CHP anlaşmışlardı. Ancak sendikal örgütlenmeye kısıtlamalar getiren 1317 Sayılı Kanun, 11 Haziran 1970'te Senato'da (1961'den beri Meclis iki kamaralı idi) kabul edilip, Cumhurbaşkanı'nca onaylanınca DİSK'in tepkisi alışılmadık tarzda olacaktı. 15 Haziran günü DİSK bünyesindeki Maden-İş, Lastik-İş ve Kimya-İş'e bağlı işçiler İstanbul'un sanayi mahallerinde yürüyüşe geçtiler.

Kentin Anadolu yakasındaki yürüyüş kolunun başını Singer, Haymak, Otosan, Devlet Malzeme Ofisi işçileri çekiyordu. İstanbul yakasında ise Derby Lastik, Emayetaş, Demir-Döküm, Sungurlar, Elektro-Metal, Profilo, Auer ve Grundig işçileri öncülük ediyordu. O gün Bakanlar Kurulu acilen toplandı, Kocaeli ve İstanbul'da 60 günlük sıkıyönetim ilan etti. Ancak işçilerin eylemi 16 Haziran günü de devam etti. Topkapı dışından (Eyüp, Gaziosmanpaşa, Zeytinburnu gibi) gelen kollar birleşip Aksaray üstünden Sultanahmet'e, oradan Cağaloğlu'na ve Eminönü'ne ulaşınca Valilik Haliç üzerindeki iki köprüyü de açtırdı. Bir başka kol ise (Kâğıthane, Gültepe) Levent yönünden Taksim'e doğru yürüyordu. Gebze ve Kartal yönünden gelen işçiler ise Bağdat Caddesi yoluyla Kadıköy'e kadar gelmişlerdi. O güne dek 'işçi sınıfı' ile karşılaşmamış olan burjuvaların, Bağdat Caddesi'nde on binlerce işçinin öfkeli ve kararlı yürüyüşünü şaşkınlık ve endişe içinde izlediğini tahmin etmek zor değil.

Topkapı, Gebze-Kartal ve Kağıthane-Levent bölgelerinde yürüyüş kollarının kolayca oluşmasının nedeni bu bölgelerdeki işyerlerinin ana arterlere yakın olmasıydı. Nitekim şehrin bir başka önemli sanayi bölgesi olan Beykoz-Paşabahçe hattından katılım mümkün olmamıştı. Yine de İstanbul'daki yürüyüşlere yaklaşık 75 bin işçinin katıldığı hesaplanmıştı. Ankara'da,

Adana'da, Bursa'da ve İzmir'de de daha küçük çaplı destek yürüyüşleri yapılmıştı.

Kadıköy'de can kaybı

Ne yazık ki, Kadıköy'de göstericilerle polis arasında çatışma çıktı, iki işçi, bir polis ve bir esnaf hayatını kaybetti. Ayrıca başka yerlerde de üç işçi öldü. Sivillerin emniyet güçlerinin silahlarından çıkan kurşunlarla öldüğü otopsi raporlarında ortaya çıktı. Ancak tutuklanan ve yargılananlar DİSK ve bağlı sendikaların yöneticileri oldu. Sevindirici olan, bir grup sendikacının kurduğu Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) yanısıra muhalefet partisi CHP'nin Genel Başkanı İsmet İnönü ve Genel Sekreteri Bülent Ecevit'in işçilerin taleplerine kulak vermeleri ve söz konusu kanunların iptali için Anayasa Mahkemesi'ne başvurmalarıydı. Anayasa Mahkemesi önce yürütmeyi durdurdu, sonra da kanunu iptal etti. 1963'ten 12 Eylül 1980 darbesine kadar geçen 17 yıl içinde tam 4.794 işçi eylemi yapıldı. Elbette patronlar buna razı olamazdı. 12 Eylül 1980 darbesi bu itirazın sonucu oldu.

Özet Kaynakça

Faruk Pekin, "Kavel" maddesi, Yalçın Yusufoğlu, "On Beş-On Altı Haziran Olayları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ile Tarih Vakfı'nın ortak yayını, (sırasıyla) C. 4 ve C. 6, s. 497-498 ve s. 130-131; Aziz Çelik-Zafer Aydın, *PAŞABAHÇE 1966: Gelenek Yaratan Grev*, TÜSTAV Yayınları, 2006; Zafer Aydın, *"Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü*, Tüstav Yayınları, 2010; Kemal Sülker, *Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün*, Yazko, 1980; Turgan Arınır-Sırrı Öztürk, *İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran, Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar*, Sorun Yayınları, 1976; *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı Yayını, 1998.

12 MART 1971 MUHTIRASI

Bir süredir komada olan Cemal Gürsel'in TBMM'in önerisiyle, 28 Mart 1966'da sağlık sorunları yüzünden görevine Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nden alınan bir sağlık kurulu raporu ile son verilmesinden sonra (ki Anayasa'da cumhurbaşkanlığının nasıl sonlandırılacağı konusu ele alınmamıştı, dolayısıyla bu azil tartışmalıydı) Gürsel'in yerine kimin getirileceği tartışması hız kazanmıştı. Halkın deyişiyle 'Cemal Aga', 14 Eylül 1966 günü dünyaya gözlerini kapadığında Çankaya'da bir başkası oturuyor olacaktı...

Akla ilk gelen kişi elbette mevcut Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay oldu. Sunay, Genelkurmay başkanlığı sırasında kimseyi küstürmemiş, Cemal Gürsel ve İsmet İnönü ile işbirliği yaparak ordunun kışlasına dönmesini kolaylaştırmıştı. Talat Aydemir'in 1962 ve 1963'teki iki ihtilal girişimini başarıyla bastırmıştı. Ama ordu içindeki cuntacılarını da küstürmemişti.

Anayasa gereği Cumhurbaşkanı TBMM üyeleri arasından seçilmek zorunda olduğu için Sunay görevinden istifa etti ve Cumhurbaşkanı vekili tarafından Cumhurbaşkanlığı Kontenjan Senatörü olarak 1961 Anayasası'nın 'emniyet subaplarından biri olarak TBMM'ye eklenen Cumhuriyet Senatosu'na sokuldu.

Bölükbaşı'ndan demokrasi dersi

Sunay'ın adaylığına en anlamlı itiraz, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) lideri Osman Bölükbaşı'dan geldi:

"Gerçek demokrasi ile idare edilen, milli iradenin saygı gördüğü hiçbir memlekette, ordunun başında bulunan bir zatın, bizde Sayın Cevdet Sunay'ın geçtiği yollardan geçerek Cumhurbaşkanı olduğu görülmemiştir. Böyle bir şeyi o memleketlerde düşünecek hayali geniş bir tek insan bile bulmak mümkün değildir. (...) Ya bu yol olur da her Genelkurmay Başkanı kendisini müstakbel Cumhurbaşkanı görmeye başlarsa, böyle bir nevi veliahtlık müessesesi kurulursa, demokrasimizin ve dolayısıyla memleketin yarını ne olur? Dünya bu manzara karşısında Türkiye'de demokrasinin bulunduğuna nasıl inanır?"

Elbette, bu eleştirilere kulak asılmadı ve Sunay 28 Mart 1966 günü, oylamaya katılan 532 üyenin 461'inin oyunu alarak Cumhurbaşkanı seçildi. (Meclis'in üye sayısı 636 idi.) Seçimde karşısındaki tek aday olan, 27 Mayıs darbesinin adeta ebediyen sürmesini isteyen 14'ler hareketinden Alparslan Türkeş'e ise sadece 11 oy çıktı. Cemal Gürsel'in Cumhurbaşkanı seçimi sürecinde onun adaylığına karşı çıkan AP'lilerin, kendi Cumhurbaşkanı adayları Ali Fuat Başgil o sırada İstanbul Milletvekili olarak mecliste olduğu halde, Cevdet Sunay'ı desteklemeleri ilginçti. Anlaşılan dönemin sönen yıldızı İnönü ile parlayan yıldızı Demirel TSK'nın gönlünü hoş etmenin faziletleri konusunda fikir birliği içindeydiler.

Cevdet Sunay, karizması, pırıltısı olmayan biriydi. Öte yandan sınırlı yeteneklerine rağmen hayatı hep yolunda gitmişti. Sunay hakkında üretilen fıkralarda zekasına yönelik imalar olmasına karşın cumhurbaşkanlığına gelişi ve görev süresince yaptıkları hiç de zeka sorunu yaşamadığını (ya da gayet kurnaz olduğunu) düşündürüyordu.

12 Mart Muhtırası

Sunay dönemin siyasal aktörü Süleyman Demirel'le çok iyi anlaştı. İkisi de antikomünist idi, ikisi de Amerikan hayranıydı. 1969'da Cevdet Sunay beş yıldır Kayseri'de hapis cezasını

çekmekte olan Celal Bayar ve arkadaşlarını affetti. Affı, siyasal hakların iadesinin izlemesi bekleniyordu. Bayar-İnönü görüşmesi sonrasında, İnönü'nün 'Meclis'e gelmesi halinde DP'lilerin affı lehinde oy kullanacağını açıklaması, Bayar'ın sahneye geri dönmesinden rahatsız olan Demirel'i zor durumda bırakmıştı. Ancak 15 Mayıs 1969'da siyasi yasaklar oy çokluğuyla kalktı. Kararın Senato'da onaylanması sürecinde, TSK'nın üst rütbelileri olaya el koydu. Sonunda Sunay pes etti ve affın Senato'dan geçmesine karşı olduğunu açıkladı. Tam bu noktada tarihsel bir ironi sahnelendi. CHP'nin zorlamasıyla Senato'ya getirilen af kanunu, AP'lilerin engellemesiyle Senato'dan geçmedi. Daha sonra İnönü, Sunay'ı darbeye davetiye çıkarmakla suçlayacaktı. Bunda da haklı olduğu kısa süre sonra ortaya çıktı.

9 Mart 1971'de Doğan Avcıoğlu'nun çıkardığı *Devrim* gazetesi etrafında toplanan 'Milli Demokratik Devrimciler' (MDD'ciler), dönemin siyasi partilerinin demokrasi anlayışının bir oyalamaca olduğunu ileri sürerek orduyu iktidara el koymaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Ancak darbecilerin arasına sızmış olan Mahir Kaynak, Mehmet Eymür gibi MİT elemanları tarafından girişim Genelkurmay Başkanı Memduh Tağmaç'a ihbar edildi. Tağmaç olaya el koydu ve "bir şey yapılacaksa bunun emir-komuta zinciri içinde yapılmasına" karar verdi. Sonuç 12 Mart 1971 günü, Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanları'nın imzasıyla Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a hükümeti istifaya zorlamasını isteyen bir muhtıra verilmesi oldu. Başbakan Demirel muhtıra radyoda okunur okunmaz deyim yerindeyse 'şapkasını aldı gitti'. 25 Mart 1971'de kurulan Nihat Erim Hükümeti'nde Başbakan Yardımcısı emekli Amiral Sadi Koçaş'tı. Demirel ileriki yıllarda askerlere neden direnmediğini şöyle açıklayacaktı: "Selin önünden kütük yapmak gerekiyordu. Ri'cat bilmeyen kumandan kumandan değildir. Ri'cat taaruzdan daha zordur.

Meclis'in açık kalması sağlanmıştı. Zaman kazanıp mücadelemizi açık bir zeminde yürütmekti amacımız." Halbuki Demirel, istifadan sonra da orduyla birlikte hareket edecek, 'Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nı tağyir, tebdil veya ilgaya teşebbüs ettikleri' için idam cezasına çarptırılan Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu (THKO) Mensupları Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamlarında büyük hevesle ellerini kaldırdığı gibi arkaya dönüp gurubunu kontrol etmeyi de unutmayacaktı. Muhtıradan sonraki 'restorasyon' döneminde, MGK'nın işlevi ve ağırlığı güçlendirildi. 1971'deki bir diğer önemli değişiklik, TSK'nın Sayıştay denetiminden çıkarılmasıydı.

Fahri Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçimi

1973 baharında Cevdet Sunay'ın görev süresi biterken Ağustos 1972'de Genelkurmay Başkanı olan Faruk Gürler, cumhurbaşkanı olma umuduyla görevinden istifa etmiş ve Senato'ya girmişti ancak ordunun siyasi partileri ikna turları sonuç vermedi. Askerlerin tehdit ve markajı altında seçimlere geçildi. Oylar Gürler ile AP'nin asker kökenli adayı Tekin Arıburun ve Demokratik Parti (DP) adayı Ferruh Bozbeyli arasında bölündü, defalarca oylama yapıldı ama üç aday da seçilemedi.

Bunun üzerine ordunun komuta kademeleri, cumhurbaşkanlığı seçimini iki yıl erteletmek istedi. Ama bunu mümkün kılacak kanun teklifi TBMM'de bir oyla reddedildi. Bunun üzerine CHP lideri Ecevit'le AP lideri Demirel Anayasa Mahkemesi Başkanı Muhittin Taylan'ın adaylığında anlaştılar. Ancak TBMM üyesi olmayan Taylan'ın kontenjan senatörü olarak Meclis'e sokulması, Sunay tarafından onaylanmadı. Bunun üzerine AP, CHP ve Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) apar

topar eski Deniz Kuvvetleri Komutanı (Kontenjan senatörü ve Moskova Büyükelçisi Fahri Özdilek'i ortaklaşa aday gösterdiler. İddialara göre Korutürk'ü de ordu önermişti. Fahri Korutürk Cevdet Sunay tarafından 1968'de kontenjan senatörlüğüne atandığını için bu sefer Sunay'ın engelleme yapması mümkün değildi. Bunlar olurken annesini ziyaret için İstanbul Moda'da olan Fahri Korutürk, gece yarısı gelen bir telefonla 'frakınızı alıp yarın Ankara'ya gelebilir misiniz?' cümlesiyle cumhurbaşkanlığı adaylığını öğrendi. Ankara'ya gittiğinde seçilme nedenini sorduğunda "dürüstsünüz, askersiniz, demokrat bir kişiliğiniz var" dendiğini anlatır. Kendisine göre "kenarda köşede kalmış biri olduğu için" seçilmişti!

Askerler Meclis localarında

6 Nisan 1973 günü yapılan 15. tura 635 üyeden 557'si katılmış, bunların 365'i (yani Meclis'in yüzde 57,5'i) nihayet Korutürk'e 'evet' demişti. Seçimlerin ilk turunda dinleyici localarında yerini alan 52 general ve Meclis'in etrafındaki askerî tertibat İnönü'nün ve Gürsel'in cumhurbaşkanı seçimlerini çağrıştırıyordu. Hava Kuvvetleri Komutanı Muhsin Batur'un ve Hava Kuvvetlerinden yüksek rütbelilerin ortada görünmemesi ise cuntadaki çatlağa işaret ediyordu. Daha sonra Orgeneral Sabri Yirmibeşoğlu'nun naklettiğine göre Cumhurbaşkanı seçildiği günün akşamı, bir amiral, Korutürk'ün Cumhurbaşkanı seçilmesi için kulis faaliyetlerini yürüten Fahri Çoker'e telefon açarak "kurtardın bizi Fahri Paşa" diye memnuniyetini ve takdirlerini bildirmişti. Anlaşılan o gün bir darbenin eşiğinden dönülmüştü. Ama darbecilerin vazgeçmediği bu tarihten sonra yaşanan olaylardan görülecekti...

İşçilerin ve Aydınların Partisi: TİP

"İşçilerin de partisi olsun dedik, çünkü bütün partiler patronların." Bu sözler, 13 Şubat 1961'de İstanbul Valiliği'ne verdikleri dilekçe ile Türkiye İşçi Partisi'ni (TİP) kurduklarını açıklayan 12 sendikacıya aitti. Musa Anter, Yaşar Kaya, Medet Serhat, Naci Kutlay, Kemal Burkay, Mehdi Zena, Tarık Ziya Ekinci ve Canip Yıldırım'ın başını çektiği bir grup Kürt aydını 13 Şubat 1961 tarihinde TİP'e katıldılar. 1962'de kurucular, Mehmet Ali Aybar (ardından TİP'in Genel Başkanı olacaktı), Sadun Aren, Behice Boran, Adnan Cemgil gibi aydınları partiye davet ettiklerinde Türkiye siyasi tarihinde yeni bir sayfa açılmıştı.

TİP'in kurulduğu dönemde, demokratik nitelikli 1961 Anayasası'na rağmen, Türkiye'de, hâlâ devletin ve rejimin çıkarlarını ön planda tutan, bireyin ve toplumun haklarını önemsemeyen bir siyasal yapı egemendi. Ülkede düşünce ve örgütlenme özgürlüğü çok sınırlıydı. Her türlü demokratik hak talebi komünistlik ya da bölücülük sayılmaktaydı. Dış koşullar da kötüydü. Dünya karşıt iki kampa bölünmüştü. Türkiye, NATO üyesi olarak Batı Bloku'na angaje olmuş ve bu kampın başını çeken ABD'nin sosyalist bloğa karşı yürüttüğü mücadeleyle uyumlu şekilde, komünizm karşıtlığını her türlü sola karşı bir düşmanlık politikası biçiminde sürdürmekteydi. Kısacası TİP'in işi zordu. Yine de, 1961 seçimlerine örgütlenmesini tamamlamadığı için katılamayan parti, 1963 yerel seçimlerinde 9 ilde, 20 bini İstanbul'dan olmak üzere 35 bini aşkın oy almayı başardı. Ancak, 1964 Cumhuriyet Senatosu Yenileme Seçimleri'ne YSK kararıyla katılamadı. Diğer partilere yapılan hazine yardımı da TİP'e yapılmadı.

TİP, 1965 seçim kampanyaları sırasında Adalet Partisi (AP) ve Komünizmle Mücadele Derneği mensupları tarafından ağır saldırılara uğradı. 4 Temmuz günü Bursa'daki TİP toplantısında parti üyesi Adnan Cemgil yaralı olarak sokaklarda sürüklenmiş, canını

zor kurtarmıştı. Aslında bunda şaşılacak şey yoktu, çünkü Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in Komünizmle Mücadele Derneği'nin fahri başkanlığını üstlendiği günlerdeydik. Olayı Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulu'na taşıyan Tabii Senatör Suphi Karaman şöyle demişti: "31 Mart irtica olaylarından beri Bursa sokakları böyle bir vahşet yaşamadı. Hükümetin kılı bile kıpırdamadı. Yoksa hükümet Selanik'ten bir Hareket Ordusu'nun gelmesini mi bekliyor?"

Tüm baskılara karşın, TİP, 1965 genel seçimlerinde, 'milli bakiye sistemi'nin de yardımıyla, 54 ilde, 370 bin oyla 15 milletvekili çıkararak bir grup kurmayı başardı. [10] Mehmet Ali Aybar, Rıza Kuas, Muzaffer Karan, Tarık Ziya Ekinci, Sadun Aren, Yahya Kanbolat, Cemal Hakkı Selek, Adil Kurtel, Behice Boran, Yunus Koçak, Şaban Erik, Yusuf Ziya Bahadınlı, Ali Karcı, Kemal Nebioğlu ve Çetin Altan'dan oluşan grubun mecliste yaptığı etkili muhalefet, siyasi tarihimizde 'TİP muhalefeti' olarak geçecekti. 1966 Senato Kısmi Seçimleri'nde Fatma Hikmet İşmen'in seçilmesiyle TBMM'deki üye sayısının 16'ya çıkması, yerleşik partilerin TİP'e sözlü ve fiziki saldırılarını arttırmıştı. TİP milletvekillerinin Meclis'teki konuşmaları AP'liler tarafından laf atmalar, küfürlerle kesiliyordu. Bu saldırıların en ünlüsü 10 Şubat 1968 gece yarısı 02.00'de kürsüde konuşan TİP milletvekili Çetin Altan'a İçişleri Bakanı Faruk Sükan'ın laf atmasıyla başladı. Altan yanıt verince AP'li milletvekilleri kürsüye saldırdılar, çıkan olaylarda Kemal Nebioğlu, Sadun Aren ve Yunus Koçak yaralandı. Çetin Altan'ın bir gözü bir daha iyileşmemek üzere zarar gördü.

Burada bir parantez açalım. 1967'de felsefeci Bertrand Russel'in önayak olduğu Milletlerarası Savaş Suçları Mahkemesi'ne değişik ülkelerden yargıç olarak davet edilen 15 aydından biri de TİP Genel

10 TİP, 4 milletvekili normal seçim sistemiyle, 11 milletvekilini de 'milli bakiye' sistemi' ile çıkarmıştı. Bu sistemden yararlanan bir diğer parti de CMKP olup, bu parti 11 milletvekilinin tümünü 'milli bakiye sistemi' ile çıkarabilmişti.

Başkanı Mehmet Ali Aybar'dı. Amerika'nın Vietnam'da soykırım suçu işlediği kararına varan bu sembolik mahkeme, ABD karşıtı antiemperyalizm anlayışın Türkiye'de sol politik düşünceye yerleşmesinde önemli rol oynamıştı.

Partinin içinde başından beri Naci Kutlay, Tarık Ziya Ekinci, Kemal Burkay, Canip Yıldırım, Mehdi Zana gibi isimlerin oluşturduğu bir 'Doğulular' grubu vardı. TİP literatüründeki adıyla 'Doğu Meselesi' Türkiye'nin gündemine ilk kez genel başkan Mehmet Ali Aybar'ın, 1963'te Gaziantep'te yapılan Genel Yönetim Kurulu'ndaki açış konuşması ile getirilmişti. 1966'da Malatya Kongresi'nde Doğu Meselesi parti kararlarına girmiş, bu sorunu kamuoyuna mal etmek için ağırlıklı olarak 1967'de çeşitli il ve ilçelerde 'Doğu Mitingleri' düzenlenmişti.

Partiiçi bölünmeler ve istifalar

TİP en çok kendi iç çatışmalarından zarar gördü. Parti yönetiminin bürokratikleşmesi, şehirli elitlerle Anadolulu partililer arasındaki mesafe de partiyi zayıflatmıştı ama esas tartışma 1968'de Sovyetler Birliği'nin Çekoslovakya'yı işgali üzerine yaşandı. Mehmet Ali Aybar işgali destekleyen Behice Boran ve arkadaşlarına tepki göstererek 1969'da genel başkanlıktan istifa etti. 1969 seçimleri, TİP'in önünü kesmek için Seçim Kanunu'nda yapılan değişiklikler yüzünden başarısızlıkla sonuçlanıp parti ancak iki milletvekilliği (Mehmet Ali Aybar ve Rıza Kuas) kazanınca aydınlar partiden uzaklaşmaya başladılar. Şubat 1971'de Mehmet Ali Aybar parti üyeliğinden de istifa etti. Parti içinde MDD, Proleter Devrimci Aydınlık (PDA), Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) ve Emek grupları arasında gerilimler ve bunları takipeden ayrılmalar yaşandı.

Ama TİP'in sonunu Kürt Meselesi getirdi. 1970 tarihli 4. Büyük Kongre'de Kürt meselesine ilişkin alınan karar, 1971 Muhtırası'ndan sonra, partinin Anayasa Mahkemesi tarafından

kapatılmasına gerekçe yapıldı. Mahkemenin TİP'i 'oybirliği' ile kapatan 20 Temmuz 1971 gerekçeli kararında, "okuryazar olan belki de olmayan fakat çevresinde geçen olaylar üzerinde ortalama bilgisi bulunan kişilerce, anayasal vatandaşlık haklarından anlayacağı, anayasada Kürt vatandaşlara tanınan hakların dışında kalan konulara ilişkin bir takım özlem ve istekler olabileceği" gibi ilginç bir endişe yer alıyordu.

Kapatma kararından sonra TİP liderleri 15 yıla kadar değişen hapis cezalarına çarptırıldılar. Mahkûmlardan bir kısmı 1974 affıyla serbest kaldı. 1975 yılında Behice Boran partiyi yeniden canlandırmaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Yeni TİP 1977 Genel Seçimleri'nde sadece 20 bin oy alabildi. 1979 Cumhuriyet Senatosu Yenileme Seçimleri'nde ise 33 bin oy aldı. Bu 1965'teki oy sayısının neredeyse 10'da biriydi. Ama 1 Mayıs 1979 kutlamaları İstanbul'da yasaklandığında buna karşı duran tek grup TİP'lilerdi. Bu meydan okumanın cezası da sıkı bir meydan dayağı olmuştu. 12 Eylül 1980 darbesiyle TİP ikinci kez kapatıldı.

Özet Kaynakça

Yusuf Ziya Keskin, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Türk Tevlet Teşkilatı ile Siyaset Hayatına Etkileri", Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde 2011 yılında kabul edilmiş doktora tezi; *Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu*, Hazırlayanlar: Ahmet İnsel, Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 2004; Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, 1991, s. 43-121; Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, 1989; Cemil Koçak, *Türkiye Tarihi*, C. IV, Cem Yayınevi, 2000; Artun Ünsal, *Umuttan Yalnızlığa, Türkiye İşçi Partisi 1960-1971*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

1974 KIBRIS HAREKATI

Kıbrıs'ta 1964-1967 arası, karşılıklı taciz, kaçırma, yaralama gibi nispeten küçük olaylarla geçmişti. 1966-1967 yıllarında bin kadar Kıbrıslı Türk gencinin öğrenim görmek için Türkiye'ye götürülmesi ve 1964'ten beri Kıbrıs'a girmesi yasak olan Rauf Denktaş'ın gizlice Ada'ya dönmeye kalkması Rum milliyetçilerini hareketlendirmişti. 1967'de Geçikkale ve Boğaziçi adlı Türk köylerinin hücuma uğraması üzerine Türk Hükümeti Kıbrıs'a tekrar müdahale kararı aldı ama ABD yine araya girdi ve Rum milliyetçilerinin örgütü EOKA'nın lideri Georgios Grivas Kıbrıs'tan çıkarıldı Ancak bu yumuşama geçici idi. Grivas 1971'te Ada'ya geri döndü, Makarios'un Yunanistan'daki cunta ile arası açıldı, 15 Temmuz 1974'te Nikos Sampson adlı faşist tarafından darbe yapıldı, Makarios adadan sürüldü. Bundan 5 gün sonra Türk Ordusu 'Barış Harekatı'nı gerçekleştirdi. Dönemin Atina'daki ABD Büyükelçisi H. Joseph Tasca yıllar sonra "Türkler, Yunanistan'ın Makarios'u devireceğini önceden biliyorlardı ve 20 Temmuz harekat planını buna göre yapmışlardı" demişti.

1963'ten beri yaşanan kanlı olaylar dolayısıyla, 1960 Garantörlük Anlaşması'nın 4. maddesine dayanarak yaptığı askerî müdahale gerek AB kurumları gerekse diğer uluslararası kurumlar tarafından haklı ve meşru kabul edildi. Türkiye'nin bir garantör olarak görevi 1961 Anayasası esasında Kıbrıs Cumhuriyeti'ni eski haline getirmekti ve bu amaçla taraflar o yılın Temmuz ayında Cenevre'de bir araya geldiler. Ancak görüşmeler devam ederken beklenmedik bir şey yaşandı.

Türk ordusu bazı Türk köylerine yapılan saldırıları ileri sürerek 14-16 Ağustos 1974'te adaya ikinci bir çıkarma daha yaptı. Bunun sonucu Türklerin kontrol ettiği bölgelerin oranı yüzde 36,5 oldu ve adayı ikiye bölen hat (bugünkü 'Yeşil Hat', Türk istihbarat belgelerinde 'Atilla Hattı' olarak geçiyordu) oluşturuldu. İşte bu ikinci çıkarmadan sonra dünya kamuoyunun Kıbrıs konusundaki tutumu tam tersine döndü, BM Güvenlik Konseyi 352, 358-360 sayılı kararları ile olayı kınadı. O tarihten sonra da Türkiye, Kıbrıs'ta hep 'işgalci' olarak görüldü.

Kocatepe muhribi nasıl batırıldı?

Çıkartma sırasında yaşanan elim bir olay ise yıllar sonra aydınlatıldı. Bu olay, *Kocatepe* muhribinin Türk kuvvetleri tarafından düşman gemisi sanılarak batırılmasıydı. Türk ordusunun Kıbrıs Barış Harekâtı'nı başlattığı 20 Temmuz 1974 günü, Muğla İl Jandarma Komutanlığı'ndan Muğla Valisi'ne, ondan Jandarma Genel Komutanlığı'na, ondan Genelkurmay'a, Genelkurmay'dan da Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bir istihbarat raporu gelmişti. Raporda "Rodos'ta, Mandrake Burnu açıklarında asker yüklü 10-12 gemi 8-10 mil süratle Baf'a doğru seyrediyor" yazıyordu. Bu basit rapor yetkilileri telaşlandırmış, Dışişleri Bakanı Turan Güneş o sırada Ankara'da bulunan ABD'nin Kıbrıs Temsilcisi Joseph Sisco aracılığıyla eğer konvoy geri çevrilmezse konvoyun batırılacağını Yunan tarafına bildirmişti. Sisco Atina'ya uçtu ve durumu Yunan tarafına bildirdi. Yunan Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Arapakis Kıbrıs'a doğru giden hiçbir Yunan gemisinin olmadığını belirtti. Bu bilgiyi ABD'nin Ege'de bulunan 6. Filosu ile diğer Amerikan haber alma kaynakları da doğruluyordu. Ancak Türk tarafını inandırmak mümkün olmadı. Bütün hazırlıklar yapıldı ve ertesi gün harekâta (!) başlandı.

"Şenlik Başladı!"

Girne (Pladini) Plajı açıklarından batıya hareket eden *Adatepe, Mareşal Fevzi Çakmak ve Kocatepe* muhripleri Arnavut Burnu'nu dönünce Rum Milli Muhafız Kuvvetleri'ne bağlı üç hücumbotun saldırısına uğradılar. Bunlardan ikisi Türk jetleri tarafından batırıldı. Diğer hücumbot ise hızla geri çekildi. Yapılan hesaplara göre Arnavut Burnu'nu dönen Türk muhriplerinin rapor edilen Yunan gemi konvoyunu görmeleri lazımdı. Ortalıkta konvoy falan yoktu, sadece uzaklarda seyreden iki gemi vardı. Bunun üzerine Türk muhripleri Arnavut Burnu ile Baf arasında beklemeye geçtiler. İşte olan tam bu sırada oldu. "Şenlik Başladı" parolasıyla Ankara-Mürted, Eskişehir ve Antalya askerî hava üslerinden kalkan Türk jet uçakları Türk muhriplerini bombaladılar. Altı saat can çekiştikten sonra 289 kişilik mürettebatıyla *Kocatepe* muhribi batarken, 56 (bazı kaynaklara göre 54 veya 57) Türk denizcisi şehit oldu. Jetlerimiz görevi başarıyla yerine getirmenin mutluluğu içinde üslerine döndüler.

Kocatepe muhribinden sağ kurtulanlardan 72 denizciyi İngilizler, 111 kişiyi de Türk donanmasından *Berk* gemisi kurtarmıştı. 42 kişiyi de İsrail'de yaşayan Türkiye kökenli Yahudi kaptan Reuven kurtaracaktı.

Kissinger'la Ecevit'in tartışması

Aslında gemilerin savunma sistemleri olsaydı, muhtemelen onlar da Türk jetlerini düşüreceklerdi. Neyse ki yoktu. *Adatepe* ve *Mareşal Fevzi Çakmak* muhripleri de yara almışlar ancak güç bela Mersin'e ulaşmışlardı. Yapılan hata o zaman anlaşıldı. Genelkurmay 25 Temmuz 1974 günü bir bildiriyle "*Kocatepe*'nin kaybedildiğini" açıkladı. Halk üzgün ve Yunanlılara kızgındı. Daha sonra anlaşıldı ki Başbakan Ecevit ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger'e Türk bayrağı çekmiş, telsizden Türkçe konuşan Yunan gemilerinin sefer halinde olduğunu, bunları batıracaklarını söylemiş, Kissinger o gemilerin Türk gemisi olduğunu

söylediği halde buna inanmamıştı. Jet pilotları da kendilerine verilen bu yanlış bilgiler yüzünden gemilerin bayrağına ve telsizcinin verdiği bilgilere inanmayıp bombaları salmışlardı. Âdet olduğu üzere hükümet ve Genelkurmay olayın üstünü örttü, kamuoyu *Kocatepe*'yi kimin batırdığını aylar sonra yabancı basından öğrendi. 56 şehidin adı ancak 28 Haziran 1975'te açıklandı. Olayın perde arkası Mehmet Ali Birand'ın *Milliyet*'teki yazı dizisinden öğrenildiği halde olay soruşturulmadı. Soruşturulmadığı gibi konu üzerinde konuşmaya bile cesaret edilemedi.

Türkiye'nin Nüfus Harekatları

20 Temmuz 1974'te Türk ordusunun adaya yaptığı 'Barış Harekâtı' sonrasında, Kıbrıs'ın Türkleştirilmesi işine Kıbrıs'ın güneyinde yaşayan Türklerin adanın kuzeyine yerleştirilmesi, kuzeyde yaşayan Rumların da güneye yollanmasıyla başlandı. Bu yer değiştirmeler, o günlerin koşulları düşünüldüğünde gayet anlaşılırdı. Ancak daha sonra işin rengi değişti. Şubat 1975'te Türk tarafı bir de Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ilan edince, uluslararası kamuoyunun Türkiye'nin adayı ikiye bölmek konusunda kararlı olduğundan şüphesi kalmamıştı. Nitekim Türkiye, bu tarihten itibaren özellikle Karadeniz illerinden bazı grupları Kıbrıs'a taşımaya başladı. Çoğunun işsiz güçsüz, eğitimsiz ve aşırı milliyetçi kesimler olduğunu bildiğimiz ama sayılarını hiçbir zaman öğrenemediğimiz bu göçmenler Kıbrıs'ın 'yerli' Türklerini (ki Rauf Denktaş'a göre adada yerli olan tek şey Kıbrıs'ın eşekleriydi) pek çok açıdan rahatsız etti. Göçertilen nüfusun ekonomik açıdan güçlendirilmesi de Kıbrıslı Rumlara ait olan ve 1974'te el konan mal ve mülklerin kendilerine verilmesiyle halledilmişti.

12 Eylül darbesinin faturası

Aradan beş yıl geçti. 12 Eylül 1980 darbesi yaşandı. Darbe Avrupa Birliği (AB) ile Türkiye'nin ilişkisini kopardığı için Kıbrıs konusunda Türkiye'nin eli iyice zayıflattı. Türkiye'nin hamlesi, Türkiye'den 90 bin kişi daha göndermek oldu. Bu sayı zamanla

daha da arttı. Devletin teşviki ile gelenlere, kendi istekleriyle gelenler eklendi. (Bugün Kıbrıs'ta 300 bini Türkiye'den gelenler olmak üzere 570 bin Türk'ün yaşadığını söyleyenler var.)

1983'te (güya) Kıbrıs Rum kesimini federatif bir çözüm için masaya oturmaya razı etmek için Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) ilan etmek oldu. BM Güvenlik Konseyi'nin 541 Sayılı Kararı ile kınanan bu ilan, Kıbrıs Rum kesimiyle ilişkilerini sürdüren AB'nin pozisyonu ise rahatladı, çünkü artık kendi bağımsız devleti ve anayasası olan Kıbrıs Türk toplumunun, geçerli saymadığı bir anayasaya ve garantörlük anlaşmasına dayanarak AB'yi eleştirmesini kim haklı bulabilirdi ki? Nitekim bu rahatlık içinde, Kıbrıs Cumhuriyeti 1990'da tüm ada adına AB üyeliği için başvurdu. Başvuru 1993'te kabul edildi. AB'nin son bir iyi niyet gösterisi olarak, 1997 Lüksemburg Zirvesi'ndeki ortaklık görüşmelerine katılması için yaptığı davet, Kıbrıs Türk tarafınca reddedilince de Kıbrıs Cumhuriyeti AB ile üyelik müzakerelerini tek başına yürüttü.

Ardından hepimizin gözleri önünde cereyan eden Annan Planı Referandumu geldi. Hatırlanacaktır, 24 Nisan 2004'te yapılan oylamada Türk tarafının yüzde 65 oyla kabul ettiği planı, Rum tarafı yüzde 76 oyla reddetmişti. Bunun üzerine, Kıbrıs Cumhuriyeti, adayı temsilen AB'ye alındı. O günden beri de KKTC'nin hem Kıbrıs Cumhuriyeti ile hem 'anavatan' Türkiye ile sancılı ilişkisi sürüyor.

Özet Kaynakça

Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971; Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S. 187, C. 32, Temmuz 1999, s. 35-38; Mehmet Demiryürek, "Fetihten günümüze Kıbrıs'ta Türk varlığı", *Toplumsal Tarih*, S. 103, Temmuz 2002, s. 46-49; Gila Benmayor, "42 denizcimizi kurtaran gizli dost", *Hürriyet*, 22 Mart 1998.

1978 MARAŞ KATLİAMI

1968-1971 arası ülkede basının 'sağ-sol çatışması' diye kodladığı şiddet olayları ile geçmişti. 12 Mart 1971 Muhtırası, 'sağ-sol çatışması'nın ordu içinde de olduğunu gösteriyordu. Böyle bir ortamda gidilen 1973 seçimlerine yeni Genel Başkanı Bülent Ecevit'in liderliğinde giren CHP 185 milletvekili ile birinci parti olurken, Süleyman Demirel'in AP'si 149, Necmettin Erbakan'ın MSP'si 49, Ferruh Bozbeyli'nin DP'si 45, Turhan Feyzioğlu'nun CGP'si 13, Alparslan Türkeş'in MHP'si 3, Mustafa Timisi'nin BP'si 1 milletvekili çıkarmıştı. Ancak CHP'nin milletvekili sayısı tek başına hükümet kurmaya yetmediği için Ecevit ancak Ocak 1974'te MSP ile kurulan koalisyonda başbakan oldu. Ama bu hükümetin ömrü 8 ay oldu. Yerine AP-MSP-MHP-CGP'den oluşan I. Milliyetçi Cephe (I. MC) Hükümeti kuruldu.

MHP'nin 3 K stratejisi

1973 seçimlerinde bir varlık gösteremeyen MHP, MSP'ye oy vermiş olan kitlenin en azından bir bölümünün MHP'ye yönelmesini sağlamak için ünlü '3K' (Kızılbaş-Kürt-Komünist) söylemiyle tabana yöneldi. Bunun sonucu olarak 1975 yılının Şubat ayında Malatya, Kahramanmaraş, Amasya, Adıyaman, Bingöl, Tokat ve Afyon'da kendine 'milliyetçi gençler' diyenler tarafından cana ve mala yönelik saldırılar yaşandı. Haziran ayında Kahramanmaraş'ta Yılmaz Güney'in Zavallılar adlı filmini oynatan sinema patlayıcılı maddelerle saldırıya uğradı. 1976 yılının

Ocak ayında bu sefer Kahramanmaraş'ın ilçesi Pazarcık'ta silahlar patlıyordu. Mayıs ayında Kahramanmaraş'ın Elbistan ilçesinde, 'sağcı öğrenciler', Mükremin Halil Lisesi'nin bahçesinde kız öğrencilerin 19 Mayıs provalarını basmışlardı. Nisan 1977'de Pazarcık tekrar karıştı. Sağ ve sol eğilimli kişilerin çatışmasında 40 kişi yaralandı. Mayısta Kahramanmaraş'taki MHP'liler polisle çatıştı. 3'ü polis 20 kişi yaralandı. Ve nihayet 5 Haziran 1977 günü halk oyunu vermek için sandıklara gitti.

Ecevit'in 'Motel Hükümeti'

Türkiye genelinde 1973 seçimlerinde yüzde 33,3 oy alan CHP, oyunu yüzde 41,1'e çıkarırken, AP'nin oyları yüzde 30'dan yüzde 36,9'a, MHP'nin oyları yüzde 3,4'ten 6,4'e çıkmıştı. Buna karşılık MSP yüzde 11,8'dan yüzde 8,6'ya gerilemişti. Kahramanmaraş'ta ise Alevilerin desteklediği CHP yüzde 34 ile 3 milletvekili, Sünnilerin desteklediği AP yüzde 26 ile 2 milletvekili, MSP yüzde 15 ile 1 milletvekili, MHP yüzde 15 ile 1 milletvekili çıkarmıştı. Oyların kalanı bağımsızlara ve DP'ye gitmişti.

Ecevit oy oranını artırmakla birlikte o zamanki seçim sistemine göre milletvekili sayısında çoğunluğu kazanamadığı için azınlık hükümeti kurmaya çalıştı, ancak güvenoyu alamadı. Bunun üzerine Süleyman Demirel'in başbakanlığında II. Milliyetçi Cephe (II. MC) Hükümeti kuruldu. Koalisyon ortağı MHP, seçimlerdeki oy artışının verdiği cesaretle Alevi ve Sünnilerin birlikte yaşadığı, sanayileşmesi gecikmiş Orta ve Doğu Anadolu bölgelerinde Türk-İslam sentezcisi çevrelerin önderliğinde yaratılacak 'iç savaş' koşulları gerekçesiyle ordu, MİT ve MHP'nin içinde olduğu bir iktidar bloğu oluşturma çalışmaları başlamıştı ki Ecevit, "Kumar borcu olmayan 11 milletvekili arıyorum" dedi ve AP'den ayrılan 11 milletvekiline ek olarak DP ve CGP'nin de desteğini de alarak II. MC Hükümeti'ni

düşürdü. 5 Ocak 1978'de 3. Ecevit Hükümeti kurulduğunda (ki kuruluş pazarlıkları Güneş Moteli'nde yapıldığı için tarihe 'Motel Hükümeti' diye geçecekti) ülkedeki (basının ve iktidarın deyimiyle) 'sağ-sol' kavgası, yeni bir merhaleye girdi.

Malatya'da Hamido suikastı

Seçimlerin üzerinden henüz bir yıl geçmişti ki, Malatya'da kanlı bir olay yaşandı. Cumhuriyet tarihi boyunca hep CHP'li belediye başkanlarıyla idare edilen Malatya'da, 1977 yılının Aralık ayında yapılan seçimlerde sağ eğilimli bağımsız aday 'Hamido' lakaplı Hamid Fendoğlu belediye başkanı seçilmişti. O yıllarda Fırat Nehri üzerine kurulan Keban ve Karakaya barajları yüzünden yerlerinden edilen binlerce kişi Malatya'nın varoşlarına yerleşmişti. İslamcı, milliyetçi, solcu örgütlerin eylemleriyle ortamın iyice gerginleştiği günlerde Malatya'nın çeşitli yerlerinde 17 bomba bulunmuştu. (Şehrin o sıradaki Emniyet Müdürü, ileriki yıllarda sağcı hükümetlerde içişleri bakanlığı yapacak olan Abdülkadir Aksu idi.) Hamid Fendoğlu, 7 Nisan 1978'de Malatya'daki adresine gönderilen bombalı paketi o sırada Ankara'da olduğu için 1-2 hafta sonra almış, üzerinde arkadaşı eski Bursa Milletvekili Kasım Önadım'ın adı olduğu için hiç kuşkulanmamış, Belediye'de açmak istemiş, ancak bıçak bulamayınca evine götürmüştü. Biri iki, diğeri üç yaşındaki torunlarını kucağına alarak paketi açmış ve olanlar olmuştu. Patlayan bomba 'Hamido'yla birlikte iki torunu ve gelininin de ölümüne sebep olmuştu.

Haberin duyulması üzerine 18 Nisan sabahı çevre il ve ilçelerden Malatya'ya akın eden 20 bin kişi Malatya sokaklarında 'Dan dan, intikam!', 'Müslüman Türkiye!', 'Kahrolsun komünizm!', 'Katil Ecevit!' sloganlarıyla şehri talan etti. 19-20 Nisan

günlerinde devam eden çatışmalar sonucunda sekiz kişi öldü, 100 kişi yaralandı.

Patlamayan üç bomba daha

Daha sonra öğrenildi ki, Hamid Fendoğlu'na gönderilen bombalı paketin tıpatıp aynısından (1 kilo 350'şer gramlık, tıpatıp aynı ambalajlı) üç tane daha, 7 Nisan 1978 günü Ankara'dan postaya verilmişti. Alıcılardan biri Pazarcık CHP İlçe Başkanı Memiş Özdal, diğeri Adıyaman Emniyet Müdür Yardımcısı Abdülkadir Oltu, üçüncüsü ise Adanalı işadamı Ahmet Akalın'dı. Alevi olan Memiş Özdal, şüphelenip paketi almamış ancak onun kadar kuşkucu olmayan PTT memurları paketi açmaya kalkınca, biri parçalanarak ölmüş, diğeri ağır yaralanmıştı. Diğer iki pakete, alıcılarına ulaşmadan İçişleri Bakanlığı tarafından el konulmuştu. Paketlerin bomba olduğu anlaşılınca imha edilmişti.

Polis, bombanın niteliğinden hareketle bu tür bombaların ancak nükleer bir kuruluşta yapılabileceği sonucuna varmış ve Ankara Nükleer Araştırma Merkezi'nde arama yapmıştı. Ülkü Ocakları'nın bir dönem genel başkanlığını yapan Muharrem Şemsek bu merkezde çalışıyordu. Ayrıca çalışanların büyük bir bölümünün Ülkücü olduğu söyleniyordu. Ancak yapılan soruşturma sonunda Şemsek ve arkadaşlarının bombalı paketlerle ilişkisi bulunamadı.

Bomba soruşturması sürerken Başbakan Ecevit, bombaların Ülkü Ocakları'yla ilişkisinden söz etti. Bunun üzerine Türkeş, "Hükümet MHP'ye yönelik iftiralarını yoğunlaştırarak ve milliyetçilere işkence ederek, canavar POL-DER üyesi işkenceci polisler hakkında hükümetin yasal yollardan hesap sormasını istemiş. Bu muameleler sürdüğü takdirde, Erzurum ve

Kahramanmaraş'ta da bu tür olayların çıkacağını belirterek gelecek hakkında tahminde bulunma sayılmamalıdır" dedi.

Kahramanmaraş'ta ETKO

Gerçekten de kısa süre sonra, büyük bir Alevi nüfusu barındıran dolayısıyla Alevi-Sünni gerilimi açısından uygun zemine sahip, ayrıca Türkiye'nin pekçok yerinde olduğu gibi TÖB-DER, POL-DER, DHB, TKP/ML-DHB, DEV-SAVAŞ gibi sol eğilimli örgütlerin mensuplarıyla Ülkücü Gençlik Derneği (ÜGD) mensupları arasında gerilimlerin de sıkça yaşandığı Kahramanmaraş'ta olaylar tırmanmaya başladı. 3 Nisan günü Yörükselim Mahallesi'nde CHP'lilerin gittiği Saray Kahvehanesi'ne iki otomobilden önce patlayıcı madde atıldı, arkasından otomatik silahlarla tarandı. Kahvede televizyon izleyen 81 yaşındaki Alevi Dedesi Sabri Özkan (Gıjık Dede) öldü. Ardından şehirde bir dizi patlama yaşandı. İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı, Kahramanmaraş'ta Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) ve Türk Yıldırım Komandoları (TYK) adlı iki örgütün ortaya çıkarıldığını ilan etti. Ardından Kahramanmaraş'taki Büyük Ülkü Derneği kapatıldı. 22 Nisan 1978 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir habere göre bir Emniyet yetkilisi "Yapılan soruşturma kentte meyana gelen patlamaların bir provokasyon olduğunu ortaya çıkarmıştır. Komandolar özellikle kendi kuruluşları olan derneklere bombayı atıyor, sonra da suçu solcu gruplara yüklemek istiyorlar" diyordu. Nitekim tutuklananlar arasında MHP Kahramanmaraş Milletvekili Yusuf Özbaş'ın oğlu Edip Özbaş da vardı.

Sivas Olayları

Aradan dört ay geçmişti ki, 3 Eylül 1978 günü, Sivas'ta Alevilerin oturduğu Alibaba Mahallesi'nde çıkan bir çocuk kavgası

sırasında kendilerine Ülkücü Gençler diyen bir grup tarafından iki kadının öldürülmesiyle başlayan olaylar, ertesi sabah farklı camilerde kılınan bayram namazları esnasında 'Komünistler, Kızılbaşlar kardeşlerimizi öldürdü', 'Müslüman yok mu?', 'Allah'ını seven bizimle gelsin!', 'Kanımız aksa da zafer İslam'ın' sloganları ile tırmandı. Bilanço dokuz ölü, 350 yaralı, binlerce tahrip edilmiş ev ve işyeri idi.

Kahramanmaraş'ta bir Amerikalı

Aradan üç ay daha geçti. 1978 yılının Aralık ayı boyunca Kahramanmaraş'ta grup grup yabancılar boy göstermeye başladı. 'Görevli' olduklarını söyleyen birtakım kişiler, Alevilerin ve solcuların oturdukları semtlerde, bir tür nüfus sayımı yaptıklarını söyleyerek konutları dolaşmışlar, yeni numaralar verdikleri kapıları kırmızı boyayla işaretlemişlerdi. Bazı bölgelerde ise PTT görevlisi olduklarını söyleyen kişiler kapılara bazı işaretler koymuşlardı. Dikkat çeken bir başka nokta da aynı günlerde şehre, alışılmadık sayıda Milli Piyango satıcısının akın etmesiydi. (İddialara göre sayı 26 idi.) Ama daha da ilginci yıllar sonra ortaya çıkacaktı. ABD Büyükelçiliği'nin İkinci Katibi Alexander Peck o sıralarda Kahramanmaraş'taydı. (Peck, daha sonra Çorum, Tokat ve Amasya'da da görülecek, ondan sonra da izini kaybettirecekti.)

Çiçek Sineması'nda patlama

16 Aralık 1978 günü, 'Esir Türkler Haftası' vesilesiyle Ülkücü Gençlik Derneği tarafından tüm Türkiye'de eşzamanlı gösterilen Sovyetler Birliği aleyhtarı *Güneş Ne Zaman Doğacak?* adlı filmin Çiçek Sineması'nda gösterimine başlandı. Sinema şehrin önemli dört caddesinin kesiştiği noktadaydı. Kahramanmaraş'ta

en popüler filmler bile günde iki seanstan fazla gösterilmezken, bu amatör film günde dört seans kapalı gişe oynuyordu. Dış mahallelerden, civar köylerden traktörlerle izleyici taşınıyordu.

19 Aralık günü, 20.00'deki seans sırasında seyircilerin 'Müslüman Türkiye', 'Milliyetçi Türkiye', 'Başbuğ Türkeş', 'Komünistler Moskova'ya' sloganları eşliğinde filmin gösterimi sürerken büyük bir patlama oldu, yedi kişi yaralandı.

İki solcu öğretmenin cenazesi

Patlamadan sonra bir grup Ülkücü, CHP İl Binası'na ve PTT'ye saldırdı. 20 Aralık'ta Yenimahalle'de Alevilerin gittiği Akın Kıraathanesi'ne bomba atıldı. 21 Aralık'ta iki solcu öğretmen öldürüldü. Öğretmenlerin 22 Aralık'taki cenaze töreninden sonra yürüyüşe geçen binlerce kişilik grup karşılarında 'Komünistlerin cenaze namazı kılınmaz', 'Komünistler Ulu Cami'yi yakıyor', 'Neden duruyorsunuz, sizde din iman yok mu? Din elden gidiyor!', 'Alevilere ölüm'diye bağıran Ülkücü grubu bulmuştu. Üç Ülkücünün öldüğü olaylar devam ederken MHP Genel Başkanı Alparslan Türkeş Ankara'da İka Haber Ajansı'na şöyle diyordu: "Hükümetin düşmesi belki yarın belki yarından da yakındır."

Katliam başlıyor

Ertesi gün ölen üç Ülkücünün cenaze töreni için belediye ve camilerin hoparlörlerinden yapılan çağrılarla binlerce kişi Ulu Cami etrafında toplanmaya başlayınca Valilik sokağa çıkma yasağı koydu. Ancak, 23 Aralık günü, Ülkücülerin yönlendirdiği kitleler Yörükselim, Madaralı, Serintepe, Yusuflar, Dumlupınar, Yenimahalle ve Sakarya mahalleleri ve şehrin ticaret merkezinde; 24 Aralık günü, Sakarya ve Namık Kemal mahallelerinde, (ayrıca Çokyaşar, Cüceli, Karacasu, Emiruşağı köylerinde) daha önceden tespit edilen evlere saldırıya geçtiler.

(Daha sonra mahkeme kayıtlarına geçtiğine göre MHP, ÜGD, 'Katil Ecevit' ibaresi ve üç hilal sembolü yazılı olan işyerlerine dokunulmamıştı.)

İlginçtir, askerler, "Kışla'ya saldırı oldu. Kışla'yı Aleviler bastı" şeklinde telsiz çağrısıyla olay yerlerinden uzaklaştırılmışlardı. Olayın ikinci günü kente gelen ve eylemcilere müdahale edilmesini isteyen İçişleri Bakanı İrfan Özaydınlı'ya 2. Ordu Komutanı İbrahim Şenocak, "Paşam, sizi severim ve sayarım ama emirleri Ankara'dan alırım" demişti.

Bilanço korkunçtu. Saldırganlar, dinamit lokumları, av tüfekleri, uzun namlulu silahlar, tabancalar, tahtalar, baltalar, balyozlar, zincirler, demir sopalar, tahta sopalar, kürekler, et satırları, benzin ve gaz bidonları ile resmi rakamlara göre çoğu Alevi 111, gayri resmi kaynaklara göre 150 kadar kişiyi korkunç şekilde öldürmüş, yüzlerce kişiyi ağır şekilde yaralamış, çok sayıda kadına tecavüz etmiş, yüzlerce ev ve işyerini tahrip etmişlerdi.

Aleviler şehri terk ediyor

26 Aralık 1978 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinde şehrin manzarası şöyle çiziliyordu: "Kahramanmaraş'tan Gaziantep'e ve Adana yönlerine traktörler, kamyonlar, taksi ve minibüslerle büyük bir insan akımı vardı. Askerler, akımın 24 saatten beri devam ettiğini söylüyorlardı... Kardeşlerini, bacılarını, anne babalarını kaybetme endişesi taşıyan insanların oluşturduğu bir başka akım, çeşitli yönlerden Maraş yönüne... Vilayet binasının ikinci katı kadın ve çocukların oluşturduğu büyük bir kalabalıkla doluydu. Kiminin evi yanmıştı, kimi can güvenliği olmadığı için sığınmıştı vilayete. Ve çocuklar ağlıyordu. Üç gündür açtı bu çocuklar. Bu kalabalığın arasına katılan gazeteciler sık sık ağlamaklı sesli insanlardan şu sözleri dinliyorlardı: 'Biz de

kapımıza MHP'li yazsaydık bunlar başımıza gelmezdi. Bu bir çatışma değil, tek yanlı bir katliamdır..."

Sıkıyönetim ve İpekçi cinayeti

28 Aralık 1978 tarihli *Günaydın* gazetesinde ise şu başlık okunuyordu: "Demirel keyifli. Yeniden başbakan olma umudu Demirel'i sevindirdi." Demirel o kadar sevinmişti ki, olaydan 25 yıl sonra Reha Mağden'in haberinden öğreneceğimiz gibi "katliam gecesini dansöz oynatarak" geçirmişti.

Ecevit Hükümeti, 28 Aralık 1978 gününden itibaren Adana, Ankara, Elazığ, Bingöl, Erzincan, Erzurum, Gaziantep, İstanbul, Kahramanmaraş, Kars, Malatya, Sivas, Urfa ve Hatay illerinde sıkıyönetim ilan etti. Sıkıyönetim kararı TBMM'de 537 üyenin kabul, birer üyenin ret ve çekimser oyuyla kabul edilmişti. 2 Ocak 1979'da İç İşleri Bakanı İrfan Özaydınlı istifa etti yerine Hasan Fehmi Güneş geldi.

Katliamın Kontrgerilla adlı CIA bağlantılı NATO kuruluşu tarafından örgütlendiğini, katliama bir CIA ajanının karıştığını Türkiye'de görev yapan CIA ajanı Paul Henze'ye açıklayan *Milliyet* gazetesinin başyazarı Abdi İpekçi, 1 Şubat 1979'da Mehmet Ali Ağca (ve muhtemelen bir diğer kişi veya kişiler) tarafından öldürüldü.

Çorum Olayları

Tedavi gördüğü kanser hastalığı yüzünden ölmesi an meselesi olan MHP Genel Başkan Yardımcısı Gün Sazak'ın bilinmeyen kişilerce 27 Mayıs 1980 günü Ankara'da öldürülmesiyle doğan gerilimin hasadı Çorum'da yapıldı. Bu sefer iktidarda Süleyman Demirel'in çoğunluk hükümeti vardı. Haziran ayı boyunca Çorum kent merkezinde ve çevre köylerde gerginlik tırmandırıldı. 4 Temmuz 1980 Cuma günü "Komünistler Alaaddin Camii'ne

bomba attılar" söylentisinin yayılması ve bunun TRT'nin 19.00 bülteninde yer almasıyla başlayan saldırıda saldırganlar 'Kanımız aksa da zafer İslam'ın', 'Kana kan, intikam', 'Müslüman Türkiye' sloganları atıyorlardı. Bilânço, çoğu Alevi 50'den fazla ölü 100 civarında yaralıydı. 100'den fazla işyeri de tahrip edilmişti.

Bütün bunların ne anlama geldiğini 12 Eylül 1980 sabahı TSK yönetime el koyduğunda anlayacaktık...

Bitmeyen yargılamalar

Sivas, Malatya ve Çorum olaylarının sanıkları yargılanmadı ama Kahramanmaraş katliamının sanıklarının sıkıyönetim mahkemelerindeki yargılamaları 1991 yılına kadar sürdü. Arada 12 Eylülcüler, katliamın sorumluluğunu solculara yıkmak için epey uğraştılar. Yargılanan 804 kişiden 29'u idam, 7'si müebbet hapis, 7'si 15-24 yıl, 29'u 10-15 yıl, 259'u 5-10 yıl, 26'sı ise 1-5 yıl arasında hapis cezasına çarptırıldı. 379 kişi beraat ederken 68 kişi hakkındaki dava ise firarda oldukları veya dava sırasında öldükleri için düştü. Ölüm ve müebbet hapis cezaları dışındakilerin cezası 1/6 oranında indirildi. Ancak mahkemenin kararı Yargıtay tarafından bozuldu, yeni yargılamada kimseye idam cezası verilmedi.

1986'da *Nokta* Dergisi, Sedat Caner adlı işkenceci bir polisin itiraflarını yayımladı. Sedat Caner'in anlattıkları arasında, 12 Eylül 1980 darbesinden sonra Kahramanmaraş katliamını üstlenmeleri için bazı solculara yapılan ağır işkenceler de vardı.

Hasbelkader hapis yatanların cezası Nisan 1991'de çıkarılan Terörle Mücadele Kanunu uyarınca ertelendi ve mahkumlar serbest bırakıldı.

Ecevit'in çekmecesinden çıkanlar

2006 yılında, Can Dündar ve Rıdvan Akar'ın Bülent Ecevit'in arşivinde buldukları bir raporda (üzerinde "Güvenilir kaynaklardan

elde edilmiştir" notu vardı) şöyle yazıyordu: "Bugün MİT, MHP ve kontrgerilla ile müşterek bir çalışma içerisine girmiş, asıl görevini yapmayıp tamamıyla MHP yanlısı bir kuruluş haline gelmiştir. (...) Nitekim Kahramanmaraş olayı Türkeş, Kahramanmaraş Milletvekili Mehmet Yusuf Ö. başta olmak üzere, MİT'ten Şahap H. Ali K., Mehmet K., Avukat Metin E., Nart K.'nın müşterek planlamaları ile çıkarılmış, Türkeş (...) vasıtasıyla Güney Bölgesi'ni ele geçirmiş ve Kahramanmaraş olayını rahatlıkla tertip ettirmiştir. Eğer MİT olayın içinde olmasaydı, Kahramanmaraş'tan her türlü istihbaratı aylar evvel alır ve olayın zuhur etmesine meydan vermezdi."

Hamid Fendoğlu'nun 84 yaşındaki eşi Mukaddes Fendoğlu, 32 yıl sonra Anadolu Ajansı'na konuşarak, "Olayın Ergenekon ile ilişkili olduğunu düşünüyorum" dedi.

İrfan Özaydınlı'nın olaya ilişkin raporu hâlâ "devlet sırrı" olarak saklanıyor. Özaydınlı'nın yerine gelen Hasan Fehmi Güneş ise 2011 yılında bile temkini elden bırakmayarak Habertürk'teki programda, Balçiçek İlter'in "bu araştırmada 'örgütlü kalkışma' diye tanımladığınız katliamı örgütleyenler kimdi?" sorusuna "Söyleyebileceklerim bu kadar" diye cevap vermişti.

Özet Kaynakça

Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998; H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar*, İtalik Yayınları, 1999; *Ülkücü Komando Kampları/AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu*, Kaynak Yayınları, 1997; Can Dündar-Rıdvan Akın, "Ecevit'in çok özel belgeleri-5, Ecevit'e MİT'ten gelen belgelerdeki müthiş sır", *Milliyet*, 11 Kasım 2006; İnci Hekimoğlu, "Maraş Katliamı Dosyası: Tanıklar 28. yılında katliamı anlatıyor", yazı dizisi, 22-26 Aralık 2006, *Birgün* gazetesi; *Milliyet* Gazetesi İnternet Arşivi.

12 EYLÜL 1980 DARBESİ

1973'te seçilen, 1980 yılında Cumhurbaşkanlığı süresi dolacak olan Fahri Korutürk kültürlü, zarif biriydi. Eşi Emel Hanım resim yapardı. Korutürk dönemini esas olarak siyasi çatışmalar, kutuplaşmalar, hükümet krizleri karakterize etti. Tam 16 hükümet gelip geçti cumhurbaşkanlığı sırasında. Korutürk bir röportajında, "Öldüğümde sorgu melekleri dünyada ne yaptın diye sorduklarında 'herhalde hükümet buhranlarını çözmeye çalışmakla vakit geçirdim' karşılığını vereceğim" demişti. Hem kişiliği hem de 1961 Anayasası'nın rejimi vesayet altına almak konusunda açık kapı bırakmamak kaygısıyla hazırlanmış yapısı yüzünden bu çatışmaları önleyemezdi ama bunun için inisiyatif de almadı, olayları izlemekle yetindi. Demirel'e biraz mesafeli, Erbakan'a bayağı mesafeli, Ecevit'e nispeten yakındı. "Olumlu pasif" adı takılmıştı kendisine.

Ancak, Korutürk dönemi çok kanlı geçti. 1977'de siyasi içerikli şiddet olaylarında 231 kişi ölürken, bu sayı, 1978'de 832'ye, Aralık 1978 ile Eylül 1979 arasında 898'e ve bu tarihten 1980 yılının Eylül ayına kadar 2.812'ye çıkmıştı. Son dönemlerde günde ortalama 20 kişi hayatını kaybediyor, bunun birkaç katı insan yaralanıyordu. Öldürülenler arasında ünlü gazeteciler, bilim adamları, sendikacılar, eski başbakanlar vardı. Kısacası ülke bir yangın yerine dönmüştü.

Darbenin ayak sesleri

21 Aralık 1979'da Kenan Evren'in başkanlığında İstanbul'daki Birinci Ordu Karargâhı'nda toplanan komutanlar siyasilere bir uyarı mektubu yazmaya karar vermişlerdi. Mektubunun 12 Mart 1971 Muhtırası'ndan farkı, mektubun partileri değil, tüm anayasal kuruluşları uyarmasıydı. 27 Aralık 1979 Perşembe günü, haftalık olağan toplantıda Cumhurbaşkanı Korutürk'e verilen 'Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü' başlıklı mektup, Cumhurbaşkanı'nca, beş gün süreyle kamuoyuna açıklanmadı. Gerekçe, Korutürk'ün "yeni yıl dolayısıyla milletin keyfini kaçırmak istememesi" idi. Korutürk, 2 Ocak 1980 günü, Başbakan Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'i Çankaya Köşkü'ne davet ederek mektubun suretini verdi. Verirken de, "bu işin komplikasyonlara sebebiyet verilmeden Meclis'te çözülmesini ve yetkinin Meclis'te olduğunu, dolayısıyla bu mektubun yadırganmamasını" tavsiye etti.

Cumhurbaşkanı Korutürk, aynı gün mektubun bir suretini, TBMM Cumhuriyet Senatosu, Milli Birlik Grubu ve Kontenjan Senatörleri Grubu başkanlarıyla, TBMM'de grubu bulunan siyasi parti liderlerine gönderdi. Bu tarihten itibaren yoğun bir tartışma başladı. Kimse kendini muhatap saymıyor, iktidar topu muhalefete, muhalefet iktidara atıyordu.

TBMM'de 115 nafile tur

Ekonomideki sürekli kötüye gidişi durdurmak için, Süleyman Demirel'in ekonomik danışmanı Turgut Özal'ın hazırladığı '24 Ocak Kararları'nın sarsıntısı sürerken 6 Nisan 1980'de Fahri Korutürk'ün görev süresinin tamamlanması yeni bir gerginlik kaynağı oldu. AP lideri Demirel ile CHP lideri Ecevit'in ortak bir

aday üzerinde anlaşamaması üzerine, 5 ay boyunca TBMM'de tam 115 tur oylama yapıldığı halde Cumhurbaşkanı seçilemedi.

İşte bu günlerde, TSK epeydir hazırladığı planı yürürlüğe koymak üzere harekete geçti. Kenan Evren'in daha sonraki yıllarda anlattığına göre, darbe için Korutürk'ten destek istemiş ancak şu cevabı almıştı: "Haklısınız ülkemizin büyük sıkıntıları var. Ancak askerî rejimle bunların halledilmesi mümkün olmayabilir. Dış kamuoyunun tepkileri Türkiye'yi güç durumda bırakabilir. Yalnızlığa sürüklenebilirsiniz. Ama sizler ihtilal yapmaya kararlıysanız ben bu işte yokum. İsterseniz şimdi istifa etmeye hazırım."

Bayrak Harekâtı

Bir MİT yetkilisi, bu gelişmeleri Süleyman Demirel'e anlatmış, ortada resmi bir rapor olmadığı için söyledikleri ciddiye alınmamıştı. 16 Haziran 1980'de CHP, hükümeti düşürmek için gensoru verdi. 17 Haziran 1980'de Genişletilmiş Sıkıyönetim ve Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Kuvvet Komutanları, Genelkurmay 2. Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Bayrak Harekâtı'nın başlatılması kararını aldılar. Plana göre 11 Temmuz 1980'de iktidara el konacaktı. Ancak CHP önergesinin reddedilmesi, harekâtın ertelenmesine neden oldu. Çünkü Kenan Evren, Yüksek Komuta Kademesi'nin, Ecevit'in gensoru başarısızlığını perdelemeye çalıştığı izleniminin verilmesini istemiyordu. Ama daha önemlisi, 4 Ağustos 1980 tarihli Yüksek Askerî Şura (YAŞ) toplantısının yapılmasını beklemeye karar vermişlerdi. Çünkü darbeden sonra kendileri tarafından yapılacak terfi ve tayin işlerinin TSK'da yaratacağı sıkıntılarla uğraşmak istemiyorlardı.

Beklenen gün gelmişti. 12 Eylül 1980 Cuma günü sabaha karşı 4.00'da TRT'de İstiklal Marşı, hemen ardından Harbiye Marşı

çalındı. Marşın bitimiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, emir ve komuta zinciri içinde, ülke yönetimine el koyduğunu açıklayan Milli Güvenlik Konseyi'nin 1 Numaralı Bildirisi okundu. Ardından Hasan Mutlucan'ın davudi sesiyle okuduğu Rumeli türküleri eşliğinde, Türkiye, on yıllarca sürecek 'karanlık çağı'na girdi.

12 Eylül 1980 darbesinden sonra 650 bin kişi işkenceden geçirildi, 1.680 bin kişi fişlendi, 210 bin dava açıldı, 7 bin ölüm cezası istendi, 517 idam cezası verildi, 50 kişi idam edildi.

Darbeciler neyin olgunlaşmasını beklediler?

Yıllar sonra olayların perde arkası aralandığında ilginç ayrıntılar çıktı. Örneğin Bülent Ecevit 1989 yılında *Milliyet* gazetesine verdiği bir röportajda, "1978'de sağcı militan güçlerin saldırısı altıdaki bazı Orta Anadolu illerinin sıkıyönetim kapsamına alınmasını istedim. Ama Sayın Evren, kuvvetimiz yetmez diye razı olmadı. (...) O dönemdeki Sıkıyönetim Yasası'na göre bile, sıkıyönetim komutanlarının çok geniş yetkileri vardı. O kadar ki, bir sıkıyönetim bölgesinde bir vali veya emniyet müdürü, bir polisin yerini bile, sıkıyönetim komutanlığının onayı olmadıkça değiştirilemezdi. Kısacası sıkıyönetim bölgelerinde, iç güvenlikle ilgili yetkiler, hem de çok geniş biçimde sıkıyönetim komutanlıklarına tanınmıştı," demişti. Ardından da "Silahlı Kuvvetlerin 'gücü yetmez' denirken darbeden sonra 67 ilde birden nasıl gücünün yettiği" sorusunu ortaya atmıştı.

Yetmiyor denen yetkiler

Benzer ifadeler 2005 yılında Süleyman Demirel tarafından da dile getirildi. Demirel'e göre Kenan Evren, 4 Aralık 1979 tarihli Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulu toplantısında, "Biz bu sıkıyönetimi başarıya ulaştıramadık. Olmadı. Yapamadık, bunaldık"

demiş ve askerin yetki istediğini söylemişti. Demirel'in cevabı "Ne isterseniz vereceğim, kanun isteyin kanun vereyim. Yalnız şunları istemeyin: Takrir-i Sükûn, Tehcir, İstiklal Mahkemeleri ve Dersim Kanunu istemeyin" olmuştu. Demirel'e göre "askerlerin yetmiyor dedikleri yetkiler daha sonra kâfi gelmiş, 12 Eylül o yetkilerle yapılmıştı."

Süleyman Demirel'in yıllar sonra, Kenan Evren'e, "11 Eylül günü akan kanın 13 Eylül'de 'bıçak gibi' nasıl kesildiğini" sorduğunu ancak cevap alamadığını söylemişti.

Aslında ortada şaşılacak bir şey yoktu. Kenan Evren ve ekibinin amacı, şiddet olaylarını kontrol altına almak değil, bu olayları bahane ederek iktidara el koymaktı. Ancak bunun için halkın darbenin haklılığına inandırılması gerekiyordu.

Bekleyelim, neler olacak?

Nitekim, o yıllarda Adana Sıkıyönetim Başkanlığı yapan Korgeneral Nevzat Bölügiray, 2 Nisan 1980 günü Adana'ya gelen Kenan Evren ve bazı komutanların söylediklerinden, 'müdahale'ye hazırlandıkları izlenimi edindiğini, adet yerini bulsun diye komutanların görüşlerinin alındığını anlatacaktı. Yıllar sonra Kenan Evren'den öğrendiğimize göre, Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Bedrettin Demirel bir gün kendisine "Komutanım, müdahaleden başka çare yok... Uzatmayalım... Mecburuz... Şart" demiş, Evren'in buna cevabı "Daha yapacak çok iş var... Bekleyelim... Neler olacak, görelim," olmuştu. Bedreddin Demirel de bu görüşmeye atıfla "arkadaşlarımızın çoğu tam olgunlaşsın, millet tarafından tamamen tasvip edilsin dediler" diyecekti. Strateji o kadar başarılı olmuştu ki, sadece sıradan vatandaşlar değil, logosunda 'Türkiye Türklerindir' yazan büyük gazetenin

genel yayın yönetmeni bile darbe olduğu gün, hayatı kurtuldu diye sevinçten ağlamıştı...

Evren ve Atatürk'ün Totemleştirilmesi

Kenan Evren'in önünü bilmeden Korutürk açmıştı. 1977'de Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na I. Ordu Komutanı Adnan Ersöz'ün gelmesi gerekirken, Demirel 3. Ordu Kumandanı Ali Fethi Esener'i bu göreve getirmek istemiş, Genelkurmay Başkanı Semih Sancar da bunu onaylamıştı. Ama o güne dek 'olumlu pasif' diye ünlenen Korutürk "ordudaki hiyerarşi çok hassastır" diyerek kararnameyi imzalamamıştı. Bu süre içinde Ersöz ve Esener ile hiyerarşideki üçüncü kişi Şükrü Olcay yaş haddinden emekli olunca, hiç hesapta olmadığı halde Kenan Evren KKK olmuştu. Altı ay sonra iktidara gelen Ecevit Hükümeti de Semih Sancar'ın görev süresini uzatmayınca Evren Genelkurmay Başkanı olmuştu. Cumhurbaşkanlığı daha kolay oldu. Askerlerin hazırladığı 1982 Anayasası oylanırken, Kenan Evren'in cumhurbaşkanlığı da otomatikman oylanmış oldu. Böylece Evren oylamaya katılan halkın yüzde 92'sinin oyuyla onaylanan (bazılarına göre 'seçilen') ilk 'cumhurbaşkanı' (bazılarına göre 'devlet başkanı') oldu.

Vecize fabrikatörü

Evren'in cumhurbaşkanlığı dönemi öncelikle sol ve ülkücü hareket başta olmak üzere her türlü toplumsal muhalefetin kanlı biçimde bastırılmasıyla karakterize oldu. 1982 Anayasası ile her türlü özgürlük kısıtlandı. Türkiye'nin demokratikleşmesine ciddi bir ket vuruldu. Vesayet rejimi kurumsallaştı. Evren, dar kafalı bir askerden fazlası olmadığı halde halkı aydınlatma işinde kaba bir Atatürk taklitçiliğine girişti. "Namaz kılacak safları öyle ayarlamak lazım ki, namaz kılanın ayağı arkasındakinin burnuna

değmesin" dedi, "klozetlerin arkasına destek koyun" diye uyarıda bulundu, "dinimizde israf haramdır, kadınlar çizme yerine ayakkabı giysin" diye buyurdu.

Atatürk'ü öveceğim derken "hangi taşı kaldırsan altından Atatürk çıkıyor" demesi yüzümüzde gülümseme yaratırken, ülkede işkence olmadığını işkenceden mahkûm olan polis sayısı (49) ile yargılanan polis sayısını (67) toplayıp çıkan rakamı mevcut polis sayısına (67 bin) bölerek ispatlaması bu gülümsemeyi acılaştırdı. Ama en meşhur sözü, "Asmayalım da besleyelim mi?" oldu. 17 yaşında olduğu halde adli tıp raporu ile yaşı büyütülerek idam edilen Erdal Eren'le ilgili bir soruya cevap verirken söylediği bu yüz kızartıcı söz, bu toplumun asırlardır siyasi sorunları çözmek için bulduğu en etkili yolun, "kuracaksın meydana darağacını, sallandıracak üç beş tane!" şeklindeki zihniyet kodlamasının yeniden formüle edilişinden başka bir şey değildi. Evren idam deyince susmayı bilmedi: "Bize 'sizde niye idam var?' diye soruyorlar. Biz onlara soruyor muyuz 'sizde niye idam yok diye?" dedi, "Adalet yerini bulsun diye bir sağdan bir soldan asıyorduk. Eğer sağdan 2 asmışsak ertesi gün 2 de soldan asıyorduk" dedi...

Atatürk'ün totemleştirilmesi

Atatürk'ün totemleştirilmesi ve tabulaştırılmasında şampiyonluğu Kenan Evren ve ekibi kazandı. Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumu (TDK) ve Türk Tarih Kurumu'nun (TTK) yerine Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun (AKDTYK) kuruluşu; Nutuk'un sadeleştirilmiş baskılarının yapılması ve yayılması; okullarda Atatürk köşelerinin mecbur tutulması; kahvehanelere Atatürk resimlerinin asılmasının mecburi kılınması; Ankara'da bir Atatürk heykel fabrikası kurulması; Atatürk'e ait olduğu tartışmalı vecizelerin kamusal alanlarda boy göstermesi;

Kenan Evren'in Atatürk pozlarında konuşmalar yapması (hatta Atatürk gibi tren penceresinden bakarken fotoğraflar çektirmesi) gibi adımlarla Atatürkçülüğün adeta sivil bir din haline getirilmesi 12 Eylül darbesinden sonra oldu.

Darbecilerin Türk-İslam Sentezciliği

1980 darbesi sonrasında olağanüstü koşulların yaşandığı bir dönemde, yitirilen toplumsal düzenin yeniden sağlanacağı ve birliğin ve bütünlüğün ilelebet korunacağı vaadini örgütleyerek darbecilerin ideolojik ufkunu Türk-İslam Sentezi çizdi. Bu ABD'nin 'ılımlı İslam' projesiyle uyumlu bir adımdı.

Kurumlar adına öneri yapılmasının yasak olduğu günlerde Aydınlar Ocağı, iki genel başkanı Süleyman Yalçın ve Salih Tuğ'un imzalarıyla iki anayasa taslağını Milli Güvenlik Konseyi'ne gönderebildi. Anayasa Komisyonu üyeleri Şener Akyol ve Yılmaz Altuğ Ocak üyesi, Başkan Orhan Aldıkaçtı ise Ocağa yakın bir şahsiyetti.

Aydınlar Ocağı bununla da kalmadı, 1981 yılının Mayıs ayında 'Eğitim ve Din Eğitimi Semineri' düzenledi. Din eğitimin zorunlu kılınması Aydınlar Ocağı'nın tavsiyeleriyle oldu. Nitekim Süleyman Yalçın, *Yeni Gündem Dergisi*'nde ortaya çıkan anayasayı şöyle tarif etmişti: "Bizim hukukçu, tarihçi, sosyolog arkadaşlarla çalışarak oluşturduğumuz taslağın içindekilerle Konsey'in bugün kabul ettikleri yüzde 75-80 aynıdır."

1983 yılında Türk-İslam Sentezi, Devlet Planlama Teşkilatı'nın (DPT) Milli Kültür Özel İhtisas Komisyonu Raporu şeklinde, V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ek belgesi oldu. Darbe sonrasında TDK ve TTK'nin yerine açılan AKDTYK, Türk İslam sentezinin en önemli ideoloji üretim merkezi oldu. Yedi kişilik yönetim kurulunun Cumhurbaşkanı tarafından atanan dört üyesi Prof. Dr. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr.

Şükrü Elçin ve Vefik Kitapçıgil Türk-İslam sentezcisiydi. Kurumun 20 Haziran 1986 tarihli 10. oturumunda sunulan raporda Türk-İslam Sentezi'nin temel düsturları tek tek ele alınmıştı. Bu tarihten itibaren 'Soydaşlar', 'Dış Türkler', 'Pan Turancılık', 'Türklerin İslamiyet'e hizmetleri' gibi kavramlar daha sık kullanılmaya başladı.

Özet Kaynakça

H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar*, İtalik Yayınları, 1999; Ülkücü Komando Kampları/AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu, Kaynak Yayınları, 1997; Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, 6 cilt, Milliyet Yayınları, 1991; Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 1986; Seyfi Öngider, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, Aykırı Yayıncılık, 2013; Rıdvan Akın, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923–2007*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009; Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*. Remzi Kitabevi, 2007; Bozkurt Güvenç ve diğerleri, *Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, 1994.

ERBAKAN, MİLLİ GÖRÜŞ, 28 ŞUBAT 1997 MUHTIRASI

1960'ların ortasında, Türk-İslam sentezcisi gazeteci ve Adalet Partisi (AP) Milletvekili Osman Yüksel Serdengeçti'nin Cebeci'deki evinde toplanan bir grup, Cumhuriyet'le birlikte yeraltına itilmiş olan İslamcı hareketin siyasal hayata girmesinin yollarını tartışmıştı. Önce hepsi de Türk-İslam sentezcisi olan Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Millet Partisi'nin (MP) birleştirilmesini planlamışlar, ancak MP'nin buna olumlu yaklaşmaması üzerine yeni bir parti kurmaya karar vermişlerdi.

Tarikatlar el ele

Kendi adlandırmalarıyla bu 'Bağımsızlar Hareketi'nin arkasında esas olarak Nakşîbendiler (İskender Paşa Dergâhı) vardı. Gruba daha sonra, Odalar Birliği Sanayi Dairesi Başkanı, Profesör Necmettin Erbakan da dahil olmuştu.

1948'de İTÜ Makine Mühendisliği Bölümü'nü bitiren Necmettin Erbakan için okulun mezunlar albümünde şu satırlar yazılıydı:

> "Toylardandır. Sofudur, dindardır ve çalışkandır. Hayatının yarısını namaz, yarısını da projeler işgal eder. Sınıfının yarısını kendisi, yarısını da arkadaşları işgal eder. Proje ve raporları, Saatli Maarif Takvimi gibi geniş izahlıdır. Herkesin bir sayfada bitirdiği

konuyu o kırk sayfada özetler. Kendisine cıvata nedir diye sorarsanız, izaha demir filizlerinin naklinden başlar ve o kadar anlatır ki, nihayet namaz vakti gelir ve sonunu dinleyemezsiniz."

Okulu bitirdikten sonra bir süre İTÜ'de asistanlık yapan Necmettin Erbakan 1953'te Almanya'daki Aachen Teknik Üniversitesi'nde doktora yapmıştı. Doktorasını yaparken Alman ordusuna tank imal eden Deutz Motor Fabrikası'nda çalışmış, 1953'te İTÜ'de doçent, 1965'te de profesör olmuştu. Akademik çalışmaları sırasında iş hayatına da giren Erbakan 1956-1963 arasında kurucuları arasında olduğu Gümüş Motor firmasında genel müdürlük yapmıştı. Fabrikanın hissedarlarının çoğu Erbakan'ın da mensubu olduğu Nakşîbendi Tarikatı'na bağlı olan Gümüşhaneli Tekkesi müritleriydi. Tarikatın şeyhi Mehmet Zahid Kotku da hisse sahibiydi. 1963'te yanlış yatırımlardan doğan mali problemlerdeki rolü nedeniyle Erbakan istifaya zorlandı. Fabrikanın sermaye yapısı 1964'te değişti ve adı Pancar Motor oldu.[11]

TOBB Başkanlığı krizi

'Bağımsızlar Hareketi', parti kurma işini tamamlayamayınca, Necmettin Erbakan boş milletvekili kadrosunu doldurmak için yapılan 2 Haziran 1968 seçimlerinde AP'nin Konya Milletvekili adayı olmak istemiş, bu talebi reddedilmişti. Erbakan'ın kamuoyunun dikkatini çekmesi, 'Anadolu burjuvazisi'ni örgütlemek için talip olduğu TOBB Başkanlığı'ndan kendi deyimiyle 'tekelci burjuvazi' tarafından indirildiğinde (25 Mayıs 1969'da seçilmiş, 8 Ağustos 1969 günü, seçimler AP Hükümeti tarafından iptal edilmişti) kendisini odasına iki gün kilitlemesiyle olmuştu. Erbakan'ın ne kadar inatçı bir siyasi kişilik olduğu bu

11 Fabrika 2012'de kapısına kilit vurdu.

eyleminden belliydi. Ekim 1969'da yapılacak genel seçimlerde yeniden AP'den aday olmak isteyen Erbakan, AP tarafından ikinci kez reddedilince bu kez Konya bağımsız milletvekili adayı olarak seçimlere katılacaktı. Konyalı tüccarlar ve Anadolu sermayesinin büyük esnaflarının desteğiyle milletvekili seçilen Erbakan ve arkadaşları, 26 Ocak 1970'de Milli Nizam Partisi'ni (MNP) resmen kurdular. Partinin kuruluşunu ilan eden basın toplantısında, "partiye Masonların ve Siyonistlerin alınmayacağı" ilan edilmişti.

MNP'nin kuruluşu üzerine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, "iyi olmuş parti kurdukları, bakalım elli sene sonra oranları kaça düşmüş öğreniriz» demişti. AP'den istifa eden Hüsamettin Akmumcu ve Hüseyin Abbas'ın katılımıyla MNP, TBMM'de üç sandalyeye sahip olunca, İnönü Malatya'da tekrar konuştu: "Bir mühendis efendi çıkmış, İmam Gazali'yi ve İmam Rabbani'yi okutacağız diyerek, iktidara geleceğini ümid ediyormuş. Böyle şey olmaz!"

Necip Fazıl Kısakürek ve Eşref Edip Fergan gibi İslamcı entelektüellerinin sahneye çıktığı Ankara Büyük Sinema'da 8 Şubat 1970 günü yapılan toplantıyla kurulan MNP'nin amblemi 'şahadet parmağı havada sağ el' idi. Bir de parti marşı vardı: "Hür Dünya'nın göbeğine/Milli Nizam yazacağız/Kuşların göz bebeğine/Milli Nizam yazacağız/...." diye devam eden.

Anti semitizm şampiyonu

Erbakan, 'İstanbul'un Fethi', 'Viyana Kuşatması' gibi söylemleriyle 'Osmanlıcı'; 'Kurtuluş Savaşı'na yaptığı göndermelerle 'Milli Bağımsızlıkçı'; ayetlerden yaptığı alıntılarla 'İslamcı' ve sanayileşme söylemiyle 'modernist' bir partiydi. Ancak bunların yanı sıra ciddi bir 'anti-komünist', 'anti semitik' dili vardı. Erbakan ve

arkadaşları ileriki yıllarda "Beynelmilel Yahudilik", "Beynelmilel Siyonizm", "Nil'den Fırat'a Büyük İsrail", "Ortak Pazar Siyonizmin bir oyunudur", "Ortak Pazar'a girmek Türkiye'nin İsrail'e bir vilayet olmasıyla sonuçlanabilir", "İsrail Güney Amerika'ya nakledilmelidir", "Terörün kökünü ararsak, Tevrat'a kadar gitmek gerekir" gibi sloganların mucidi olarak, antisemitizm tarihçemize önemli katkılar yapacaklardı.

Gönderen de getiren de asker

Partiyi ortaya çıkaran o yıllarda sert biçimde ilerleyen kapitalistleşme süreci idi. Taşrada ekonomik durumları her geçen gün bozulan küçük sermaye grupları, küçük toprak sahipleri, küçük esnaf ve zanaatkârlar; büyük kentlerde her geçen gün daha da yoksullaşan muhafazakâr emekçi kesimler ile çıkar çatışması yaşayan sermaye kesimlerinin bir bölümü, nihayet Cumhuriyet'in katı laikleştirme politikalarından rahatsız dindar kesimler MNP'nin kitle tabanını oluşturdular. Bu kesimler çıkarları ve beklentileri çoğu zaman birbirine zıt olsa da kurtuluşlarını Erbakan'ın 'İslam kardeşliği' sosuyla süslenmiş millileşme (sanayileşme) hamlesinde gördüler.

Kapitalizmi, ahlaksızlık, namussuzluk ve rüşvetle özdeşleştiren MNP'nin, kapitalist tekellerin partisi diye nitelediği AP için çok ciddi bir tehlike haline gelmesi ile Kemalist rejimin laiklik ilkesine meydan okuması birleşince, MNP'nin sonu geldi. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın etki alanındaki Anayasa Mahkemesi jet hızıyla karar verdi ve 20 Mayıs 1971'te partiyi kapattı. İlginçtir, MNP yöneticileri hakkında herhangi bir ceza davası açılmadı ve Necmettin Erbakan, 'sağlık nedenleri' ile İsviçre'ye gitti (kendi deyimiyle 'Hicret etti') ve 2,5 ay ortalığın yatışmasını bekledi.

Ancak Erbakan'ın gidişi değil dönüşü çok tartışıldı. Çünkü iddialara göre 12 Mart 1971 Muhtırası'nın Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Muhsin Batur ile Orgeneral Turgut Sunalp İsviçre'ye giderek, Erbakan'ı Türkiye'ye dönüp parti kurması için her türlü güvenceyi vermişlerdi. Amaçlarının AP'yi durdurmak olduğu da söylendi, dini komünizme ve sola karşı dalgakıran olarak kullanmak olduğu da söylendi. Nitekim MNP'nin kadroları, benzer bir tüzükle, 11 Ekim 1972'de, Milli Selamet Partisi (MSP) adıyla yeni bir parti kurdular. Yine 1971'de kapatılan TİP'in yöneticilerinin siyasi yasağı sürerken, MNP'lilerin siyasi yasaklarına son verilmesi hakikaten ilginç bir durumdu.

'Kıbrıs Fatihi' Erbakan

MSP'nin Genel Başkanlığı'na MNP'nin de kurucusu olan Süleyman Arif Emre getirilmişti. Kuruluş çalışmaları içinde yer alan Erbakan, partiye resmen 1973'ün Mayıs ayında katıldı. 20 Ekim 1973 seçimlerinde ağırlıklı olarak kentlerden oy alan parti yüzde 11,8 oyla 48 milletvekilini Meclis'e sokmayı başardı. Seçimlerden sonra partinin genel başkanı olan Erbakan, 25 Ocak 1974'te CHP lideri Bülent Ecevit'le koalisyon hükümeti kurdu (bu hükümeti meşrulaştırmak için "Solcular bizim namaz kılmayan kardeşlerimiz" demişti) ve Başbakan Yardımcılığı'na getirildi.

Bu dönemde, 'Milli Görüş'e anlam kazandırmak için 'Yeniden Büyük Türkiye', 'Maddi ve Manevi Kalkınma' sloganları ortaya atılmıştı. Bunların bize anlattığı, Erbakan'ın derdinin kapitalizmle değil, onun ahlakıyla ilgili olduğuydu. Sonuçta işin maddi yanında ('Ağır Sanayi Hamlesi', 'Milli, Güçlü, Süratli, Yaygın Kalkınma') diğer partilerle aynı paydada buluşulmuş, manevi yanında ('Ahlak', 'Saadet', 'Maneviyat') ise retorik düzeyde bir tepki konulmuştu. Nitekim, Erbakan'ın açılışını yaptığı fabrikaların hemen hiçbiri faaliyet göstermedi, gösteremedi.

Buna karşılık, Nakşîbendi, Kadirî ve Nurcu kadrolar devlet mekanizmasında daha çok yer aldılar. Ancak gerek bakanlıkların paylaşılması sırasında tarikatlar arasında çıkan kavgalar, gerekse 15 Mayıs 1974 günü Hükümetin Meclis oylamasına sunduğu Genel Af Yasası'na Erbakan cezaevindeki solcuları çıkarmamak için 'Hayır' oyu verilmesini isterken, bazı MSP milletvekillerinin 'Evet' oyu vermesi üzerine hem parti, hem de koalisyon hükümeti ciddi bir krize girdi. Üstüne üstlük 1974 Kıbrıs Harekâtı ile 'Kıbrıs fatihi' unvanını almayı başaran Erbakan, Ecevit'in ve TSK'nın Kıbrıs'tan erken çekilmesine itiraz edince, Ferruh Bozbeyli'nin Demokratik Partisi ile koalisyon kurmak ya da Kıbrıs Harekatı'nın prestijini oya tahvil etmek için seçimlere gitmeyi planlayan Bülent Ecevit koalisyonu bozdu.

Milliyetçi Cephe hükümetleri

31 Mart 1975'te, Süleyman Demirel'in başkanlığında 1. Milliyetçi Cephe Hükümeti olarak bilinen AP, MSP, MHP ve CGP Hükümeti kurulduğunda Erbakan yine Başbakan Yardımcısı idi. Bu dönemde partiye damgasını vuran Nakşîbendi-Nurcu çekişmesiydi. (Daha radikal bir siyasi tavrı olan Süleymancılar ise MNP ve MSP'den uzak durmuşlardı.) Bu döneme Erbakan'ın "Kadayıfın altının kızarıp kızarmadığına bakacağız" sözü damgasını vurdu. Kadayıfın altının kızarması hükümeti düşürme zamanının geldiğini gösterecekti! Ne kadayıfın altı kızardı, ne de Erbakan hükümeti düşürmeye cesaret edebildi! Erbakan'ın adı, 'Kadayıfçı' ya çıktı, hükümeti deviren ise Süleyman Demirel oldu.

1977 seçimlerinde oy sayısı artmakla birlikte oy oranı düşen MSP, yeni dönemin ilk hükümeti olan Demirel başkanlığındaki 2. Milliyetçi Cephe Hükümeti'ne de girdi. Milletvekili sayısı yarı yarıya azalıp 24'e düşmesine rağmen MSP'nin 'anahtar parti' olduğunu düşünerek taviz vermemesi yüzünden AP epey

zor günler yaşadı. Bu dönemde teyp, video kaseti gibi İslamcı çevrelerin uzak durduğu yöntemleri başarıyla kullanan, siyasi literatüre 'Renksizler', 'Batı taklitçileri', gibi kavramları katan, Anıtkabir'e gitmeyi reddeden, 23 Nisan kutlamalarına katılmayan MSP'nin sonunu 12 Eylül 1980 darbesi getirdi.

Kudüs Mitingi

Darbeden bir hafta önce Konya'da yapılan "Kudüs'ü Kurtarma ve Gençlik Mitingi" sırasında "Dinsiz Devlet Yıkılacak Elbet", "Şeriat Gelecek, Gözyaşı Dinecek", "Şeriat İslam'dır, Anayasa Kuran'dır", "Ne Doğu Ne Batı, Tek Yol İslam" gibi sloganlar atılması, miting sonrasında takkeli, sarıklı, yeşil cübbeli ve boyunlarında tespihler asılı eylemcilerin içki satan dükkânlara saldırması, turistlerin kaldığı otellerin camlarını kırması darbecilere iyi bir malzeme oldu. MSP, cunta tarafından diğer partilerle birlikte kapatıldı. Diğer parti liderleriyle birlikte Zincirbozan'a götürülen Erbakan, 1981'de serbest bırakıldı. MSP davasında Erbakan ve diğer yöneticiler için 36 yıla kadar hapsi isteniyordu ama 4,5 yıl süren MSP davası tüm sanıkların beraatıyla sonuçlandı.

'Adil Ekonomik Düzen'

21 Eylül 1983'te kurulan Refah Partisi (RP), kurucular listesinin Milli Güvenlik Konseyi (MGK) tarafından veto edilmesi üzerine 1983 Genel Seçimleri'ne katılamadı ancak, 1984 seçimlerinde yüzde 4,4 oy almayı başardı. Bu dönemin şiarı ise 'Adil Ekonomik Düzen' idi. Bu düzenin niteliğini merak edenlere parti broşürü şu cevabı veriyordu: "Gerçek ve tek özel sektörcü parti Refah Partisi'dir. Tek serbest piyasa partisi Refah Partisi'dir."

Erbakan'ın başkanlığında girilen 1987 Genel Seçimleri'nde oylarını yüzde 7,1'e çıkaran parti yüzde 10'luk ülke barajını geçemediği için Meclis'e temsilci gönderemedi.

1991 seçimlerine RP çatısı altında Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve Islahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak yaparak girildi ve yüzde 17'ye yaklaşan bir oy alındı. Artık taşranın değil 1960'lardan beri büyük kentlerin çeperlerinde oluşmuş gecekondu mahallelerinin, sosyolojik terimle, 'varoşların oyu'na talipti RP. Nitekim

1994 Yerel Seçimleri'nde, RP yüzde 19,1 oy alarak küçük bir farkla DYP ve ANAP'ın ardından üçüncü parti oldu. Bu seçimler sadece oy oranı açısından değil İstanbul, Ankara, Erzurum, Diyarbakır, Kayseri, Konya gibi metropollerde RP'nin belediye başkanlıklarını kazanmasıyla da önemliydi. Üstelik bu başkanlardan biri, İstanbul Belediye Başkanı olarak başarılı bir kariyere imza atacak olan Recep Tayyip Erdoğan'dı. Ardından 1995 Genel Seçimlerinde RP yüzde 21,4 oyla birinci parti olarak büyük bir patlama gerçekleştirdi.

Bu başarının önemi, Erbakan'ın 13 Nisan 1994 tarihinde parti grubunda yaptığı ünlü "Refah Partisi iktidara gelecek. Adil düzen kurulacak. Sorun ne? Geçiş dönemi sert mi olacak, yumuşak mı, kanlı mı olacak kansız mı?... 60 milyon buna karar verecek," şeklindeki ünlü konuşmasının ardından olmasında yatıyordu.

"Çift Yüzlü İslamcı"

Ancak Erbakan, ülkedeki bu sosyolojik değişimi sadece bir oy malzemesi olarak kullanıyordu. Nitekim Fransa'da yayımlanan *L'Express* dergisinin muhabiri Jean-Michel Demetz, 14 Haziran 1996'da yayımlanan "Çift Yüzlü İslamcı" başlıklı yazısında şöyle diyordu:

"Bebeksi yüzü, beyaz bıyığı ve şişman görünüşüyle, Cezayirli bir sakallıdan ziyade iki savaş arasında yaşayan soylu Belçikalı Kilisesi'nden birini andırıyor. 70 yaşındaki Necmettin Erbakan, gösterişli kravatlarının güzelleştirdiği Batılı kıyafetlerine rağmen Avrupa'yı çok endişelendiriyor. Erbakan kendisine uzlaşmaya açık, entegrist düşüncelere muhalif, ılımlı bir İslamcı görünümü vermeye çalışıyor. Bu zengin, yetmişlik delikanlı, parlamenter demokrasinin bütün dolambaçlarını biliyor. 70'li yıllarda sol ve sağın yönetimindeki koalisyon hükümetlerine katıldı. İstanbul kapalı çarşısının kurnaz tüccarını aldatan gevşek havasıyla şarkı söyler gibi konuşarak, davetlilerine vişne suyu ikram ettirirken çevresini etkilemeyi biliyor. Toprak ve dövizden elde ettiği servetin tadını hiç pişmanlık duymadan bir Avrupalı burjuva gibi çıkarıyor. Lüks arabalar, Ege sahilinde yazlık ev, şatafatlı kutlamalar -geçen sene kızının düğününde olduğu gibi- Erbakan, dünya nimetlerinden elini eteğini çekmiş gibi değil. İnsani görünümlü bu İslamiyet endişe verici çizgiler taşıyor."

28 Şubat müdahalesi

1996'da patlak veren Susurluk Skandalı'nı protesto için yapılan "Sürekli Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık" eylemini alaya alan, aynı yıl Libya'ya diplomatik skandallarla dolu bir seyahat gerçekleştiren Erbakan, 1997'de RP-DPY koalisyonunun kurduğu hükümetin başbakanıydı. Rejimin 'asıl' (!) sahiplerinin bu duruma tahammül etmesi beklenemezdi elbette. Gerçi 'Refah-Yol' Hükümeti 28 Şubat 1997 günü MGK'dan çıkartılan "irticai faaliyetlere yönelik" bildiriyi imzalayarak darbeyi savuşturdu ama Anayasa Mahkemesi RP'yi kapatma davası açınca Erbakan havlu attı ve 18 Haziran'da Başbakanlıktan istifa etti. Beklentisi yerini ortağı Tansu Çiller'in almasıydı ama Cumhurbaşkanı Demirel hükümet kurma görevini Çiller'e değil, ANAP Başkanı Mesut

Yılmaz'a verince, Refah-Yol Hükümeti tarihe karıştı. Bu süreç ileriki yıllarda 'Post-modern darbe' diye anılacaktı.

16 Ocak 1998'de partinin kapatılmasında gerekçe yine "laiklik karşıtı eylemlerin odağı olmak" idi. Üstelik bu kez iş sağlam tutulmuş, beyan ve eylemleri ile partinin kapatılmasına neden olan Necmettin Erbakan ve altı arkadaşına beş yıllık siyaset yasağı konmuştu. Halbuki Erbakan, aynı yıl Almanya'nın Bonn kentinde insan haklarıyla ilgili bir sempozyumda bir dinleyicinin sözleri üzerine "Türkiye'de yaşanan insan hakları ihlallerinin hiç birinde Kemalizm'in ve TSK'nın payı yoktur" demişti.

AKP'nin doğum sancıları

1997'de RP'nin kapatılma olasılığına karşı kurulan Fazilet Partisi (FP) 1999 Genel Seçimleri'nde yüzde 15,4 oy almakla kalmayıp, 'başörtülü' Merve Kavakçı'yı meclise sokunca, Yargıtay Başsavcısı hemen harekete geçti. Yine laikliğe aykırı eylemlerden dolayı 22 Haziran 2001'de FP kapatıldı.

FP'nin kapatılması üzerine Milli Görüş Hareketi ikiye bölündü. Erbakan ve çevresinde yer alan 'Gelenekçiler', kapatılan FP'nin genel başkanı Recai Kutan'ın başkanlığında 20 Temmuz 2001'de Saadet Partisi'ni (SP) kurdular. İstanbul Büyükşehir Eski Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan ve çevresinde yer alan 'Yenilikçiler', 14 Ağustos 2001'de Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP/AK Parti) kurdular. Bu yeni parti, artık sadece muhafazakâr kent ya da taşra yoksullarının değil, gözünü dünyaya dikmiş, hırslı kent ve taşra zenginlerinin de partisi olacaktı.

Erbakan 2002 yılında, RP'nin 1998 yılı kesin hesaplarındaki partiye ait yaklaşık 1 trilyon TL'nin harcanmış gibi gösterilmesi üzerine açılan davada "özel evrakta sahtecilik" suçundan 2 yıl 4 ay hapis cezasına mahkum edildi. Aynı davada partinin 68

yöneticisine cezalar verildi ancak eski RP'li yeni AKP'li Abdullah Gül ve Abdülkadir Aksu'ya 'dokunulmazlık' nedeniyle bugüne dek dava açılamadı. Erbakan'ın cezası AKP'nin TCK'da yaptığı bir değişiklik sayesinde ev hapsine çevrildi, bu ev hapsi de 2008 yılında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından "sürekli hastalık" gerekçesiyle affedildi. Erbakan'ın FP'nin başörtülü milletvekili Merve Kavakçı'ya çok ağır sözler eden Bülent Ecevit için 2006 yılında mevlit okutması buna karşılık son nefesine kadar '28 Şubat' hakkında tek kelime etmemesi birer soru işareti olarak kaldı. 2010 yılında tekrar SP'nin başına geçen Erbakan, 27 Şubat 2011 tarihinde vefat edinceye kadar siyasete devam etti. Cenaze törenine iştirak eden 2 milyona yakın kişinin arasında TSK mensupları da vardı.

Üniversitelerde Türban/Başörtüsü Kavgası

1975-1976 öğrenim yılından itibaren imam-hatip okullarına başörtüsüyle gidilmesine izin verilmesi, çok sayıda örtülü kızın üniversiteye gitmesine olanak sağlamıştı. Nitekim bu tarihten itibaren kimine göre 'türban sorunu' kimine göre 'başörtüsü sorunu' üniversitelere taşındı. 1979'da üniversite seçme sınavına girecek erkek öğrencilerin sakallı, kız öğrencilerin de başörtülü resimleri ile kayıt yaptıramayacakları duyuruldu.

Aynı yıl Bolu ve İstanbul'daki bazı eğitim enstitülerine başörtüsüyle girmek isteyen genç kızlar, sınavlara alınmamaktan, disiplin cezalarına, fiziki saldırılardan gözaltına alınmaya kadar pek çok engellemeyle karşılaştılar.

12 Eylül 1980 darbecilerinin Milli Eğitim Bakanı emekli Tuğgeneral Hasan Sağlam, Talim ve Terbiye Dairesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan, (DİB) imam-hatip okullarında okuyan kızların başlarının açık mı, kapalı mı olacağı konusunda

görüş istedi. DİB raporunda hem Nur Suresi'nin 31. Ayeti ile Ahzab Suresi'nin 59. Ayeti'ne, hem de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ne atıfta bulunarak örtünmenin vazgeçilmez temel haklardan olduğunu belirtmiş, ardından "Müslüman Türk vatandaşı, 'Ya Allah emri ya Atatürk ilkeleri' şeklinde son derece vahim bir tercihle karşı karşıya bırakılmamalıdır" demişti. Bu yorum konunun 'din ve vicdan özgürlüğü' alanından 'insan hakları' alanına taşınmasının ilk örneğiydi. Bu tahkimatlı rapora rağmen Milli Eğitim Bakanlığı "öğrencilerin hiç bir şekilde başlarını örtemeyeceklerini" bir genelge ile duyuracaktı.

Konunun giderek akut hale gelmesi üzerine 1981-1982'de çıkarılan bir dizi yönetmelikle kız öğrencilerin ve öğretmenlerin başörtüsü ile derslere giremeyeceği, memurların işyerlerinde başörtüsü örtemeyeceği açıkça belirtilmekle kalmadı, okullarda denetimler sıklaştırıldı. Bu dönemde başlarını açmak veya peruk takmak istemeyen pek çok öğrenci okullarını terk etmek zorunda kaldı. Ancak yine bu yıllarda muhafazakâr kesimlerin ekonomik açıdan güçlenmeleri, bu kızların yurtdışında eğitim olanaklarına kavuşmasını sağladı. Bu deneyimler, bu kızları biraz daha donanımlı yaptı.

Türban tanımı kime ait?

Darbeden sonra yapılan 6 Kasım 1983 seçimlerinde umulmadık bir başarı gösteren Anavatan Partisi (ANAP) tek başına hükümeti kurduktan sonra Başbakan Turgut Özal'la YÖK Başkanı Prof. Dr. İhsan Doğramacı yasağı kaldırmak için el ele verdiler. Bu çabaların sonunda 10 Mayıs 1984'te şöyle bir karar çıktı: "Yükseköğrenim kurumlarında öğrenim gören kız öğrencilerin başlarının açık olması esası yer almış olmasına rağmen, bazı yükseköğrenim kurumlarında sayıları az da olsa bazı kız

öğrencilerin müessese içinde başörtüsü kullandıkları konusu üzerinde durularak bu durumun etkin surette önlenmesi gerektiği; ancak modern bir şekilde 'türban' kullanılabileceği görüşü çoğunlukla benimsendi."

Görüldüğü gibi, 'türban' ile 'başörtüsü' ayrımını ilk yapan, bugün iddia edildiği gibi 'laikçiler' değil, dönemin YÖK'ü idi. Kararda türbanın 'modern' olarak tanımlanmasıyla başörtüsü zımnen 'geleneksel' oluyordu. Onaylanan biçim elbette 'modern' olandı. Tek sorun, neyin başörtüsü neyin türban olduğunun tanımlanmamasıydı ki bu belirsizlik günümüze kadar sürdü. İşin bir diğer ilginç yanı, türbana geçit vermemek için cansiperane çalışan 12 Eylülcülerin, ABD'nin Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikaları uyarınca, 'Türk-İslam Sentezi' denen ideolojinin kökleşmesine adeta çanak tutan politikalarıydı.

Danıştay'ın bağlayıcı kararı

Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi öğrencisi Nesrin Konuk'un derslere başörtülü katılması üzerine verilen okuldan bir ay uzaklaştırma cezasına karşı açtığı davanın sonunda Danıştay 8. Dairesi'nin 1984'te verdiği karar 'laikçi' tutuma hukuki dayanak oldu. Kararda özetle şöyle demekteydi:

"(...) Yeterli eğitim görmemiş kızlarımız, hiçbir özel düşünceleri olmaksızın içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin, gelenek ve göreneklerin etkisi altında başlarını örtmektedirler. Ancak, bu konuda kendi toplumsal çevrelerinin baskısına ve göreneklerine boyun eğmeyecek ölçüde eğitim gören kızlarımızın ve kadınlarımızın sırf Laik Cumhuriyet İlkelerine karşı çıkarak dine dayalı bir devlet düzenini benimsediklerini belirtmek amacı ile başlarını örttükleri bilinmektedir.

Bu kişiler için başörtüsü masum bir alışkanlık olmaktan çıkarak, kadın özgürlüğüne ve Cumhuriyetimizin temel ilkelerine karşı bir dünya görüşünün simgesi haline gelmektedir. Davacı yükseköğretim düzeyinde eğitim gördüğüne göre bu ilkelerin Cumhuriyetimizin kuruluşunda ve korunmasındaki önemini bilmesi gerekmektedir. (...) Bu nedenle yükseköğrenim görmek üzere okula geldiği sırada dahi başörtüsünü çıkartmamakta direnecek ölçüde laik devlet ilkelerine karşı bir tutum içinde bulunan davacının okuldan uzaklaştırılmasında yasalara aykırılık olmadığından davanın reddine karar verildi."

Dinî simge mi, siyasi bir simge mi?

1950'lerden 1970'lere kadarki dönemde, türban veya başörtüsü, muhafazakâr kadınların modern hayata katılırken dinî kimliklerini korumalarının bir yoluydu. Nitekim bu yıllarda başörtüsü hakkı ayet ve hadislerle savunuluyordu. Ancak gerek dünyadaki değişiklikler gerekse Kemalist kadroların katı tutumları yüzünden 1980'lerin ortalarından itibaren türban hem İslami duyarlılıkları olan kesimlerin gözünde, hem de 'laikçiler'in gözünde 'siyasi' bir simgeye dönüştü. Bunda da garip bir şey yoktu. Dünyada politik İslam'ın yükselişinden (örneğin 1979 İran İslam Devrimi) de etkilenen muhafazakâr erkekler için, 'türbana özgürlük' mücadelesi, aslında geleneksel kadınların modernleşmesine kapı açtığı için içten içe olumsuzlanırken, Kemalist rejimde bir gedik açmak için neredeyse tek olanak haline gelmişti. Kemalist erkekler için ise türbanlı kadınlar, İslamcı erkeklerden daha kolay lokmaydı. Öte yandan türbanı kavramsal olarak geleneksel başörtüsünden ayırmak suretiyle genel olarak örtünmeye karşı verdikleri mücadelede hedef daralttılar ve sert politikaları için meşruiyet sağladılar. Günümüzde ise türbanlı kadınlar sadece

Kemalizm, kapitalizm veya modernizm üzerine konuşmuyorlar, kendileri hakkında da konuşuyorlar, hatta belki de en fazla kendileri için konuşuyorlar. Bu sese kulak vermek gerek.

Özet Kaynakça

Necmettin Erbakan, *Milli Görüş-Temel Görüş*, Derleyen: A. Lalik, Dağarcık Neşriyat Dağıtım, 1975; Kenan Akın, *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, Birey Yayıncılık, 2000; Ruşen Çakır, *Milli Görüş Hareketi*, İletişim Yayınları, 2005; Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi, Refah Partisini Anlamak*, Metis, 1994; Oral Çalışlar, *Refah Partisi Nereden Nereye*, Pencere Yayınları, 1997; Serdar Şen, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği: Adil Düzen ve Kapitalizm*, Sarmal Yayınevi, 1995; Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce,* Cilt 6, İslamcılık, İletişim Yayınları, 2011, s. 550-567; *Kadının Tarihi Dönüşümü,* Editör Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları, 2000; Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*, Kapı Yayınları, 2006; Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, 2002; Ayşenur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, 2000; Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, 2001; Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, Kitap Yayınevi, 2005.

BİR ZAMANLAR ASALA

27 Ocak 1973 günü, Türkiye'den ABD'ye göç etmiş Gürgen (Karekin) Yanıkyan isimli yaşlı bir Ermeni halı tüccarı, Santa Barbara şehrindeki Baltimore Oteli'nde yemeğe davet ettiği Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosu Mehmet Baydar ve yardımcısı Bahadır Demir'i tabanca ile vurduğunda olay hem ABD'de hem Türkiye'de büyük yankı yapmıştı.

İddialara göre Yanıkyan cinayetten sonra otelin müdür ve garsonlarına "Ailemden 26 kişiyi Türkler ve Ruslar öldürdü onların intikamını aldım" demiş, suikasttan önce *California Courier* gazetesine gönderdiği 118 sayfalık mektubunda "sizler bu mektubu okuduğunuzda ben yeni bir savaş biçimi icat etmiş ve uygulamış olacağım. Önden gidiyorum, Ermeniler peşimden gelsin. Ermenileri uzun uykularından uyandırmanın ve Türklerle onların anlayacağı dille konuşmanın vakti geldi. Türk Hükümeti ile hiçbir millet ilişki kurmamalı ve onların temsilcileri yok edilmeli, artık dönmek yok" diye yazmıştı.

Radikallere ilham verdi

Cinayet bireysel bir intikam olayıydı ama olayın ABD ve Avrupa gazetelerinde uzun uzun ele alınması 1915'ten beri Lübnan'da yaşayan gruplar içindeki radikal Ermenilere ilham verdi. 1970'li yılların tipik solcu jargonuyla "uluslararası emperyalizmin desteklediği Türk emperyalizmi"ne savaş ilan eden bu grupların ilk eylemi 22 Ekim 1975'te Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil'in öldürülmesiydi. Bunu iki gün sonra Paris Büyükelçisi İsmail Erez ve şoförü Talip Yener'in öldürülmesi izledi. Ancak başlangıçta bu cinayetleri üstlenen herhangi bir örgüt olmadığı için, Kıbrıslı faşist Grivas'ın EOAK-B adlı

örgütünden, uluslararası eylemci 'Çakal' Ramirez Carlos'tan veya Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'ndan (THKO) şüphelenildi.

Haziran 1977'de Vatikan Büyükelçisi Taha Carım'ın MKE (Kırıkkale) yapımı 9 mm.lik bir silahla öldürülmesi veya 2 Haziran 1978'de Madrid Büyükelçisi Zeki Kuneralp'in eşi, bacanağı ve makam şoförünün öldürülmesinden sonra Madrid Polisi'nin Türkiye'den olaylarla ilgili olduğundan şüphelendiği dört Türk vatandaşının kayıtlarını istemesi kafaları iyice karıştırmıştı ki, Ağustos 1979'da THY'nin Frankfurt Bürosu'nun bombalanmasını 'ASALA' adlı bir örgütün üstlenmesiyle durum değişti. ASALA, örgütün İngilizce adı olan Armenian Secret Army for the Liberation of Armenia (Ermenistan'ın Özgürlüğü için Gizli Ermeni Ordusu) ifadesinin kısaltmasıydı.

Gerçi 1980'den itibaren, '3 Ekim', '9 Haziran', 'Kara 24 Nisan', 'Avrupa 21. Komando Grubu' 'Antranig Paşa Komandoları', 'Yeni Ermeni Direnişi' (NAR), 'İsviçre 15', 'Ermeni Soykırımına Karşı Adalet Komandoları' (JCAG) gibi değişik pek çok grup da cinayetlere imzasını koydu ama Türkiye'de eylemler genel olarak ASALA'ya atfedildi.

Türkiye'nin cılız tepkisi

Türk diplomatlarının ve yakınlarının birbiri ardına öldürülmesine Türkiye'nin tepkisi çok cılız oldu. Örneğin büyükelçilere kurşun geçirmez araba alınması için bütçeye ilk ödenek ancak 1982'de kondu. Büyükelçilik binalarının güvenli hale getirilmesi için gereken 4 milyar lira ise hiçbir zaman bulunamadı. 'Demir yumruklu' Kenan Evren'in Cumhurbaşkanı olduğu Türkiye'nin tek yaptığı başta Fransa olmak üzere Batılı ülkelere defalarca nota vermek oldu. Ancak bunlara kulak asan olmadı. Pek çok olay doğru dürüst soruşturulmadı, zanlılar doğru dürüst yargılanmadı, ya da küçük cezalarla kurtuldular.

Aslında seçilen hedefleri düşününce, Ermeni eylemcilerin sadece Türkiye'ye değil, o dönemin siyasi iklimine uygun olarak emperyalizmin kalesi saydıkları ABD, Avrupa ve NATO'ya

gözdağı vermeyi hedefledikleri anlaşılıyordu. Ama bu 'emperyalist mihraklar', ya işlerine gelmediği ya da 1915'in sorumluluğunu hissettiklerinden, ya da Türkiye'ye şu veya bu nedenle sempati duymadıklarından Ermeni eylemcilere karşı çok yumuşak davrandılar. Bu tutumları da Türkiye'deki kadim 'Sevr Paranoyası'nı bir kat daha güçlendirdi.

Türkiyeli Ermenilerin çıkmazı

Ermenilerin Türk komşularının şüpheli bakışlarından kurtulmak için neredeyse evlerinden bile çıkamadığı bu dönemde Türkiye Ermenileri Patriği Şinork Kalustyan etkili çevreleri ziyaret ederek Türkiye Ermenilerinin terör eylemlerini desteklemediğini anlatıyor, Ermeni kökenli sanatçılar, bilim adamları Türkiye'ye bağlılıklarını ifade etmekte yarışıyorlardı. Baskı öyle yoğun olmalıydı ki, Ağustos 1982'de gazetelerde, 2 bin kadar Ermeni, Rum ve Musevi vatandaşın nüfus müdürlüklerine başvurarak Türk isimleri aldıklarına dair haberler çıktı.

8 Ağustos 1982'de, Levon Ekmekçiyan ve Zohrap Sarkisyan adlı iki ASALA eylemcisi Ankara Esenboğa Havaalanı bekleme salonunda bomba attılar ve silahla ateş açtılar. Saldırıda 9 kişi öldü, 72 kişi yaralandı. Saldırganlardan Zohrap olay sırasında öldürüldü. Levon Ekmekçiyan sağ ele geçirildi. 15 Ağustos günü Artin Penik adlı bir Ermeni vatandaş bu olayı protesto etmek için Taksim Meydanı'nda kendini yaktı. Ankara'daki eylemden 19 gün sonra Türkiye'nin Kanada-Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Kurmay Albay Atilla Altıkat ASALA tarafından öldürüldü. Sonradan öğrenecekti ki, Ekmekçiyan, Kenan Evren'in damadı ve Köşk'ün güvenlik danışmanı olan istihbaratçı Erkan Gürvit tarafından üç ay boyunca sorgulanmış, hayatı karşılığı bazı isimleri ve adresleri vermeye ikna edilmişti.[12] Bu isimlerle ilgili yurtdışı operasyonun başına MİT'in dış istihbarat sorumlusu olan Kenan

12 Emekçiyan'a verilen söz tutulmadı ve Emekçiyan 29 Ocak 1983'te idam edildi.

Evren'in kızı Şenay Gürvit, Müsteşar Yardımcısı Süleyman Yenilmez ve İstanbul Bölge Başkanı Nuri Gündeş getirildi. ASALA eylemlerinde ilk kez bir asker yaşamını yitiriyordu. Bunun üzerine Kenan Evren, MİT'e ASALA'yı bitirme görevini verdi. Levon Ekmekçiyan polisin ifadesine göre kendi isteğiyle aylar sonra basın karşısına çıktı ve "Ermenilerin asıl düşmanının ASALA olduğunu ve ailesinin tehdit altında olduğunu" söyledi. Sonradan öğrenecektik ki, Ekmekçiyan, Kenan Evren'in damadı ve Köşk'ün güvenlik danışmanı olan istihbaratçı Erkan Gürvit tarafından üç ay boyunca sorgulanmış, hayatı karşılığı bazı isimleri ve adresleri vermeye ikna edilmişti. (Ayşe Hanım noktadan sonra 12 yazıp bir dipnot eklemiş, dipnotu aşağıda göstereceğim) Bu isimlerle ilgili yurtdışı operasyonun başına MİT'in dış istihbarat sorumlusu olan Kenan Evren'in kızı *Şenay Gürvit*, Müsteşar Yardımcısı Süleyman Yenilmez ve İstanbul Bölge Başkanı Nuri Gündeş getirildi. Operasyonları hayata geçirecek ekibi ise resmen Hiram Abbas, gayriresmi olarak Ülkücü Abdullah Çatlı yönetiyordu. Bu ekibin yaptığı iddia edilen operasyonlarla ilgili onca efsaneye rağmen, ASALA'nın sonunu Türkiye değil Batılı ülkeler getirdi.

Dönüm noktası: Orly Katliamı

1982 yazında İsrail'in Lübnan'ı işgaliyle uluslararası durum değişince, o güne dek olaylara seyirci kalan ABD duruma el koydu. Bu arada Fransız istihbaratı, Fransa'daki Türk hedeflerine karşı yapılan eylemlerin, aslında Suriye'nin ayrılmaz parçası saydığı Lübnan'daki Fransız güçlerini rahatsız etmek için Suriye tarafından desteklendiğini düşünmeye başlamıştı.

ASALA için sonun başlangıcı, 15 Temmuz 1983'te Fransa'nın Orly Havaalanı'ndaki THY bürosuna yapılan saldırı oldu. Saldırıda ölen ve yaralananlar arasında Fransız vatandaşlarının olması, o güne dek bu tür eylemlere göz yuman Fransa'nın tavır değiştirmesine bahane yarattı. İsrail'in Lübnan'ı işgali nedeniyle

ASALA'ya destek veren Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) zemin kaybetmesinden cesaret alan Fransa ASALA'ya resmen, 'eylemlerini dışarıda yapma' uyarısında bulundu. Bazı kaynaklara göre, Fransız polisine ASALA üyelerinin fotoğraflı isim listesini FKÖ lideri Yasser Arafat'ın has adamlarından Ebu İyad vermişti. Polis Paris'te örgütün silah deposunu ortaya çıkaracak, ardından tutuklamalar başlayacaktı. Türkiye'nin 3 Kasım 1996'da yaşanan ünlü 'Susurluk Kazası'nın ünlü ismi Abdullah Çatlı başkanlığındaki dört kişilik çetenin Fransa'daki bazı Ermeni hedeflerine yönelik, çoğu fiyasko ile sonuçlanan anlamsız eylemleri ancak Fransa'nın ortalığı temizlemesinden sonra mümkün olmuştu.

Fransa'yı ASALA'yla ilişkilerini gözden geçirmeye iten makro olay ise, ABD Başkanı Ronald Reagan ile SSCB lideri Mihael Gorbaçov'un İzlanda'nın başkenti Reykavick'te yaptıkları görüşme sonucunda, Gorbaçov'un 'Glasnot ve Prestroika' ('Açıklık ve Yeniden Yapılanma') politikasını ilan etmesiydi. Bu açıklama, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünyayı iki kutba bölen Soğuk Savaş'ın resmen bittiğine işaret ediyordu. Yeni dönemde ASALA türünden örgütlere ihtiyaç yoktu.

Agop Agopyan öldürüldü mü?

Eylül 1983'te Londra'da Arapça olarak yayımlanan *el Mecelle* dergisi, Batılı diplomatları kaynak göstererek TSK'ya bağlı bir komando birliğinin, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki bir ASALA kampına baskın yaptığını ileri sürdü. Habere göre baskında çok sayıda Ermeni militan ve yönetici öldürülmüştü. 28 Nisan 1988'de ASALA'nın efsanevi lideri Agop Agopyan'ın (ki gerçek adının bu olmadığı söyleniyordu) iddialara göre örgüt içi hesaplaşmalar sonucu Atina'da bir trende öldürülmesi (ki bazılarına göre öldürülmedi ve halen Ermenistan'da yaşıyor) ve dünyadaki politik iklimin değişmesiyle ASALA etkinliğini kaybetti.

Ancak, örgüt amacına ulaşmış ve '1915'te Ermenilere soykırım yapıldığı' fikri dünya kamuoyunun gündemine girmişti.[13]

Türk toplumundaki etkileri

10 yılda 34'ü Türk diplomatı, görevlisi ve aile üyeleri olmak üzere toplam 70 kişinin öldüğü, 524 kişinin yaralandığı ASALA saldırıları Türk halkını elbette çok sarstı. Resmi tarih tezleriyle uzun yıllar kış uykusuna yatırılmış halkın büyük bir kesimi o yıllarda saldırıların arkasında yatan tarihsel argümanları anlayamayacak kadar bellek boşalması içinde olduğu için ilk tepki büyük bir şaşkınlıktı.

1979'da Londra Büyükelçiliği'nde Basın Müşaviri iken ASALA'nın bombalı saldırısına şahit olan günümüzün ünlü terör uzmanı Ercan Çitlioğlu, İngiliz gazetecilerin "1915'te Osmanlılar tarafından veya Türkler tarafından Ermenilere uygulanan soykırım konusunda ne düşünüyorsunuz?" sorusu karşısındaki şaşkınlığını şöyle anlatmıştı:

> "Ben Ermeni soykırımı konusunu ilk defa bombalanmış ve paramparça olmuş Türk turizm ofisinin önünde bir İngiliz televizyon muhabirinin ağzından duydum. Düşününüz ki; ben bir devlet görevlisiyim, Londra gibi önemli bir merkezde basın müşaviriyim ve elçiliğin sözcülüğünü ifa ediyorum. Ermeni soykırımı konusunda en ufak bir bilgim yok, bu göreve gidene kadar da böyle bir eğitimden geçirilip, 'böyle bir iddia, böyle sorun vardır Türkiye'nin karşısında, dolayısıyla sizin de buna aksi yönde tezler ileri sürüp karşı bir tez oluşturmanız gerekir' tarzında hiç kimseden bir tek kelime dahi duymadan atandım Londra'ya. Bu sadece benim başıma gelen ya da benim yaşadığım bir olay değildir. O dönemde yurtdışına tayin olan hem Dışişleri Bakanlığı

13 12 Ekmekçiyan'a verilen söz tutulmadı ve Ekmekçiyan 29 Ocak 1983'te idam edildi.

mensupları hem Başbakanlık ve diğer bakanlık mensupları bu konuda en ufak bir eğitimden geçmeden gitmişlerdi."

Çitlioğlu, suikastlardan sonra bile böyle bir eğitimin yapılmadığını eklemişti. İleriki yıllarda pek çok diplomatımızın da itiraf ettiği gibi, Dışişleri mensuplarının bile bu konuda bilgisiz olduğu bir toplumda resmi tarihçiler, geriye dönük bir tarih okuması ile 'İttihatçılar bu tehlikeli grubu ortadan kaldırmakta çok haklıymış' düşüncesini toplumun bilinçaltına yerleştirmekte hiç zorlanmadılar. Aynı şekilde Ermeni=ASALA=terör denklemini de zihinlere kazımak zor olmadı. Sonuç olarak halkıyla, aydınıyla, Türkler, ASALA terörünün dayandırıldığı tarihi olayları konuşmaya veya anlamaya çalışmak yerine resmi çevrelerin kadim politikası olan 'Ermeni ihaneti', 'dış düşman' kavramsallaşması ve retoriğine saplandılar.

Bunun bir parçası olarak, Türkiye bürokrasisinin 'en mantıklı', 'en soğukkanlı', 'en tecrübeli' kadrolarına sahip olduğu bilinen/ileri sürülen Dış İşleri Bakanlığı, ASALA terörüne 34 evladını kurban verdiği için, Ermeni soykırımı iddialarına karşı en tepkisel tavırları gösteren bakanlık haline geldi. Çünkü bakanlık için konu adeta kişisel bir 'kan davası' olmuştu. Belki de sorunun bugüne dek çözülememesinin ardında bu yatıyordu...

ASALA'yı kim kurdu?

Yıllardır ASALA'yı kimin kurdurduğu sorulur. Bu sorunun altında, Ermeni iddialarının tarihsel kökenini inkâra yönelik kadim politika ile Ermenilerin kendi başlarına böyle etkili bir örgüt kuramayacakları şeklindeki küçümseyici önyargı yatar. 1915'ten beri davalarının peşini bırakmayan Ermeniler neden böyle bir örgüt kuramazlar sorusuna cevap yoktur, çünkü

Ermenileri bu konuda yetersiz görenler, aynı zamanda Ermenilerin tarih boyunca sürekli çetecilik, komitacılık, gizli örgütçülük yaparak Osmanlı Devleti'ni sırtından hançerlediğine, hatta batmasına neden olduğuna inananlardır. Öte yandan, Ermenilerin 1920 sonrasında kurdukları *Nemesis* adlı örgüt aracılığıyla, 1915 soykırımından sorumlu Talat Paşa, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi gibi İttihatçı liderleri öldürdüğü de bilinmektedir. İşin ironik yanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun acımasız kararı sonucu hayatını kaybeden yüz binlerce Ermeni için en ufak bir pişmanlık veya üzüntü duymayanlar, Ermeni intikamcıların öldürdüğü bu birkaç kişiyi yıllarca Ermenilerin kana susamışlığının kanıtı olarak sunmakta beis görmemişlerdir.

Elbette, bu çelişkili tavrı işaret ederken, ASALA'nın hiçbir şekilde onaylamadığım terör eylemlerinin arkasında bazı büyük devletlerin olması ihtimalini dışlamıyorum. Nitekim Ermeni araştırmacı Gaidz F. Minassian, *Guerre et Terrorisme Arméniens* ('Savaş ve Ermeni Terörü', Politique d'aujourd'hui-puf, 2002) adlı kitabında ASALA'nın kuruluşunu SSCB ile ilişkilendiriyor. Minassian'a göre 1956 yılında Süveyş Kanalı Krizi ve bunu izleyen İsrail-Mısır Savaşı'ndan sonra Ortadoğu'ya yerleşmeye başlayan SSCB, Türkiye'nin ABD'nin yanında yer alarak Suriye'yi sıkıştırmasına karşılık, Türkiye'yi sıkıştırmak için, 1957 yılında Kızıl Ordu subayları aracılığıyla İran'da ve Irak'taki Taşnak liderleriyle ilişkiye geçmişti. 1962 Küba Füze Krizi, 1964 Kıbrıs Olayları, 1965'te Türkiye'nin NATO'nun çok taraflı gücüne katılmaktan kaçınması ile bölgede siyasi tansiyonun yükseldiği dönemde, Sovyetlerin Ermenilere desteği arttı. Bu desteğin de yardımıyla, ilk kez, 24 Nisan 1965'te, Beyrut'ta 'Soykırım'ın 50. Yıldönümü'nü Anma' törenleri düzenlendi. 29 Kasım 1967'de o

zamanlar bir Sovyet Cumhuriyeti olan Ermenistan'ın başkenti Erivan'da 'Ermeni Soykırımı Anıtı' açıldı.

Hatırlatalım, bu yıllar sömürgeciliğin tarihe gömüldüğü yıllardı ve dünyanın dört bir yanında boy gösteren bağımsızlık hareketleri, klasik yöntemlerle Türkiye'nin inatçı suskunluğunu bir türlü kıramayan Ermeni milliyetçileri için yeni bir model oluşturmaya başlamıştı. 1967'de İsrail'le Arap ülkeleri arasında yaşanan Altı Gün Savaşı dolayısıyla giderek gerginleşen siyasi ortamda, İsrail'in askerî müdahalelerde bulunduğu Lübnan'da yaşayan Ermeni gençleri, doğal olarak Filistinlilere yakınlaştılar. Özellikle FKÖ'nün uyguladığı mücadele yöntemlerini hayranlıkla izlemeye başladılar. Bilindiği gibi o tarihte FKÖ'ye bağlı El Fetih adlı silahlı birlikler, Hıristiyan Arap George Habbaş'a bağlı olarak, uçak kaçırmaktan, rehin almaya kadar pek çok ses getiren eyleme imza atıyorlar, bu eylemler Türkiye'de ve Avrupa'da sempati ile izleniyordu.

Minassian'a göre ABD, Türkiye'nin Kıbrıs Meselesi'nden beri kendisine uzak davranmasına bir tepki olarak, 1968'de ABD Kongresi'nin gündemine 'Ermeni Meselesi'ni getirdi. ABD ile Türkiye'nin arası bozulunca, SSCB, Ermenistan'la Türkiye'nin arasının düzelmesi (ve böylece Türk-Sovyet ilişkilerini güçlendirmek) için, Taşnaklara destek vermekten vazgeçti. Bu politikanın bir parçası olarak, Ortaçağlarda Ermeni Krallığı'nın başkenti olan Kars yakınlarındaki Ani ile Ermenistan sınırları içindeki Akaba Dağları'ndaki iki Azeri köyünü değiş tokuş etmeyi Ankara'ya önerdi. Ancak Ankara buna olumsuz cevap verdi. Türkiye'nin tarihle yüzleşmeye yanaşmaması Lübnan'daki radikal kesimleri iyice öfkelendirdi. Bu kesimleri yeni mücadele

yöntemleri için esinlendiren olay, yazının başında da belirttiğim gibi, 1973 yılındaki Santa Barbara cinayetiydi.

ASALA ile PKK İlişkisi Neydi?

Her uluslararası sorunda Ermeni parmağı aramak, Türkiye'den farklı düşünen her ülkenin Ermeni diasporası veya lobileri tarafından yönlendirildiğini düşünmek şeklinde tezahür eden paranoyak tutum, İstanbul'dan ilk Ermeni kafilesinin Ayaş'a doğru yola çıkarıldığı 24 Nisan (1915) gününün dünyanın çeşitli ülkelerinde, bir biri ardına 'Ermeni Soykırımı'nı Anma Günü' ilan edildiği 1980'lerden itibaren iyice belirginleşti.

Türkiye, hikâyesini ilerde anlatacağım PKK örgütüyle de o günlerde tanışmıştı. Resmi çevreler ASALA'yı PKK ile ilişkilendirmeyi akıl ederek, kamuoyunun gözünde Kürt milliyetçiliğinin meşruiyetini bir kez daha sorgulatmayı başardılar. Her fırsatta ASALA'nın 'Marksist' olduğunu vurgulayıp, sol hareketi de gözden düşürmeye çalıştıkları gibi...

Öcalan'ın açıklamaları

O sırada henüz emekleme çağında olan PKK'nın 21-28 Nisan 1980'de Ermeni cemaat liderlerinin sürgüne gönderilmeye başladığı gün olan 24 Nisan'ı 'Kızıl Hafta' ilan etmesi, Abdullah Öcalan'ın Ermeni Yazarlar Birliği tarafından onur üyeliğine seçilmesi gibi sembolik olaylar, bu ilişkiye karine oldu. Özellikle istihbarat çevreleri, her fırsatta, PKK ile ASALA arasında Yunanistan ve Suriye'nin öncülüğünde, Türkiye'nin Kıbrıs politikasını sabote etmek için işbirliği yapıldığını, nihai amacın da "Ermeni-Kürt Federe Devleti" kurmak olduğunu ileri sürdüler.

1988'de Abdullah Öcalan, gazeteci Mehmet Ali Birand'a "ASALA ile birkaç görüşme oldu. Sivillere yönelik eylemlerinin zararlı olduğunu gördük, dolayısıyla da 1982'lerde olmaz dedik,

bıraktık. Öyle fazla bir beraberlik yok. Bir-iki acele toplantı dışında bir ilişki yoktur. İlişki geliştirebileceğimiz bir örgütlenme değildir, aslında ASALA olayı da çok abartıldı Türkiye'de" demiş, 4 Mayıs 1991'de bir diğer gazeteci Rafet Ballı'ya "Ermeni sınırları veya Ermeni ülkesi neresidir? Kürdistan neresidir derseniz, bu tarihi bir sorundur. Tarihi bir soruna da, çok politik bir cevap vermek biraz oportünizme düşmek olur. Benim de öyle bir niyetim yok. Fakat Ermeni halkını severiz. Ermeni halkı gelirse, ziyaret ederlerse, hatta kalmak isterlerse, onlara elimizden gelen misafirperverliği de sonuna kadar gösteririz" diyerek 'Doğu Anadolu'nun aslında Kürt vatanı olduğunu' ileri süren kadim Kürt politikasıyla bağını koparmadığını ima etmişti. Ancak bütün bu beyanlar Türk tarafını ikna etmedi, yıllar içinde bu teori, doğruluğu şüpheli ayrıntılarla süslenip sürekli gündemde tutuldu. Bu politikanın zirvesini oluşturan bir olay yakın tarihlerde yaşandı.

Halaçoğlu'nun incileri

TTK'nın sabık başkanı Yusuf Halaçoğlu, 18 Ağustos 2007'de Kayseri'deki Dadaloğlu Şenlikleri sırasında "Araştırmalarımızda Kürt diye bildiğimiz insanların aslında yapısal olarak Türkmen asıllı olduğunu, Kürt Alevi olarak bilinen vatandaşların ise Ermeni kökenli olduğunu gördük. Ülkeyi bölmeye çalışan TİKKO ve PKK terör örgütlerinin içinde yer alan insanların birçoğu Ermeni dönmesi Kürtler'den oluşuyor. TİKKO ve PKK hareketi bizim bildiğimiz gibi Kürt hareketi değildir" diyerek hem bu topraklardaki bin yıllık Kürt varlığını, hem de 85 yıllık Kürt Meselesi'ni bir çeşit illüzyona çevirmeyi denemişti.

TİKKO alerjisi

Halaçoğlu'nun sözünü TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu), 1972'de İbrahim Kaypakkaya tarafından kurulmuştu.

TİKKO'nun tehcir sırasında büyük ölçüde merkezi devlete karşı çıkarak Ermenileri koruma altına alan Dersim bölgesinde faaliyet göstermesi, lider kadrosunda Garbis Altınoğlu ve Armanek Bakırcıyan (Orhan Bakır) başta olmak üzere pek çok Ermeni asıllının olması, ayrıca yerel kadroları arasında pek çok Ermeni asıllı militanların bulunması, üstüne üstlük TİKKO'nun 1915 Tehciri'ni soykırım olarak tanıması devletin TİKKO'ya son derece sert davranmasına neden olmuş, İbrahim Kaypakkaya 3,5 ay süren ağır işkencelerden sonra 18 Mayıs 1973'te gözaltında öldürülmüştü. *AGOS* gazetesinin başyazarı Hrant Dink'in de gençliğinde örgütle ilişkisinin olması, ölümünden sonra sık sık gündeme getirilmiş, Dink'in ölümü bazı çevrelerde, adeta meşum bir işbirliğinin cezalandırılması olarak yüreklere su serpmişti (!) 2010 yılının Ağustos ayında Devlet Bakanı Cemil Çiçek'in "Ermeni terörü ile PKK terörü arasında yakın işbirliği var, bunlar kan kardeşidir. O devreden çekildi, işi bu tarafa verdiler. Zaten, özür dilerim, bir kısım teröristlerin sünnetsiz oluşu, size çok şeyi ifade ediyor demektir." açıklaması bu geleneğin ürünüydü.

Özet Kaynakça

Bülent Öz, "Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Hürriyet Gazetesi'nde Asala Sorunu (1973-1985)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü'nde 2011 yılında kabul edilmiş Yüksek Lisans Tezi; Ercan Çitlioğlu, *Ölümcül Tahterevalli*, Destek Yayınları, 2007; a.g.y., *Yedekteki Taşeron ASALA*, Ümit Yayıncılık, 1997; Michel Wieviorka, David Gordon White, *The making of terrorism*, University of Chicago Press, 1993; Markar Melkonian, *My Brother's Road: An American's Fateful Journey to Armenia*, New York:Palgrave Macmillan, 2005.

APOLETLİ SERMAYE'NİN OYAK 'MUCİZESİ'

Nikaragua, Şili, Guatemala, El Salvador, Honduras, Ekvator, Kolombiya, Bolivya, Çin, Endonezya, Tayland, Mısır, Suriye, Pakistan ve Türkiye. Bu ülkelerin ortak bir çok noktası var: Otoriter siyasal rejimleri, insan hakları ihlalleri, gelir dağılımındaki adaletsizlikler, vs. Ama yazıda, başka bir ortak noktaya değineceğim: Bu ülkelerin hepsinde, ordu sanayi, ticaret ve finans alanındaki yatırımlarıyla ülkelerinin en büyük sermaye grupları arasında yer alıyor. Türkiye'deki bu sermaye grubunun adı Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK). OYAK'ın nasıl kurulduğu ve nasıl geliştiğini pek çok kişi bilmiyor çünkü, OYAK üzerine konuşmak adeta tabu.

Bilindiği gibi, 1954'e kadarki dönemde, İkinci Dünya Savaşı ve Kore Savaşı'nın yarattığı uygun dünya konjonktürü sayesinde, Demokrat Parti'nin (DP) izlediği tarım temelli stratejiler başarılı olmuştu. Bu stratejilerin temelini Truman Doktrini sayesinde alınan 600 milyon doları aşkın kaynağın önemli bir bölümünün tarımda mekanizasyona, ekilebilir toprakların artırılmasına ve ulaşım alanındaki altyapı faaliyetlerine ayrılmasına dayanıyordu. Öyle ki Türkiye 1953'te dünyanın en önemli buğday ihracatçısı olmuş ve Gayrisafi Milli Hasıla 1947'den 1953'e kadar ortalama yılda yüzde 8.7 artmıştı. Bu olumlu atmosferin sonucu olarak Max Thornburg başkanlığındaki bir Dünya Bankası heyeti, Türkiye ile altı uzun vadeli borçlanma anlaşması yapmıştı. Bu anlaşmalarla sağlanacak fonların esas

olarak demir-çelik alanında, özel sektörün yatırımlara özendirilmesinde, daha liberal bir değişim ve ticaret sisteminin oluşturulmasında harcanması öngörülüyordu ancak özel sektör bu gelişmelerle pek ilgili değildi. Kore Savaşı'nın yarattığı pazar genişlemesi de sona erince, bu liberal politikalar gündemden düştü. Ardından kötü bir hasat mevsimi yaşandı ve zaten zayıf olan tarım sektörü eski semptomları göstermeye başladı.

1954'e gelindiğinde DP iktidarı yüksek enflasyon ve bütçe açıklarıyla tanıştı. DP'nin buna tepkisi ticaret sermayesinin sanayi sermayesine dönüşme yollarını açmak, bir yandan da tarım eksenli kalkınma stratejisinde ısrar etmek oldu. Menderes Hükümeti'nin ekonomik yardım için ABD'ye başvurması hem CHP tarafından hem de ABD tarafından eleştirildi. CHP bu başvuruyu 'kapitülasyonları canlandırmak' olarak adlandırırken, ABD Türkiye'den yatırımları yavaşlatmasını ve TL'yi devalüe etmesini istiyordu. Ancak Menderes 1958'de ABD'ye boyun eğerek IMF'nin aracılığını kabul ettikten sonra, 359 milyon dolarlık ek yardımı alabilecekti. Bu arada sivil ve askerî bürokrasinin ücretleri ciddi biçimde erimişti. İstanbul merkezli büyük sanayi burjuvazisi de tarımın desteklenmesinden hoşnut değildi. Bu tepkisini de Hürriyet Partisi'nde ve bu partiyi desteklediğini ilan eden *Forum Dergisi* aracılığıyla kamuoyuna iletiyordu. Ancak halkın büyük çoğunluğu geçimini tarımdan sağladığı için, sanayi burjuvazisi DP'yi seçim yoluyla değiştirecek toplumsal desteğe sahip değildi. DP'nin eleştirilere cevabı basına sansür koymak ve muhaliflere baskıyı arttırmak oldu. Bu da aydınların DP'ye düşmanlığını arttırdı. Sonuçta DP politikalarından hoşnutsuz kesimlerin oluşturduğu büyük koalisyonun imdadına TSK yetişti ve 27 Mayıs 1960'da düğümü çözdü.

MBK'nin gerekçesi

Darbeyi yapanların oluşturduğu Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından 3 Ocak 1961 tarihinde çıkarılan 205 Sayılı Kanun ile kurulan OYAK'ın gerekçesi şöyle idi:

> "(...) Filhakika, uzun hizmet yılları sonunda T.C. Emekli Sandığı'ndan alınan maaş ve ikramiye ile ancak mütevazı geçim şartları sağlanmakta, küçük bir ev sahibi olmak hususunda müşküllerle karşılaşılmaktadır (...) İktisadi hayatın gün geçtikçe inkişaf ettiği memleketimizde ordu mensupları herhangi bir sebep tahtında vazifeden ayrıldıkları takdirde, bugünkü mevzuat muvacehesinde kendilerine sağlanan yardımlarla kendi içtimai seviyelerine uygun bir hayat seviyesi temin edememektedirler (...) ordu mensuplarının kendi içlerinde ve kendi mali imkânlarıyla bir dayanışma suretiyle istikbal endişesinden kurtularak maddi ve manevi huzura kavuşmalarını temin maksadıyla Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanun Tasarısı hazırlanmış bulunmaktadır..."

OYAK'ın kuruluşu sırasında Milli Savunma Bakanı'nın atadığı kişiler arasında Koç Holding'in kurucusu Vehbi Koç ile Yapı Kredi Bankası'nın kurucusu Kazım Taşkent'in olması, daha sonraki yıllarda yönetimde İstanbul Sanayi Odası (İSO) başkanı Nüzhet Tekül'ün, DP'den ayrılanların kurduğu Hürriyet Partisi'nin önde gelen isimlerinden Prof. Dr. Feridun Ergin'in, liberal eğilimli *Forum Dergisi*'nin sahibi DPT müsteşarı Prof. Dr. Osman Okyar'ın görev alması büyük sermayedarların siyasal alandaki varlığına karşı çıkamayacakları bir güç olan orduyu belli sınırlar dahilinde kendi egemenlik alanlarının, yani ekonominin içine dahil ederek uzun vadeli bir kutsal ittifak oluşturmak olduğunu düşündürüyordu.

Dönemin büyük sermayesinin kafasında OYAK içinde toplanacak büyük fonları kendi yatırımlarında finansman kaynağı

olarak kullanma düşüncesi hâkimdir. Ancak dönemin güç dengeleri içinde askerlerin ağırlığı daha büyüktür ve OYAK sermayenin değil ordunun kendisinin öngördüğü şekilde, yani kontrol iplerini kendi tutacak şekilde dev bir holding olma yolunda ilerleyecektir. Sonuçta, TSK mensupları OYAK sayesinde, bu topraklar üzerinde yaşayan hiçbir gruba ve sınıfa nasip olmayan şekilde "ayrıcalıklı bir zümre" haline geleceklerdir.

OYAK-TSK ilişkisi

OYAK'ın Temsilciler Kurulu, Milli Savunma Bakanlığı'nın kararı uyarınca duruma göre 50 ila 100 askerden oluşurken, 40 kişilik Genel Kurul'da sadece 9 sivil üye bulunuyor. 205 Sayılı Kanun'da, 7 kişilik yönetim kuruluna 3 asker üye öngörülmüşken, 1976'dan itibaren özel komitenin seçtiği kişinin de asker olmasıyla askerler 4 kişi ile çoğunluğu ele geçirdiler. Hatta 2000 yılında 3 muvazzaf, 4 emekli asker ile bu sayı 7'ye çıktı. 2007'de ise 3 muvazzaf, 2 emekli asker yönetimdeydi. Diğer iki yönetici de emekli vali ve emekli rektördü.

2009'da yönetim kurulu 8 kişiden oluşuyor. Bunların 5'i general, 3'ü sivil. Sivillerden biri genel müdür Çoşkun Ulusoy, diğerleri bir emekli rektör ve bir emekli vali. Yani, yetkili ağızlardan sürekli "askerî bir kuruluş olmadığı, yönetiminde sivillerin de yer aldığı" tekrarlansa da, OYAK, TSK mensupları tarafından yönetilen ve kontrol edilen bir kuruluş.

Krizle büyüdü

OYAK, kuruluş yasasının sağladığı ayrıcalıklar yüzünden Sermaye Piyasası Kurulu dahil hiçbir kuruma faaliyetleri hakkında bilgi vermekle yükümlü olmadığından mali yapısı gizli kalmıştı. İlk kez Avrupa Birliği'nin rekabet ve şeffaflık ilkeleri

uyarınca 2000 Yılı Faaliyet Raporu kamuoyuna açıklandığında ortaya çıkan büyüklük öyle şaşırtıcıydı ki, gazeteler "krizle büyüdü!","Savaş taktiği mucize yarattı", "Türkiye OYAK'a dar geliyor" gibi başlıklarla donanmıştı. O tarihten beri "mucize" katlanarak devam ediyor. 2007 Faaliyet Raporu'na göre OYAK ülkemizin üçüncü büyük holdingiydi!

Zorunlu kesintiler

Bir gazete manşetinde dendiği gibi "Dünyanın bu en ilginç holdingi" bu mucizeyi nasıl gerçekleştirdi? OYAK Genel Müdürü Coşkun Ulusoy'un iddia ettiği gibi OYAK'ın "kanla test edilmiş askerî prensipler" ile ilerlemesinin payı var mı bilinmez ancak 205 Sayılı Kanun'un sağladığı muhteşem ayrıcalıkların rolü olduğu açık. Örneğin OYAK'ın 2000'lerde 240 bin civarında olan toplam üye sayısının 85'ini oluşturan 'daimi üyeler' muvazzaf subay, askerî memur ve astsubaylar ile Milli Savunma Bakanlığı ve Jandarma Genel Komutanlığı teşkilatında çalışan maaşlı/ücretli sivil memur ve müstahdemlerden her ay yüzde 10, yedek subayların maaşından ise yüzde 5 zorunlu kesinti otomatik olarak OYAK'a aktarılıyordu.

Savunma sanayii neden yok?

Bu kesintiler demir-çelik, çimento, otomotiv, finansal hizmetler, enerji, bireysel emeklilik, lojistik, gıda, inşaat ve teknoloji gibi çeşitli alanlarda faaliyet gösteren 30'u aşkın şirket tarafından değerlendiriliyor. (İlginçtir, OYAK'ın 'savunma' sanayii ve teknolojisi alanında yatırımı yok. Halbuki bu konudaki dışa bağımlılığın ulusal çıkarlara ne kadar aykırı olduğu ortada.) Bu değerlendirme sonunda elde edilen kâr paylarının uygun görülen

bölümü, rütbe ve maaşlarına göre, sadece daimi üyelere dağıtılıyor. Geçici üyeler ne görev süresince bir hizmet alıyorlar, ne de emekliliklerinden sonra ödedikleri payları geri alabiliyorlar. Tek aldıkları küçük bir ölüm yardımı.

Vergi muafiyetleri

OYAK'a Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur gibi diğer sosyal güvenlik kuruluşlarına konan sınırların hiçbiri konmamış. Örneğin Emekli Sandığı, serbest fonlarının en fazla yüzde 40'a kadar olan miktarı, o da ancak iktisadi devlet teşekküllerinin veya KİT'lerin kurduğu şirketlere yatırabilmekte iken, ya da malvarlığının ancak yüzde 40'ını aşmamak üzere gayrimenkul edinebilmekte iken, üstelik bunlar da Maliye Bakanlığı'nın iznine tabi iken, OYAK'a hiçbir sınırlama yok. Ayrıca OYAK Holding, diğer şirketlerden farklı olarak, kurumlar vergisi, fon gelirleri için gider vergisi, üye aidatlarından gelirler vergisi, veraset ve intikal vergisi damga vergisi gibi vergileri ödemek zorunda değil.

Uyumlu holding

OYAK, bu ayrıcalıklı konumundan dolayı, her ulusal krizi ya en az zararla ya da en büyük kârla atlatmasıyla meşhur. 1980 sonrasında, dönemin Türk-İslam sentezi anlayışıyla uyumlu olarak Arap dünyasına ve sermayesine yöneldi. Krize giren otomotiv sektöründeki TOE ve MAT adlı iki şirketini, 1984'te Ziraat Bankası'na devrederek, inşaat sektöründeki OYAK-Kutlutaş'a bağlı dört sorunlu şirketini ise 1985'te Emlak Kredi Bankası ile ortaklık kurarak kurtarmıştı.

1995'te SSK, OYAK İnşaat'a yüzde 25 hisse ile ortak olmakla kalmadı, 1999'da günün fiyatlarıyla 17 trilyon tutan 9 SSK

inşaatını yüzde 1 ve yüzde 6,5 tenzilatlara bu şirkete vererek bir de 'kıyak çekti.' OYAK, 2001 Şubat krizinde, OYAK Portföy Yönetimi Şirketi Müdürü Fatma Can'ın deyimiyle 'müthiş bir operasyon' yaptı ve krizden bir hafta önce "devalüasyon yapılacağını hissederek" dövize geçti, 23 Şubat günü alınan dolarları 1 milyon liranın üzerinde bedelle nakde çevirdi ve tüm Türkiye servetinin üçte birini kaybederken, OYAK zenginliğine zenginlik kattı. Kimse de o hissin nereden geldiğini sorgulamadı.

Krizler fırsattır!

OYAK'ın iştiraklerinden Oyak Bank'ın 2001 yılında TMSF'den Sümerbank'ı satın alarak sektörde en büyükler arasına girmesi de bir başka müthiş vurgundu çünkü dönemin Yönetim Kurulu Başkanı Selçuk Saka'nın ifadesiyle "açıklanması uygun olmayan pek çok değere sahip olan Sümerbank, bütün tahminlerin aksine [o günün parasıyla] sadece 50 milyar TL gibi sembolik bir para ile" satın alınmıştı! Daha sonra bu vurgunlar Genel Müdür Çoşkun Ulusoy tarafından "krizler fırsattır" sözüyle rasyonalize edildi.

Ulusalcı heyecanlar

OYAK, 1990'lardan itibaren neo liberal özelleştirme politikalarına ve küreselleşmeye 'ulusalcılar' gibi soğuk bakmadı. Ama Renault-Mais, France SARL, Good Year, Anker Bank GmbH, European Finance Plc., Sollac ve AXA gibi uluslararası devlerle ortaklıklar kurmaktan geri durmadı. OYAK'ın 2006 yılında ERDEMİR özelleştirmesinde takındığı agresif tutumun 'ulusalcı' kesimleri ne kadar heyecanlandırdığını hatırlayalım. O zamana kadar en fazla 3 milyar dolar eden şirkete tam 6 milyar dolar değer biçilen OYAK'ın, satış işlemleri sırasında tartışmalı bir

muhasebe işlemi ile devleti 75 milyon YTL zarara uğratmasına ise kimse bir şey dememişti. Ancak heyecan boşunaydı çünkü OYAK sadece emanetçi idi. Nitekim kısa sürede ERDEMİR'in yüzde 20,5'ini Fransız çelik tekeli Arcelor'a sattı. Arcelor da çelik devi Hindistan kökenli Mittal ile birleşti. Ancak, 'ulusalcı' kesimlerden bu operasyonlara gık çıkmadı.

Ermenilere tazminat

OYAK Holding'in, sigortacılık sektöründe 1999 yılından bu yana ortağı olan AXA'nın, ABD'nin Kaliforniya Eyaleti'ndeki yargı süreci sonunda, 1915 Tehciri'nde hayatını kaybeden poliçe sahibi Ermenilerin yakınlarına 17 milyon dolarlık ödeme yapmayı kabul ettiğinde yaşananlar da pek manalıydı. İçeride 'Ermenilerle geçmişimizi konuşalım' diyenleri bile 'vatan haini' ilan ederken, 'soykırım vardır' diyen bir şirketle ortaklığı bozmayı düşünmediler. Bu konudaki karar ancak 2008'de alınabildi ama hâlâ tamamen hayata geçmedi.

Abdullah Öcalan meselesi yüzünden İtalya'ya kök söktürenler, Fransa Parlamentosu'nda 'Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası'nın kabul edilmesini OYAK'ın iştirakleri yüzünden sessizce geçiştirivermişlerdi. Dahası, Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt, Mesut Barzani ve Celal Talabani için "PKK'ya destek veriyorlar, ben görüşmem, kim görüşürse görüşsün" diye rest çekerken, OYAK Şirketler Grubu, paravan şirketler aracılığı ile Irak Kürt Federe Devleti'ne yılda 14 milyon dolarlık çimento ve kâğıt satışı yaptığı haberlerini holding hiçbir zaman yalanlamamıştı.

OYAKBANK'ın Hollanda merkezli ING Bank'a satılması da çok ilginç bir olaydı çünkü, daha önce OYAK Yönetim Kurulu Başkanı emekli Korgeneral Yıldırım Türker, "iyi teklif gelmesi

halinde bile" OYAKBANK'ı Yunanlılara satmayacaklarını söylemişti. Çünkü Türker'e göre "milliyetçilik kaybedilmemesi gereken bir duygu" idi! Bankanın Yunanlılara değil de Hollandalılara satılmasının 'milliyetçilik duygusu'na zarar getirmedi. AKP'yi 'özelleştirme yoluyla ülkeyi satmakla' suçlarken, bu satışı savunmak için de kılıf bulundu.

Zahiren AB yanlısı

Sonuç olarak gerek TSK'nin OYAK'la organik ilişkisi, gerekse 205 Sayılı Kanun'un sağladığı ayrıcalıklar sayesinde OYAK'ın rekabet ve şeffaflık ilkelerine aykırı biçimde ölçüsüzce büyüyen dev bir kapitalist işletme olduğu, bu büyüklükteki her kapitalist işletme gibi ideolojik ve siyasi bir ajandası olduğu ortada iken, bazılarının nasıl olup da TSK'yi ideolojiler ve siyasetler üstü bir kurum olarak gördüğünü anlamak mümkün değil.

Ancak AB'nin bizim kadar saf olmadığı açık. 2004 Yılı Türkiye Raporu'nda "Avrupa Parlamentosu, ordunun resmi veya gayri resmî etkin ağlarından endişe duyuyor" denmiş, buna örnek olarak da "düşünce grupları (Batı Çalışma Grubu ?), OYAK gibi kurumlar ve fonlar" gösterilmişti. İlerde AB'nin şeffaflık ve rekabet ilkeleri uyarınca, eleştirilerin dozunun artacağı, sonuçta AB üyeliğinin, TSK'nin ve OYAK'ın pek çok açıdan ayrıcalıklı statüsünü sarsacağı açık. Bu değerlendirmeyi herhalde TSK da yapıyor. Fakat, Kemalist ideolojinin tanımı icabı 'Batı yanlısı' görünmek zorunda olduğu için AB'ye karşı açıkça muhalefet edemiyor. Öte yandan, 2006'dan beri Kıbrıs ve terör meselesi üzerinden TSK'nın yürüttüğü örtülü AB ve Batı karşıtı kampanya, bir zamanlar yüzde 75 olan AB desteğinin yüzde 30'lara kadar düşmesinde büyük rol oynadı.

Çerçeve: Denetlenemeyen Askerî Harcamalar

Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) adlı kuruluşun raporlarına göre 2007 yılında tüm dünyada askerî harcamalar için 1.339 milyar dolar harcandı. Bu rakam 2006 yılına göre yüzde 6'lık bir artışa işaret ediyor. 1998-2007 yılı rakamlarına bakılırsa, bu on yıl içinde askeri harcamalar yüzde 45 artmıştır. Bu on yıl içinde en büyük harcamayı ABD, Britanya, Çin, Fransa ve Japonya yapmış. En büyük artış ise yüzde 202 ile Çin'de, yüzde 162 ile Doğu Avrupa ülkelerinde, yüzde 153 ile Malezya'da olmuş. 2007'de Türkiye, satın alma paritesine göre yapılan sıralamada silahlanma harcamalarında16,5 milyarla dünyanın 14. ülkesi. İsrail ise 2007'de askerî harcamalar için 56 milyar şekel yani 13,5 milyar dolar ayırdı ki, bu rakam 2009 bütçesine çok yakın. İsrail'in kuruluşundan beri istihbarat ve silahlanma alanlarında yoğun bir işbirliği olduğunu biliyoruz. Türkiye ile İsrail arasındaki askerî alışverişin boyutlarını ise bilmiyoruz. Ama asıl, Türkiye'nin silahlanmaya ayırdığı bütçe nedir, Türkiye'de silah sektörü kimlerin elindedir, Türkiye'nin hangi tür silahlara ihtiyacı olduğuna kimler ve nasıl karar verirler, kimler nereden ne tür alımlar yaparlar, aracılık yapan kurumlar hangileridir, nasıl lobi yaparlar, kaç lira komisyon alırlar gibi konuları bilmiyoruz. Çünkü bu konular bir çeşit devlet sırrıdır ve üzerinde konuşmak büyük bir tabudur. Üstelik konuyu tabu haline getirenler sadece askerler değil sivillerdir de.

Asker-sivil maaşları farklı

Bildiğimiz bazı şeyler elbette var. Örneğin 2009 yılı Milli Savunma Bakanlığı (MSB) bütçesinin 2008'e göre yüzde 9,1'lik artış göstererek yaklaşık 14,532 milyar TL'ye bağlandı. Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken Savunma Bakanı Vecdi Gönül,

kameraların salondan çıktığını sanmış ve müsteşarı Korgeneral Ahmet Turmuş'un kulağına eğilerek "Güneydoğu'da bir operasyon göstersek bütçeyi çoktan kurtarırız" demişti. CHP Muğla Milletvekili Ali Aslan da gayet yerinde bir şekilde "Bütçeyi şişirmek için kaç hayali operasyon yaptınız? Gönül'ün bu sözleri, bölücü terör örgütünün neden bir türlü bitirilemediğinin kanıtı mıdır?" diye sormuştu. Elbette bakan sözlerini inkâr etmiş, savunma bakanlığı bütçesi kabul edilmiş, konu da kapanıp gitmişti.

Bu bütçenin 6 milyar 175 milyon TL'si personel gideri. Ancak Adalet veya Sağlık Bakanlığı'nın personel harcamalarının çok üstünde olan bu harcamaların nasıl dağıldığını bilmiyoruz çünkü 28 Şubat 1997 müdahalesinden beri valilerin, müsteşarların, genel müdürlerin, profesörlerin maaşları kamuoyuna açıklanırken subayların maaşları, ek ödemeleri ve tazminatları karşılaştırmalı tablolarda yer almıyor. MSB bütçesinin 7 milyar 324 milyon TL'si ise 'mal ve hizmet alımları' gideri. Ancak miktarını hiçbir zaman öğrenemediğimiz bütçe dışı kaynaklarla birlikte 'mal ve hizmet alımı' diye tabir edilen silah, teçhizat ve askerî teknoloji alımları için ne kadar harcandığını bilmiyoruz.

Bütçe dışı fonlar

Bütçe dışı kaynaklardan en önemlisi 1989'da oluşturulan Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF). Fonun gelirleri, gelir ve kurumlar vergisi, at yarışları, hafif ateşli silahlar, akaryakıt, alkol ve tütün mamulleri ile tüm şans oyunlarından elde edilen gelirlerin bir kısmından kesilen paralardan oluşuyor. Öte yandan, yine miktarını tam olarak bilemediğimiz NATO fonları var.

Türkiye'nin silahlanma harcamalarını 1985'te kurulmuş bir devlet tekeli olan Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) tarafından yapılıyor. Neyin tedarik edileceğine karar veren ise Savunma

Sanayii İcra Komitesi. Komite, Başbakan'ın başkanlığında, Genelkurmay Başkanı ve Milli Savunma Bakanı'nın iştirakiyle oluşuyor. Görevi kuvvet komutanlıklarınca tespit edilen, Genelkurmay Başkanlığı tarafından uygun bulunan 'Stratejik Hedef Planı' doğrultusunda temin edilecek silah, araç ve gereçlerin tedarikine ilişkin kararları almak. Stratejik Hedef Planı en son 2002 yılında açıklanmıştı. SSM'nin arama motorundaki detaylı harcama bilgileri de 2002 senesinde durmakta.

TSK 'devlet içinde devlet' mi?

Peki, konuyu kamuoyu tartışmıyor da Meclis tartışabiliyor mu dersiniz? Hayır, bu konuda Meclis'te de hiçbir tartışma olmaz. Peki, tartışılmıyor da denetleniyor mu derseniz, cevabımız yine 'maalesef hayır' olacak. Çünkü 12 Mart 1971 askerî müdahalesi sonrasında Sayıştay Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ordunun elindeki mallar ve bundan doğan tasarruflar, Sayıştay denetiminden çıkarılarak ordunun iç denetimine bırakıldı. 1985'te bir adım daha atıldı, askerî alımlar ve bunların sözleşmeleri de denetim dışına çıkarıldı. Ardından bir adım daha atıldı ve askerî kadrolar üzerindeki Sayıştay denetimi adeta sona erdirildi. Yani 40 yıldır, Silahlı Kuvvetlerin her türlü malı, harcamaları, tasarrufları sivil, hukuki ve siyasi denetimin dışında. Buna bir de Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı olmamasını eklersek tablo tamamlanıyor: Bugün TSK tamamen özerk bir yapıda.

AB'yi sevmek kolay mı?

Bu statüyü değiştiren az sayıda ve sınırlı çapta adım, Avrupa Birliği sayesinde atılabildi ancak uygulama şansı bulamadı. Örneğin Sayıştay Kanunu'na 2003 yılında eklenen 12. madde ile

TBMM Başkanlığı'nın talebi üzerine Sayıştay denetçilerinin, askerî karargâhlarda, o da belirli bir konu ile sınırlı olmak üzere denetim yapmalarının önünü açılmıştı. Ama aynı yasanın 38. maddesine dayanılarak 1969'da TSK İç Yönetmeliği'ne konulan bir madde yüzünden bu değişiklik uygulanamadı. AB'nin ihalelerde şart koştuğu kurallara TSK uymak zorunda değil. Son olarak, AB'ye sunulan Üçüncü Ulusal Program'daki taahhütler yüzünden, 27 Temmuz 2008 tarihinde Sayıştay Genel Kurulu'nda alınan kararla Meclis'in talimat vermesi halinde bugüne kadar olan harcamaları da SSDF'den yapılmış olmasına rağmen bütçeden yapılmış harcamalar gibi denetlenebileceği söylendi ancak Meclis'in talimat vermesi gibi bir mucize gerçekleşse bile bu denetimde 'örtülü ödenek' hariç tutulacaktı. Vecdi Gönül bu 'örtülü ödenek' meselesini "Başbakanlıkla Genelkurmay arasında bir mesele" olarak tarif etmişti. Dolayısıyla biz sıradan halka veya onun temsilcilerine söz düşmezdi. Bu tür sorunları ortadan kaldırmak için, mevcut Sayıştay Kanunu'nun yerine hazırlanan yeni kanun taslağı, iktidar ve muhalefet arasındaki çatışmalar yüzünden 2005 yılından beri komisyonlarda bekletiliyor, daha da bekleyeceğe benziyor.

Özet Kaynakça

İsmet Akça, "Militarism, Capitalism and the State: Putting the Military in its Place in Turkey", 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş doktora tezi; SIPRI raporu için bkz. http://www.sipri.org/contents/milap/milex/publications/publications.html#sipri_yb_chapters

KÜRT MESELESİ'NDE PKK'NİN İŞLEVİ NEYDİ?

PKK deyince akla ilk gelen unsur olan Abdullah Öcalan 4 Nisan 1949'da Şanlıurfa'nın Halfeti İlçesi'ne bağlı Ömerli Köyü'nde doğmuştu. Babası Kürt, annesi ise Türk asıllıydı. Kendi ifadelerine göre, 1966'da Tapu Kadastro Meslek Lisesi'nde okumak için Ankara'ya ilk gelişinde gördüğü Atatürk heykelinden çok etkilenmiş, "Ankara'nın göbeğinde burjuva toplumunu gözetme imkânı" yakalarken bir yandan Maltepe Camii'nde namaza gitmiş, bir yandan Necip Fazıl Kısakürek'in konferanslarını takip etmiş, bir yandan da Komünizmle Mücadele Derneği'ne uğramıştı. Yine bu yıllarda, tesadüfen eline geçen *Sosyalizmin Alfabesi* adlı bir kitaptan etkilenerek dinsel eğilimlerini terk etmişti. *Akşam* gazetesinde yayımlanan "Barzani Röportajı", Erivan Radyosu'nun yayınladığı Kürtçe şarkılar, Ağustos 1967-Ağustos 1969 arasında Silvan, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Ankara, Suruç, Hilvan, Varto ve Lice'de gerçekleşen Doğu Mitingleri, Lenin'in *Ulusların Kaderini Tayin Hakkı* ve Stalin'in *Milli Mesele* adlı kitapları siyasi kimliğinin oluşmasında etkili olmuştu.

Çubuk'taki piknik

Önce İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne giren, ardından kaydını Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ne aldıran Abdullah Öcalan'ın ilk siyasi eylemi, 30 Mart 1972 günü Tokat'a bağlı Niksar İlçesi'nin Kızıldere Köyü'nde, Mahir Çayan'ın lideri olduğu Türkiye Halk Kurtuluş Partisi/Cephesi (THKP/C)

örgütüne mensup silahlı bir grubun kaçırdığı rehineleri kurtarma operasyonu sırasında Mahir Çayan dahil 10 örgüt mensubunun öldürülmesini protesto etmek için izinsiz bildiri dağıtmaktı. Bu yüzden yaklaşık yedi ay Mamak Askerî Cezaevi'nde tutuklu kalan Öcalan, hapishanede Marksist hareketle daha da yakınlaşmış, herhangi bir fraksiyona girmemiş ancak Türk solunun Kürt meselesine bir çözüm getirmeyeceğine inanmaya başlamıştı. Bu bağlamda Hikmet Kıvılcımlı'nın 1930'larda telaffuz ettiği "Kürdistan sömürgedir" fikrini sık sık tekrarlamaya başlamıştı. Kendi ifadesine göre, bu fikri yakın arkadaşlarından Cemil Bayık ve Duran Kalkan'a ilk kez 7 Nisan 1973'te Çubuk Baraj Gölü'ndeki bir piknikte açmıştı. Daha sonra bu tarihi 21 Mart 1973 olarak değiştirecek, böylece olayı Kürtler için sembolik önemi büyük olan Newroz'la ilintilendirecekti.

Kesire Öcalan MİT'ten miydi?

1974 yılında daha sonra eşi olacak Kesire Yıldırım, Haki Karer, Cemil Bayık ve Kemal Pir'le ilk örgütünü kuran Öcalan ve arkadaşları, Tunceli Kültür ve Yardımlaşma Derneği ve Tuzluçayır Güzelleştirme Derneği aracılığıyla Ankara'nın Mamak, Tuzluçayır ve Abidinpaşa mahallelerinde faşistlere karşı mücadeleleri sayesinde sempatizan halkasını genişlettiler. 1970'lerde kendisini "üçüncü sınıf bir eylemci" olarak tanımlayan Abdullah Öcalan'ın karizmatik bir lider olarak sivrilmesinde, milliyetçi Kürt liderlerinin çoğunun 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasında hapiste olmasının ve Barzani etkisindeki Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin (T-KDP), o dönemde zayıf olmasının rolü vardı. Öcalan, ileriki yıllarda "Son derece iyi eğitilmiş ve çekiciydi. Büyük ihtimalle objektif olarak da sübjektif olarak da kanıtlayamadığım MİT ajanıydı" dediği Kesire Yıldırım'la evlendi ve çift Diyarbakır'a taşındı. Öcalan'ın karısı hakkındaki bu

ifadesi, yıllarca PKK'yi, Barzani çizgisindeki gizli Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'ni (T-KDP) kontrol etmek için MİT'in kurdurduğu iddiasına dayanak yapıldı. Ancak bugüne kadar bu iddiayı destekleyen somut bir kanıt ortaya çıkmadı.

'Türkiye Kürdistanı' neresi?

1974-1978 yılları arasında Abdullah Öcalan etrafında toplanan 'Apocular'ın faaliyet alanı, "Kürdistan'ın Türkiye toprakları" dedikleri Kars, Ağrı, Muş, Bingöl, Tunceli, Elazığ, Malatya, Kahramanmaraş, Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır vilayetleriydi. Öcalan 1977 yılının Nisan ve Mayıs aylarında kendi deyimiyle "Tarihî Kürdistan Seferi"ne çıktı. Kars, Ağrı, Dersim, Bingöl, Diyarbakır, Gaziantep'te toplantılar yaptı. Öcalan'ın tahminine göre, bu toplantılardan MİT'in haberi vardı.

'Apocular', 1978 sonbaharında Diyarbakır'ın Lice İlçesi, Fis (Ziyaret) Köyü'nde yapılan toplantıda Partiya Karkeren Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi, PKK) adıyla partileştiler. Partinin örgütlenme modeli Vietnam Komünist Partisi'nden alınmıştı. Buna paralel olarak *Serxwebûn* (Bağımsızlık) dergisi yayımlanmaya başladı. Parti üyeleri profesyonel devrimciler olarak davaya yoğunlaşmak için öğrenci iseler okullarından, çalışan iseler işlerinden ayrıldılar. Daha sonra, bu kadroları partinin hangi parayla finanse edildiği konusunda çok spekülasyon yapıldı. Bazılarına göre işin içinde, eğer MİT yoksa, yabancı istihbarat örgütleri vardı. Ancak PKK bu iddiaları reddetti.

Pan-Kürdist proje

PKK esas olarak dönemin popüler sosyalist söylemini kullanıyordu ama o güne kadar esas olarak geleneksel aşiret ve tarikat aristokrasisinin önderliğinde gelişen ancak organize bir hareket

ve strateji oluşturmayı başaramayan, kendini içinde yaşadığı ulus-devletle sınırlayan ve en radikal hedefi bölgesel özerklik olan Kürt milliyetçiliğini, devletler, Alevilik-Sünnilik, şehirlilik-köylülük, aşiretler, konfederasyonlar, tarikatlar, anavatandakiler-diasporalılar, devrimciler-muhafazakârlar gibi ayrılıkları aşmaya çalışan 'milli birlikçi' (Pan-Kürdist) bir çizgide toplamayı hedefliyordu.

Bu çizginin sosyalist ideallerle açıkça çeliştiği ortadaydı. PKK bu çelişkiyi aşiretleri, kişileri, siyasal hareketleri 'devletten yana', 'PKK'den yana' diye ikiye bölerek gidermeye çalıştı. Böylece 'Kürdistan'ın Türkiye toprakları' içinde hem aşiret ağası hem maraba, hem aydın hem gerillanın yer aldığı iki cepheye bölündü. Bu arada, Özgürlük Yolu (PSK), Devrimci Demokratik Kültür Derneği (DDKD), KAWA, Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK), Rızgari (Kurtuluş), Alarızgari (Kurtuluş Bayrağı) gibi Kürtçü gruplar "reformist küçük burjuva milliyetçileri" olarak karşı cepheye itilirken, esas kutuplaşma elbette 'Kürtler' ve 'Türkler' arasında kuruluyordu.

Ancak başlangıçta devlete karşı silahlı mücadele vermek söz konusu değildi. Çünkü örgütün böyle bir gücü yoktu. Yapılan tek tek faşistlere ya da polislere silahlı saldırılardı. Öcalan'ın deyişiyle "Mardin, Siirt, Diyarbakır, Elazığ, Bingöl, Kars, Ağrı gibi alanlarda küçük grupların öncülüğünde de olsa devrimci terör giderek yaygınlaşıyordu."

Öcalan Suriye'ye kaçıyor

Bu gelişmeleri yakından izlediği anlaşılan polis, 1979 yılı mayıs ayında Elazığ'da çok sayıda PKK üyesini gözaltına alınca, Abdullah Öcalan Suriye'ye geçti. Örgütün kamuoyuna takdimi (!) 29 Temmuz 1979'da Şanlıurfa AP Milletvekili Mehmet Ali Bucak'a yönelik silahlı saldırıyla oldu. PKK'ye göre "feodal işbirlikçi ve devlet ajanı" olan Bucak Aşireti'nin lideri, otomatik

silahlar ve bombalarla yapılan saldırıdan, bombanın patlamaması sayesinde yaralı olarak kurtuldu. Olayın ardından Siverek İlçe Merkezi ile yakın köylerde, Bucak Aşireti ile PKK arasındaki silahlı çatışmalar günlerce sürdü. Eylemin başarısızlığını 'yanlış taktiğe' bağlayan PKK, askerî becerilerini Lübnan'da, Bekaa Vadisi'nde Yasser Arafat'ın Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) kamplarında geliştirdi.

PKK, 12 Eylül 1980 askerî darbesini izleyen yılı Lübnan'da geçirdi. 12 Aralık 1980'de Türkiye-Suriye sınırına yakın Kamışlı kasabasında Suriye Muhaberat örgütünün KAWA toplantısını basarak 15 kişilik lider kadrosunu öldürmesiyle PKK rakipsiz kaldı. 1982'de Diyarbakır Cezaevi'nde gördükleri korkunç işkenceleri protesto etmek için, Merkez Komitesi Üyesi Mazlum Doğan'ın ve bazı örgüt üyelerinin intihar etmesi, yine aynı gerekçe ile ölüm orucuna başlayan bazı üyelerinin ölmesi üzerine, PKK'nin tavrı daha da radikalleşti. Daha önceleri sade bir 'Genel Sekreter' olan Abdullah Öcalan'ın 'Serok' (Önder) olarak putlaştırılması da bu dönemde başladı.

Şemdinli ve Eruh baskınları

Aynı yıl, süregelen İran-Irak Savaşı'nın yarattığı ortamı değerlendirerek, Mesut Barzani'nin Irak Kürdistan Demokrat Partisi (I-KDP) ile ittifak kuran PKK, Kuzey Irak'a yerleşti. Ancak, Türkiye de boş durmuyordu. Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı'ndan daha fazla petrol akıtılmasını güvence altına almak için Irak'la Türkiye arasında imzalanan anlaşmaya göre, Türkiye kendisine yönelik saldırıları önlemek için Irak'ın 10 km. içlerine kadar operasyon yapabilecekti. İlk operasyon 25 Nisan 1983'te gerçekleştirildi. Bunu diğer sınır ötesi operasyonlar izledi. PKK'nin bu operasyonlara cevabı, 15 Ağustos 1984'te Şemdinli ve Eruh ilçe merkezlerine baskın yapmak oldu. İlçelerdeki

jandarma karakollarına yapılan bombalı saldırılarda iki er şehit oldu, 15 sivil ve asker yaralandı, PKK karakollardan aldığı bazı mühimmatla geri çekildi.

Devletin buna cevabı, II. Abdülhamit döneminin ünlü Hamidiye Alayları'nın bir çeşit 'reenkarnasyonu' olan Koruculuk sistemini kurmak oldu. Ve 1986'dan itibaren Güneydoğu Anadolu kan gölüne döndü. PKK'ye yardım etmek istemeyen köylüleri PKK cezalandırırken, PKK'ye yardım eden köylüleri, devletin güvenlik güçleri cezalandırdı. Aynı yıl, TSK'nın PKK'yi bahane ederek Irak'ta Barzani'nin mevzilerine saldırması üzerine, Barzani ile PKK'nin arası açıldı. Aynı yıl, Abdullah Öcalan ile Kesire Öcalan boşandılar. Örgüt içi ve dışı hesaplaşmalar hız kazandı.

Koruculara yönelik saldırıların Kürt toplumunda derin yaralar açtığını fark eden örgüt Aralık 1991'de Irak'ın kuzeyindeki Haftanin'de toplanan kongrede koruculara geçici af ilan etti ama bu konuda hiçbir zaman özeleştiri yapmadı. Kısa süreli bir ateşkes döneminin ardından PKK hem askerî hedeflere hem de Türk Devleti'nin Kürtleri asimile etmek için kullandığını düşündüğü okullara ve öğretmenlere saldırılara başladı.

Kürt aristokrasisinin zımni onayı

Bunlar olurken, geleneksel Kürt aristokrasisi, başlangıçta sınıfsal olarak tam kendi zıtlarını temsil eden PKK'ye açık destek vermemekle birlikte, özellikle askerî 'başarılar' geldikçe ve Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı askerî zaferin mümkün olduğu duygusuna kapıldıkça, PKK etrafında toplanmaya başlamıştı. Bu kesimler PKK'de yer almadılar ancak PKK'nin başta Avrupa olmak üzere yabancı ülkelerde oluşturduğu parlamentolarda, diplomatik misyonlarda yer alarak/istihdam edilerek PKK'ye

prestij kazandırdılar. Ancak Kürt burjuvaları ve aristokratlarının uluslararası platformlarda öne çıkması PKK'nin alt sınıftan gelen esas sahiplerini ve Abdullah Öcalan'ı rahatsız etti. Bu yüzden de PKK ile Hollanda'da kurulan Sürgündeki Kürt Parlamentosu veya HEP, DEP, HADEP gibi partiler arasındaki ilişkiler hep belli bir gerilim taşıdı.

Bu durum aynı zamanda, Türk tarafının PKK hareketinin Kürt toplumunu temsil niteliğini sorgulamasına da neden oldu. Türk milliyetçi hareketi kendisi esas olarak bir seçkinler hareketi olduğu için, eğer ille de bir temas kurmak gerekiyorsa, ancak Kürtlerin seçkinleriyle görüşmeye tenezzül ediyordu. Aynı durum Irak'ta da yaşandı. Barzani ve Talabani gibi seçkinci Kürt milliyetçileri PKK'yi hiçbir zaman kendilerine denk görmediler ve muhatap almadılar. Hatta ilk fırsatta, Türkiye ile işbirliği içinde PKK'yi yok etmeye koyuldular. Abdullah Öcalan belki de bu yüzden hiçbir Ortadoğu ülkesinden devamlı sığınma hakkı sağlayamadı.

Avrupa desteğini çekiyor

Başlangıçta pek çok Avrupa ülkesinde, PKK terör örgütü değil 'savaşan taraf' olarak tanınıyordu. Çünkü Türkiye, AB kriterlerine göre, evrensel insan haklarını ve azınlık haklarını açıkça çiğneyen, baskıcı ve zorba bir devletti. Ancak 1996-1998 arasında PKK'nin metropollerde ve turistik bölgelerde kadın militanlarıyla gerçekleştirdiği intihar saldırıları bu sempatiyi azaltmaya başladı.

Türk tarafının askerî inisiyatifi eline geçirdiği 1996'dan 1999'a kadarki dönemde, muhtemelen ABD'nin telkinleriyle Türkiye Cumhuriyeti Devleti, PKK'nin radikal taleplerini ılımlılaştırması, geleneksel Kürt seçkinleriyle ittifaka geçerek

toplumsal tabanını genişletmesi, böylece işlevsel bir müttefik haline dönmesi için belli bir fırsat tanımıştı ancak PKK bu dönüşümü yapamadı veya yapmadı. Bunun sonucu, 1998'de Türkiye'nin baskılarıyla Suriye'den sınırdışı edilen Öcalan'ın Rusya ve İtalya'nın kabul etmemesi üzerine Yunanistan'ın Kenya Elçiliği'ne sığınmak zorunda kalması ve 16 Şubat 1999'da, ABD ve İsrail'in ortaklaşa örgütlediği bir operasyonla Türkiye'ye teslim edilmesi oldu.

1984-1999 arasının bilançosu ağırdı: Avrupa'nın en büyük, dünyanın altıncı büyük ordusuna sahip olan Türkiye, 15 bin civarındaki PKK üyesini etkisiz hale getirmek için 300 bin askerini ve 67 bin korucuyu seferber etmişti. 14 ilde 1987-2002 arasında Olağanüstü Hal (OHAL) ve sıkıyönetim ilan edilmiş, bunlar tam 57 kez uzatılmıştı. 24 kez sınır ötesi operasyon yapılmış, (hepsi yaklaşık rakamlar olmak üzere) 5.500'ü güvenlik gücü 5.300'ü sivil halktan olmak üzere 10.800 şehit verilmiş, bir o kadar kişi yaralanmıştı. 24 bin PKK üyesi ya da sempatizanı öldürülmüş, 12 bini sağ ele geçirilmişti. 2.600 köyde yaşayan 1 milyon 200 bin kişi yerinden edilmiş, binlerce kişi 'faili belli' cinayetlere kurban gitmiş, bölgenin ormanları, meraları güvenlik adına imha edilmişti. Hayvancılık, tarım, sanayi ve turizm hakkın rahmetine kavuşurken, uyuşturucu kaçakçılığı patlama yapmıştı. Ama en kötüsü Türk ve Kürt milliyetçilikleri birbirine karşı bilenmişti. Üstelik bu korkunç sonuca varmak için 400 milyar dolardan fazla para harcanmıştı!

Galip kibrinden Kürt Açılımı'na

Öcalan'ın müebbet hapse mahkûm edilmesinden sonra tipik bir 'galip kibri' ile davranan Türk tarafı, Öcalan'ın çağrısıyla Türkiye'ye gelen PKK militanlarını hapse attı, Kürtlerin hiçbir kültürel talebine kulak asmadı, Kürtlerin kurduğu tüm siyasi

partileri şu veya bu bahane ile kapattı, yüzde 10'luk seçim barajı gibi engellerle PKK dışında bir siyasi hareketin gelişmesini engelledi. Devletin bu katı politikaları sonucu, Türkiye'ye getirilişi sırasındaki ve mahkemedeki tavrı yüzünden Kürt toplumu nezdinde çok prestij kaybetmiş olması gereken Abdullah Öcalan kısa sürede imajını tazeledi ve 2004'ten itibaren PKK Kürt toplumunun en dinamik temsilcisi olarak yeniden sahneye çıktı. O tarihten 2010 yılına kadar muhafazakârından solcusuna, Şafiî'sinden Kızılbaş'ına, yerlisinden diasporasına uzanan geniş bir yelpazeden zımni ya da açık destek alarak şiddete dayalı siyasasını devam ettirdi.

Kürt Aydınları ve Kürdistan

Bu bölümü yazarken eserlerini temel aldığım Gürdal Aksoy'a göre Cumhuriyet tarihi boyunca Kürt elitleri için Kürdistan, Anadolu ve Türkiye terimleri konusunda bu konuda net bir tutum yoktu. Kürdistan bazen belli bir bölgeyi, bazen sınırları belirsiz ama Anadolu'dan ayrı bir bölgeyi, bazen Anadolu ile bütünleşik bir bölgeyi anlatıyordu.

Örneğin 1927'de Beyrut'ta kurulan Xoybun'un (Hoybun)[14] başkanlığını da yapmış olan Celadet Bedirxan Bey de, Kürtlerin sürgün edilmesine dair yasa hakkında yazdığı bir metinde, "Anadolu ve Trakya Türklerinin bir kısmının Kürtlerin ülkesine" nakledileceği endişesini dile getirirken, Anadolu-Kürdistan ayrımını yaptığını göstermişti. Xoybun'un diğer bir yönetici üyesi Kadri Cemil Paşa da anılarında "Anadolu'da sürgündeyken

14 Hoybun cemiyetinin kurucuları arasında eski Kürdistan Teali Cemiyeti'nin üyeleri, Palulu Şeyh Said'in çocukları, 19. Yüzyılın ilk yarısında Osmanlı yönetimine başkaldıran Botan Emiri Bedir Han Bey'in torunları (Celadet, Kamuran ve Süreyya Bedir Han), Cemilpaşazadeler gibi önemli Kürt ailelerinin çocukları ve Ermeni Taşnak partisinin üyeleri vardı. Hoybun propagandasının ana teması, Kürtlerle Ermenilerin aynı kökten geldiği, sadece dinlerinin farklı olduğuydu.

Kürdistan ile ilgili duydukları iyi haberlere sevindiklerini" yazarak, iki coğrafyayı birbirinden kesin şekilde ayırmıştı. Nihayet Xoybun'un 1928'de yayımladığı İngilizce broşürde ve 1930'da D. Beletch Shirguh imzasıyla Celadet Ali Bedirhan'ın yazdığı İngilizce broşürde, Kürdistan'ın ayrı bir ülke olduğunun altı kalınca çiziliyordu.

1941'deki Coğrafya Kongresi'nin ardından coğrafi bölge repartuvarına eklenen Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu adları, sadece Türklerin değil bazı Kürtlerin de hoşuna gitmişti. Örneğin Varto'daki Xormek Aşireti'nden olan, aşiretinin Türk kökenli olduğunu ileri süren, 1925'te Şeyh Sait İsyanı'na silahla karşı koyanlardan olan Mehmet Şerif Fırat, 1948'de ilk kitabına Doğu İlleri ve Varto Tarihi adını vermişti. Kitap 1961'de 27 Mayıs darbesinin Devlet Başkanı ve Başbakan'ı Cemal Gürsel'in (ki 'Cemal Aga' da Kürt asıllıydı) önsözüyle ve aynı adla tekrar yayımlanacaktı.

Dersimli milliyetçi lider Veteriner Nuri Dersimi de 1950'de kaleme aldığı Kürdistan Tarihinde Dersim adlı eserinde Anadolu-Kürdistan ayrımını yapmakla birlikte, az da olsa Anadolu Doğusu, Şark veya Şarki Anadolu terimlerini kullanıyordu.

1965'te Diyarbakır'da Said Elçi, Faik Bucak, Şakir Epözdemir, Derviş Akgül, Ömer Turhan ve Şerafettin Elçi tarafından gizlice kurulan Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi'nin (TKDP) adı hariç, 1967'de başlayan Doğu Mitingleri ve Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) gibi örgütlenmeler; İsmail Beşikçi'nin Doğu Anadolu'da Göçebe Alikan Aşireti (1967) ile Doğu Anadolunun Düzeni (1969) adlı çalışmaları; Kemal Burkay'ın 1975'de C. Aladağ adıyla ilk baskısı yayımlanan Milli Mesele ve Doğu'da Feodalite-Aşiret adlı eseri zamanın ruhunun empoze ettiği Kürdistan'sız söylemin ilk örnekleriydi.

Türkiye yerine Anadolu

Bugün Kürtlerin 'Kuzey Kürdistan' dediği bölgeye, 1960'larda Kalkınmada Öncelikli Yöreler adı verildi. Aynı yıllarda Türk teriminin iticiliği ve Kürdistan teriminin yasak olması yüzünden Kürt aydınları 'Anadolu' terimini yeğlediler. Bunun nedenini 1970'li yılların ilk yarısında İsveç'te, Uppsala'da sürgündeki Kürtler tarafından çıkarılan Bahoz adlı derginin 1973 tarihli 48. Sayısı'nda yazar şöyle açıklamıştı: "Türkiye sözcüğü, aslında tarihi gerçeklere ters düşen, şövenist ve emperyalistçe bir deyimdir. Zira sözkonusu olan ANADOLU (Anatolia)'dur. Bu kavram daha anlamlı ve gerçeğe yakındır."

Bu eğilim PKK'nin gerilla mücadelesine başladığı 1984 yılına kadar sürdü. 1984 ile 2002 arasında 'Kuzey Kürdistan'ın adı 'OHAL Bölgesi' iken PKK'nin lideri Abdullah Öcalan başlarda Anadolu'yu bazen Kürdistan'ı da içine alacak şekilde kullanırken, 1990'lı yılların sonlarında Anadolu söylemine daha çok sarılmış, 1999'da İmralı'ya hapsedilmesinden sonra ise, Anadolu'yu açıkça "ortak vatan" ilan etmişti.

Anadolumerkezcilik

Modern dönem araştırmacılardan Faik Bulut'un 15/16/17 Kasım 1992 tarihli Özgür Gündem gazetesinde yayımlanan "Kürtler Milattan, İslamdan, Türklerden ve Osmanlılardan Önce Anadolu'daydı" başlıklı yazısı ise Bulut'un 'Anadolumerkezci' yaklaşımının en açık ifadesiydi. Makalenin 15 Kasım 1992 tarihli bölümünde Malazgirt'te Alparslan'a hizmet eden Kürtlerden söz etmekte ve "bu Kürtler de Alparslan'ın ordularıyla birlikte İç Anadolu'ya akıp gittiler" denmekteydi. Bulut'un bu tavrı zamanla daha da kristalleşmiş ve Türkiye'de Kültür Mozayiği' başlığıyla Berfin Bahar (2000) dergisinde yayımlanan konuşmasında, Kürt

İttihatçısı Abdullah Cevdet'e atıfta bulunarak Anadoluculuğun açık savunuculuğuna ulaşmıştı.

BDP'nin öncüllerinden kapatılan DTP'nin başkanı Yaşar Kaya, Emin Çölaşan ile yaptığı polemikte, kendisini devşirme "Çölajanı Emin" karşısındaki "saf Anadolu çocuğu" olarak nitelemişti. 25 Ağustos 2000 tarihli Özgür Politika'da yayımlanan bir makalesinde ise şöyle diyordu: "Siz Rumeli'den gelenler yetmiş yıldır, kafasını kaldıran her Anadolu çocuğunun kafasını Turgut Özal misali ezdiniz, ama bu böyle sürüp gitmeyecek. (...) Anadolu sadece Rumeli'den gelmiş göçmenlerin değil, bizim esas yurdumuzdur."

1970'lerden itibaren, eserlerinin yayımlandığı ülkeye bağlı olarak Kürdistan da diyen, Doğu Anadolu da diyen Kemal Burkay ise 2004'te Anadolu'yu bir buluşma noktası olarak tanımladı:

"Birlikte yaşamamız arzu ediliyorsa neden Anadolu'nun tarihi ve kültürel dokusuna, çeşitliliğine uygun bir devlet yapısı benimsenmeyip, ona, belli bir etnik grubu çağrıştırmayan, tüm grupların evet diyebileceği bir isim bulmuyoruz? Örneğin 'Anadolu Federe Cumhuriyeti' diyelim... Türklere tanıdığımız hakları, nufusları nerdeyse onlar kadar olan ve kendi ülkelerinde Kürdistan'da çoğunluk oluşturan Kürtlere de tanıyalım, yani Türkiye'yi iki cumhuriyetli bir federasyona dönüştürelim."

Kitabında Musa Anter, Kemal Burkay, Faik Bulut, Yaşar Kaya, Munzur Çem gibi yazarların 'Anadolumerkezci' söylemlerinden örnekler veren Gürdal Aksoy, 16 Haziran 1996 tarihli Demokrasi gazetesinde yayımlanan "Kürt Tarih Yazımının Tarihi" adlı makalesinde Kürt aydınları arasındaki 'Anadolumerkezci' tarih anlayışının iki 'tarz-ı siyasete' imkân tanıdığını, bunlardan birinin Anadolu'nun Kürtleşmesi –ki yazara göre sıfır noktasında denecek kadar zayıf bir olasılık idi bu-, diğerinin ise Kürtlerin Anadolululaşması olduğunu söylüyor. Bugün

bu yollardan hangisine doğru gittiğimizi söylemek kolay değil. En iyisinin Trakya'nın, Anadolu'nun ve Kürdistan'ın çok etnili, çok dinli, çok dilli, çok kültürlü ama hepsinden önemlisi birey ve insan hakları temelinde, demokratik biçimde örgütlenmeye doğru gitmesi olduğu ise açık.

Özet Kaynakça

Şemdin Sakık, *Apo,* Şark Yayınları, 2005; Mehmet Ali Birand, *Apo ve PKK*, Milliyet Yayınları, 1992; Yalçın Küçük *Kürt Bahçesinde Söyleşi*, Başak Yayınları, 1993; Oral Çalışlar, *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu*, Pencere Yayınları, 1993; Ergün Sönmez, *Kürt Özgürlük Hareketi ve PKK'nın Rolü*, Tevn Yayınları, 2006; Ömer Laçiner, "Kürt Sorunu ve PKK", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, 9. Cilt, İletişim Yayınları, 2009, s. 606-616; Ali Nihat Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, ASAM Yayınları, 1999; Ümit Özdağ, *Türkiye'de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK,* Üç Ok Yayınları, 2005; Gürdal Aksoy, *Halklar Hapishanesi Anadolu, Kürtlerde Anadolumerkezci Yabancılaşma,* Komal Yayınları, 2002; Hande Özkan, "The History of Geographical Perceptions in the Turkish Republic: A Spatial Interpretation of the Republican Regime during the Single-Party Era." Boğaziçi Üniversitesi'nde 2002'de kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

'29. KÜRT İSYANI'NIN BİLANÇOSU

16 Kasım 1993 tarihli *Turkish Daily News&Turkish Probe* adlı yayında çıkan bir yazıya göre, bir gün Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Süleyman Demirel'e gizli bir yazı göndermiş ve şöyle demişti: "Sorunlu bölgeler, köyler ve dağlık bölgelerdeki mezralardan başlamak üzere bölge kademeli olarak boşaltılmalıdır. En fazla 150-200.000 kişi arasında olduğu tahmin edilen PKK destekçilerinin ülkenin Batı bölgelerine dikkatli bir şekilde yerleştirilmesinden sonra, PKK'nın lojistik desteği kesilecek, göç ettirilenlerin de yaşam standartları yükselecek. Bu gruba iş vermede öncelik tanımak lazım. Dağlık bölgelerin boşaltılması ile terörist örgüt izole olacak. Güvenlik güçleri derhal harekete geçmeli ve bu bölgeleri kontrol altına almalı. Bu kişilerin bölgeye dönüşlerinin önlenmesi için, bölgeye büyük barajların yapılması bir diğer alternatiftir..."

30 Temmuz 1994 tarihli Reuters Ajansı haberine göre dönemin Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş, köylerin boşaltılması kararını doğrulamış ve bunu PKK'ya karşı bir askerî strateji olarak tanımlamıştı. Anlaşılan 'pragmatik' Özal, Osmanlı'dan beri her başı sıkışan yöneticimizin başvurduğu tehcirde büyük hikmet görmüştü. Hele de, bu kişilere ittikleri yerlerde belli avantajlar sağlanırsa, entegrasyon (hadi olmadı asimilasyon) mümkün olamaz mıydı? Olurdu belki ama, bakın neler oldu...

Güvenilir ve güvenilmez köyler

13-19 Aralık 1987 tarihli *İkibine Doğru* dergisine göre, 1984'te PKK'nın Şemdinli ve Eruh baskınlarından sonra, devlet Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki köyleri önce 'güvenilir' ve 'güvenilmez' diye ikiye ayrılmıştı. 'Güvenilir' köyler, II. Abdülhamit'in Hamidiye Alayları'na asker veren aşiretlerdi. 'Güvenilmez' olanlar bazen açık şiddet, bazen tehdit, bazen yıldırma, bazen de ikna yoluyla köylerinden çıkarılırken, 1924 tarihli Köy Kanunu'nun 74. maddesine eklenen iki fıkra ile 'koruculuk sistemi'ne resmiyet kazandırıldı. Bu bağlamda, Mayıs 1985'te devletin temsilcileri, Hamidiye Alayları'na asker veren Beytüşşebaplı Jirki Aşireti ile temasa geçti. Aşiret reisi Tahir Adıyaman, bir savcıyı ve yedi askeri öldürmekten dolayı idam istemiyle yargılanırken devletle koruculuk anlaşması yapınca affa uğradı. Tahir Adıyaman'la birlikte Jirki Aşireti'ne mensup 336 cinayet sanığı da takipten kurtuldu. İddialara göre Tahir Adıyaman'a Diyarbakır'daki 7. Kolordu Karargâhı'nda aynen Osmanlı döneminde olduğu gibi Kuran'a el bastırılmış, ardından dönemin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ'la tanıştırılmıştı. Benzer usuller, diğer Hamidiye aşiretlerinin reislerini korucu yapmakta kullanılmıştı.

Devletin ikna yöntemleri

Koruculuk yapmak istemeyen aşiret reislerini ikna etmek için devlet 11 Ağustos 1981'de Hakkâri'de bir toplantı yapmıştı. 'Huzur-1' adlı bu toplantıya 20 kadar aşiret reisi katılmıştı. Bu toplantıda neler konuşulduysa, bölgede Koruculuk birden yaygınlaşmıştı. 4 Nisan 1985'te 442 Sayılı Köy Kanunu'na yapılan bir ekleme ile 57 bin korucuya asgari ücretten maaş bağlanmış, bunlara daha sonra 12 bin civarında da 'gönüllü korucu'

eklenmişti. 28 Eylül 1989'da yapılan ikinci ikna (!) toplantısında Tuğgeneral Recai Uğurlu'nun katılımcılara "ya bizdensiniz, ya PKK'dansınız" dediği söylenmişti. Toplantıyı terk eden Şidan Aşireti Reisi Kaya Öner'in kardeşinin bir süre sonra ölü bulunduğunu, toplantıda bu seçime karşı çıkan 13 aşiret reisinin toplantıdan bir hafta sonra iki hafta süreyle gözaltına alındığını, bu 13 kişi serbest kaldıktan sonra bu aşiretlerin koruculuğa başladıklarını; koruculuğa ikna olmayanların ise "PKK'ya yardım ve yataklık suçundan" gözaltına alınmaya başladığını ekleyelim.

Örneğin 1997 yılında Refah Partisi Batman Milletvekili Musa Okçu'nun açıkladığına göre Batman'ın Sason ilçesinde daha önce korucu olduğu halde daha sonradan silahlarını teslim eden Keko ve Timok aşiretlerinin erkekleri, güvenlik güçleri tarafından mayınlı bölgede tek sıra halinde yürütülmüşlerdi. Korucu olmak istemeyen Şırnak ve Hakkâri bölgesinde yaşayan Goyan Aşireti'nin tüm üyeleri Irak'taki Mahmur Mülteci Kampı'na yerleşmek zorunda kalmışlardı. Bu yıllarda Diyarbakır'daki 'asi' aşiretleri ikna çalışmalarını yürütenlerden biri, 2006 yılında *Sabah* gazetesine verdiği mülakatta "Hakkari'deki hakim ve savcıları hizaya getirmek için lojmanlarına birkaç bomba attırdım" diye övünen Altay Tokat Paşa'ydı.

PKK ile Türkiye'nin güvenlik güçleri arasında süren kanlı savaşta kaç kişinin öldüğüne dair resmî açıklamalar sürekli farklılık gösterse de, yaklaşık 35 bin kişinin öldüğü, bunların 24 bin kadarının ise 'ölü geçirilen' diye adlandırıldığı görüldü.

Zorunlu göç trajedisi

Bir de bir kere ölmeyen, defalarca ölüme mahkûm edilenler vardı. Çünkü 'güvenilmez' aşiretler ise bazen açık şiddet, bazen tehdit, bazen yıldırma, bazen de ikna yoluyla köylerinden çıkarıldılar ve önce Batman, Diyarbakır, Hakkâri, Şanlıurfa ve

Van gibi en yakın şehir merkezlerine göç ettiler. Bazıları OHAL dışında kalan Adana, Gaziantep, Kahramanmaraş ve Mersin'e göçtüler. Daha gözü kara olanlar Ankara, Antalya, Bursa, İstanbul ve İzmir'de şanslarını denediler. Devletin en son araştırmasına göre zorunlu göç mağdurlarının sayısı 953.680 ila 1.201.200 arasına idi. Bu gariban nüfus, hem şehirlerin çeperlerinde, hem de merkezlerdeki çöküntü bölgelerinde, onlardan gayri kimsenin razı olmayacağı, mutfağı ve banyosu olmayan, yarı harabe konutlarda, naylon çadırlarda, bidon evlerde 9-10 kişi sığışarak yaşamaya çalıştılar. Bu 'zorunlu göçmenler' hayata tutunmak için meşru, gayri meşru bulabildikleri her işte bütün fertleriyle çalışmak zorunda kaldılar. Çocuklarını okula gönderemediler. Zaten onları kabul edecek okul bulmaları da zordu. Okul bulsalar dil engeli başta olmak üzere pek çok engel yüzünden çocukları dışlandı, horlandı. Hal böyleyken, hastalıklar, bunalımlar, intiharlar, şiddete başvurmalar, suça karışmalar hiç şaşırtıcı değildi. Zorunlu göçün bir diğer sonucu, radikal milliyetçiliğin artık Türkiye'nin her köşesine yayılması oldu.

Telafi politikalarının başarısızlığı

Türkiye uzun bir süre problemi reddetti. 2002 yılında BM Yerinden Edilmiş Kişiler Temsilcisi Francis Deng'in raporu üzerine ilk diyalog başladı. Avrupa Birliği bu sorunla 2003 yılında ilgilenmeye başladı. Peki devlet bu sorunu çözmek için ne yaptı? Dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu'nun Haziran 2005'te yaptığı açıklamaya göre resmi rakam olan 355.803 kişiden 125.539'ü 'güvenli' biçimde köylerine dönmüştü. Ancak, 18 Kasım 2005'te durumu yerinde görmek isteyen İnsan Hakları Örgütü durumun hiç de anlatıldığı gibi olmadığını gördü. Örneğin Diyarbakır'ın Hazro ilçesinin Koçbaba köyüne bir ziyaret yaptı. Devlet listesine göre 27 hane, 278 kişi geri dönmüş iken, köyde 13 hane ve

69 kişi yaşıyordu. Yakındaki Çiftlibahçe'de ise hükümete göre 49 hane dönmüştü ve rakam doğruydu. Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Duru köyünde devletin listesine göre 207 hane ve 346 kişi varken, örgüt 10 hane buldu. Yine Lice'ye bağlı Dibek köyünde 16 hane değil, kimse yoktu. Bingöl'e bağlı Esmataş ve Kırık köyleri hiç boşaltılmamıştı ancak devletin listesinde geriye dönenler arasında sayılmışlardı. Bazı durumlarda köyler geri dönmüş olarak gösteriliyordu ancak köyü iskAn edenler koruculardı. Bunun gibi daha nice örnek vardı.

Devletin uygun bulduğu terminoloji ile 'Terörden doğan zararların giderilmesi için' çıkarılan 5233 Sayılı Kanun, sadece 'terör' yüzünden zarar görenleri kapsadığı, buna karşılık yaygın şiddet yüzünden kaçmak zorunda kapsamadığı, giderilecek zararların ne olduğu tarif edilmediği, şikayetlerin iletileceği komisyonlar devletçe oluşturulduğu, izlenecek prosedür çok karmaşık olduğu, etkili bir temyiz mekanizması olmadığı için ve daha onlarca neden yüzünden yaralara merhem olmadı. TBMM raporuna göre, Temmuz 2005 itibariyle örneğin Diyarbakır'da yapılan 18.240 başvurudan sadece 369'u, Batman'da 5.847 başvurudan 328'i, Bingöl'de ise 14.105 başvurudan sadece 124'ü kabul edilmişti. Talepleri kabul edilenlere ödenen tazminatlar ise komik düzeydeydi.

Ama geriye dönenleri bekleyen sadece yokluk, işsizlik, açlık değil, sayıları 70 bine varan korucular da bekliyordu. Bunlar öyle bir gruptu ki, resmi rakamlara göre 1985-2006 tarihleri arasında 5.129 korucu çoğu terör, cinayet, kaçakçılık, ırza geçme gibi ağır suçlar işlemişti.

Bir de her yıl onlarca kişinin canını alan kara mayınları sorunu vardı. Çünkü,

Türkiye'nin sahip olduğu 3 milyon kara mayınından 920 bini sınır boylarındaki Ardahan, Batman, Diyarbakır, Doğubeyazıt, Gaziantep, HakkAri, İskenderun, Kağızman, Kars, Mardin, Şanlıurfa, Şırnak ve Van'da, sınır ili olmayan Tunceli ve Siirt'e yerleştirilmişti ve bunların temizlenmesi için somut bir adım atılmıyordu.

Bu Kaçıncı 'Vatandaş Türkçe Konuş'?

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu unsurlarından 1923 tarihli Lozan Barış Antlaşması'nın 39. Maddesi'nin 4. Fıkrası (ki Türk tarafının önerisi ile eklenmişti) "Herhangi bir Türk uyruğunun, gerek özel gerekse ticaret ilişkilerinde, din, basın ya da her çeşit yayın konularıyla açık toplantılarında, dilediği bir dili kullanmasına karşı hiçbir kısıtlama konulmayacaktır" derken, 5. Fıkrası "Devletin resmi dili bulunmasına rağmen, Türkçeden başka bir dil konuşan Türk uyruklarına, mahkemelerde kendi dillerini sözlü olarak kullanabilmeleri bakımından uygun düşen kolaylıklar sağlanacaktır," diyordu. Kısacası, Lozan Barış Antlaşması, kâğıt üzerinde Türkiye Cumhuriyeti uyruklu (vatandaşı) bir Kürt'ün, Kürtçe gazete çıkarmasını, Kürtçe televizyon yayını yapmasını, Kürtçe seçim propagandası yapmasını, mahkemede Kürtçe savunma yapmasını mümkün kılıyordu.

Şark Islahat Planı, Madde 14

Lozan'ın bu maddeleri ne yazık ki başından itibaren uygulanmadı ama Kürtçe konuşmanın cezalandırılması fikri 13 Şubat 1925'e patlak veren Şeyh Said İsyanı'ndan sonra ortaya çıktı. İsyanla büyük bir telaş içine giren Kemalist kadroların 'Kürt Meselesi'ni halletmek için yürürlüğe koydukları ve yakın tarihe kadar devletin Kürt politikasının ana çerçevesini oluşturan 8 Eylül 1925 tarihli Şark Islahat Planı'nın tümü çok vahim 'tedbirler'

içeriyordu, sadece konumuzu ilgilendiren 14. Maddesi'ni (sadeleştirilmiş Türkçeyle) aktaralım: "Aslen Türk olup Kürtlüğe yenilmeye başlayan Malatya, Elaziz, Diyarbakır, Bitlis, Van, Muş, Urfa, Ergani, Hozat, Erciş, Adilcevaz, Ahlat, Palu, Çarsancak, Çemişkezek, Ovacık, Hısnımansur, Behisni, Hekimhan, Birecik, Çermik vilayet ve kaza merkezlerinde, hükümet ve belediye dairelerinde ve diğer kurum ve kuruluşlarda, okullarda, çarşı ve pazarlarda, Türkçeden başka dil kullananlar, hükümet ve belediyenin emirlerine muhalefet etmek ve direnmek suçundan cezalandırılacaktır."

1926'da toplanan Türk Ocakları Kurultayı'nda en büyük tartışmalar Türkçeden başka dillerin en çok da Kürtçenin konuşulmasını yasaklanması üzerine yapılmıştı. Örneğin kurultayın 28 Nisan günkü beşinci oturumunda konuşan Van Milletvekili İshak Refet (Işıtman) Doğu Anadolu'da yaşayan Kürt unsurların dillerini muhafaza ettikleri gibi, Karakeçililer, Serkanlar, Türkanlar gibi Türk kökenli topluluklarını Kürtleştirdiklerinden söz ediyor, bu konuda cezai tedbirler alınmasını öneriyordu. Ona göre Orta Anadolu'da yaşayan yerleşik Kürtler "nasıl olsa Türklerle sarılıyordur, boğulmaya mahkûm" idiler. Benzeri tartışmalar ertesi yıl da yapıldı. Türkçenin diğer dil topluluklarına zorla empoze edilmesinin zirvesini ise 1928'de başlayan "Vatandaş Türkçe Konuş!" kampanyaları oluşturdu.

Her Kürtçe kelimeye 5 kuruş cezası

Bu cezaların nasıl uygulandığına dair sözlü tarihten bir örnek verelim: "Kozluklu Mele (Hoca) Abdullah anlatıyor. 1940'lı yıllar. Diyarbakır'a gitmiş. Çarşıda Türkçe bilmediği için Kürtçe konuşuyor. Biri çarşıda kolunu tutuyor ve "Gel, belediyeden seni çağırıyorlar" diyor. Hoca, "Tû kîyî?" (Sen kimsin?) diye soruyor. Şahıs, "Ben belediye zabıtasıyım" diyor. Hoca, "Belediye

reisi beni tanımaz ki beni çağırsın" dese de zorla Reis'in huzuruna çıkarılıyor. Reis, "Çarşıda Kürtçe konuşmuşsun. Her kelime için 5 kuruş para cezası vereceksin" diyor. Hoca itiraz etmeden cebindeki paraları masaya bırakarak, "Al sana para" diyor. Memur paranın üstünü vermeye çalışırken ekliyor: "Paralar sizde kalsın. Ben Türkçe bilmiyorum. Akşama kadar çarşıda Kürtçe konuşacağım. Senin zaptiye efendin de benimle gelsin. Akşam onunla sana geliriz. Ne kadar cezam varsa alırsın ve üstünü verirsin, ben de evime giderim." (*Bakış*, 30 Haziran 1999.)

"Ka nane kî bi Tirkî bide"

Bir örneği de Diyarbakırlı yazar, araştırmacı Şeyhmus Diken anlatıyor: "Aklıma tek partili dönemin bir uygulaması takılıyor. Düşünmeden edemiyorum. Kürtçe konuşmak yasak! Ağızdan alenen duyulacak dozda çıkan her Kürtçe kelime için vatandaş ceza ödemekle mükellef. İspiyoncular çarşı pazar fır dönüyor. Adamın evinde çocuklar aç. Fırına gidip ekmek almak lazım. Ama ekmeği istemek için de birkaç kelime Türkçe sözcük bilmek gerek. Adam çaresiz. Fırıncının karşısında ve "Ka nane kî bi Tirkî bide". Fırıncı arif adam, halden bilen biri. "Ha ji tere nane kî bi Tirkî. Tercümesi şu: 'Bana Türkçe bir ekmek ver.' 'Al sana Türkçe bir ekmek.'"

12 Eylül yasakları

Kürtçeye (ve elbet diğer azınlık dillerine) en sert tavır 1980 darbesinden sonra takınıldı. Darbeciler kendi elleriyle hazırladıkları 1982 Anayasası'ndaki "Düşüncelerin açıklanması ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" ifadesini, 1983'te çıkarılan Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun'la perçinlediler. Kanuna göre, Türk

vatandaşlarının anadili Türkçeydi ve Türkçeden başka dillerin anadil olarak kullanılmasına ve yayılmasına yönelik her türlü faaliyette bulunmak yasaktı! Kanun 12 Nisan 1991'de kaldırıldı ama 6 Kasım 1991'de, milletvekillerinin TBMM'de Kürtçe yemin etmeleriyle başlayan süreç, yedisi (BDP'nin selefi) DEP'li, biri bağımsız, sekiz milletvekilinin ağır hapis cezalarına çarptırılmaları ile sonuçlandı. 1980'ler, 1990'lar hatta yakın tarihe kadar, hapishanelerde Kürtçe konuşma yasağı sürdü, Türkçe bilmeyen analar evlatlarıyla tek kelime konuşturulmadılar.

1993'de Tansu Çiller, Kürtçe yayın ve eğitim konusunda olumlu düşündüğünü açıkladı, ancak partisindeki ve ordudaki sertlik yanlılarının muhalefeti yüzünden bundan vazgeçti. Alparslan Türkeş Kürtlerin büyük çoğunluğunun Türk soyundan olduğunu söylerken, köy korucu sistemine büyük destek veren Kürt aşiretleri de bu politikaya uyum göstermişler ve MHP'ye büyük ölçüde oy vermişlerdi. SHP ve CHP'nin tavrı ise Kürtlerin kültürel haklarını desteklemekle birlikte Türkçenin resmî dil ve bütün ülkede ortak eğitim dili kalması yönünde olmuştu. RP, Kürtleri İslam ümmetinin bir parçası gördükleri için konuya gayet sıcak yaklaşmıştı. ANAP ise, bazı Kürt kökenli milletvekillerinin zorlaması ile Kürtçe eğitim hakkı dahil, Kürtlerin kültürel hakları konusunda bazı girişimlerde bulunmuş ama nedense 1995'te Güneydoğu ve Doğu Anadolu'daki oyları ciddi bir gerilemeye uğramıştı.

Şubat 1999'da PKK lideri Abdullah Öcalan'ın yakalanmasından günümüze kadarki dönemde, Avrupa Birliği'nin zorlamaları ile bazı olumlu gelişmeler olmakla birlikte Türkiye 'anadil' konusunda son derece muhafazakâr davranmaya devam etti. Örneğin sadece bir bildirge olduğu için herhangi bir bağlayıcılığı olmayan BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi'ne (1992) konsensüs

yoluyla katıldı ama bir 'yorum beyanı' ekledi. Aynı şekilde 1 Mart 1998'de yürürlüğe giren Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (1992) ile Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni de (1995) imzalamadı. Türkiye'nin ancak 15 Ağustos 2000'de imzaladığı 1966 tarihli BM Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 27. Maddesi, "Etnik, dinsel veya dilsel azınlıkların bulunduğu bir devlette böyle bir azınlığa mensup bulunan kişilerin gurubun diğer üyeleriyle birlikte toplu olarak kendi kültürel haklarını kullanma, kendi dinlerinin gereği ibadeti etme ve uygulama veya kendi dillerini kullanma hakları engellenemez" dediği halde, Türkiye bunun gereklerini yerine getirmemekte direniyor. Hâlâ anadili Kürtçe olanlar, anadili Türkçe olanlarla aynı haklara sahip değiller. Bırakın günümüzün temel insan hakları sözleşmelerini, insan hakları açısından son derece geri bir düzeyi temsil eden Lozan Barış Anlaşması'nın hükümlerine bile uyulmuyor. Anadilin seçmeli ders değil eğitim dili olmasının bir insan hakkı olduğunu hükümet başta olmak üzere çoğu kesimler tarafından kabul edilmiyor. Kürtçe televizyon ve radyo yayınlarında hâlâ sınırlamalar var.

Özet Kaynakça

Human Rights Watch (HRW) Report, 7 March 2005, Vol.17, No.2/D; Human Rights Watch 2006 Türkiye Raporu, hrw.org/turkish/backgrounder/2006/turkey1206/turkey1206tuweb.pdf; Baskın Oran, "Lozan'da azınlıkların korunması", *Toplumsal Tarih*, S. 115, Temmuz 2003, s. 72-77; Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, 2009; Musa Anter, *Kımıl*, Avesta, 2000; Kemal Kirişçi&Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yayınları, 1997.

'ŞEHİTLER' VE 'ETKİSİZ HALE GETİRİLENLER'

"Cellat uyandı yatağında bir gece
Tanrım dedi, bu ne zor bilmece!
Öldükçe çoğalıyor adamlar
Ben tükenmekteyim öldürdükçe..."

(Ataol Behramoğlu, 1975)

Yıl 2007. Soğuk bir sonbahar akşamında, Diyarbakır'ın Bağlar semtindeki yoksul bir evde, yaşlı bir Kürt kadını titrek ve kederli sesiyle anlatıyor: "Onun ölüsüne sahip olmak isterdim. Onu kendi ellerimle yıkayıp gömmek isterdim." Sözünü ettiği kişi, Aydın, dört çocuğundan en büyüğüydü. 1990 yılında dağa çıktığında 19 yaşında bir üniversite öğrencisiydi. 1992 yılı ilkbaharında, Şırnak civarında güvenlik güçleriyle girdiği çatışmada öldürülmüş, Şırnak'la Cizre arasında bir yere gömülmüştü. İç savaşın zirvede olduğu yıllardı. Aile korkudan cenazeyi aramaya gidememiş, sonra da bölgeden göç ettirilmişti.

Aydın'ın annesi anlatmaya devam ediyor: "Yaklaşık 15 yıl geçti. Oğlumun bir mezar taşı bile yok ki gidip ağlayabileyim. Öldüğü günden beri tam şuramda, boğazımda bir düğüm var. Her gün biraz daha büyüyor. Bazen kapı çalınıyor. Belki odur diye düşünüyorum. Kapıyı açıyorum o değil. Biliyorum o yaşamıyor. Ama 15 yıldır benim için her gün yaşıyor, her gün ölü. Çünkü vücudunu görmüş değiliz hâlâ, küçük de olsa bir umut

var belki yaşıyordur diye. Türkler şanslı. En azından cenazelerine sahipler. Bütün paşalar, politikacılar ve büyük adamlar onların cenazelerine gidiyorlar. Cenaze törenlerini televizyonlar gösteriyor. Onlar ölülerini istedikleri şekilde gömüyorlar. Onların ziyaret edebilecekleri bir mezarları var. Ağlarken başlarını dayayacakları bir mezar taşları var. İnsanlar diyorlar ki 'bu bir savaş'. Devlet diyor ki 'onlar terörist'. Düşünüyorum ki bu kader. Bunu anlıyorum. Allahın takdirini değiştiremeyiz. Onu kabul etmemiz lazım. Fakat devlet bizim cenazelerimizden ne istiyor, işte bunu anlamıyorum..."

Ölürler mi güçlü, devlet mi?

Ağlamaktan göz pınarları kurumuş olan acılı anne, hayatla ölüm arasında bir yerde asılı kalışını öylesine etkili şekilde anlatmış ki ekleyecek tek söz yok. Annenin sorusuyla devam edelim: "Devlet Kürt cenazelerinden ne istiyor?" Cevap basit: Devlet ölüler üzerinden güç gösterisi yapıyor. Egemenin kim olduğunu en acımasız şekilde tekrar tekrar gösteriyor. "Eğer kullanmayı bilirseniz ölü bir beden çok etkili bir araçtır" diyor Fransız antropolog Louis-Vincent Thomas. Evet, bizim devletimiz, ölünün gücünü biliyor. Bu yüzden Türklerin 'şehitlerini' al bayraklara sarıp, geniş katılımlı devlet törenleriyle defnederken, Türk annelerin acısını televizyonlardan en çarpıcı biçimde sergilerken, Kürtlerin ölülerinden söz bile etmiyor. Söz etse bile "etkisiz hale getirilen" diyor veya sardalye balığı gibi yanyana dizilmiş ölü fotoğraflarını servis ediyor el altından. Hele o ölülerin annelerinden hiç söz etmiyor. Hiçbir kamera Kürt annelerine çevrilmiyor. Hiçbir yetkili, Kürt annelerini ziyaret etmiyor. Velev ki güvenlik güçleriyle çatışmaya giren her PKK'lı, 'hain', velev ki 'terörist', peki onların aileleri de mi 'hain', 'terörist' diye sormuyor kimse. Hatta devlet görevlileri, Güneydoğu Anadolu'daki

Türk şehitlerinin cenazelerine bile gitmiyor. Halbuki çatışmalarda öldürülen askerler arasında Kürt çocukları olduğu gibi, pek çok Kürt annesinin bir evladı dağda ise, bir evladı da askerde. Bazı Kürt anneleri bir gün 'etkisiz hale getirilen' yavrusuna ağlıyor, bir gün 'şehit' olan kuzusuna...

Mezardan çıkarılanlar

Devlet böyle yaparak PKK'lıları iki kez öldürüyor: Hem fizikî olarak hem de simgesel olarak. Çünkü biliyor ki, hangi kültürde olursa olsun 'ölüyü yerde bırakmak' en büyük ayıptır, en büyük ezadır. Devlet bu konuda o kadar kararlı ki, çatışmalarda ölen ve arkadaşları tarafından gömülen PKK'lıların mezarlarını arayıp buluyor ve bombalıyor veya tahrip ediyor. Ölülerin kemiklerini sağa sola savuruyor. Sınırötesi operasyonlarda Kandil veya Mahmur yakınlarındaki mezarlık da bu politikadan nasibini alıyor.

Cenazelerin ancak devletin istediği şekilde, istediği yerde, istediği kişilerce, istediği zamanda gömülmesi gibi başka müdahale yöntemleri de var. Ama daha kötüsü de var. 1998 yılında Antalya'nın Serik ve Manavgat ilçelerinde öldürülen 10 PKK'lı Antalya ve Manavgat şehir mezarlıklarına gömüldüğünde ülke tarihinde belki de bir ilk yaşanmıştı. Manavgat'ta binlerce 'milliyetçi genç' ve şehit yakınları, "Ne Mutlu Türküm diyene", "Kahrolsun PKK" sloganlarıyla meydanda toplanmış, ardından yarım saat süreyle Manavgat-Antalya yolunu trafiğe kapatmışlardı. İstekleri, Manavgat mezarlığındaki PKK'lıların mezardan çıkarılması ve başka bir yere gömülmesi ya da daha iyisi yakılmasıydı. Gerekçeleri ise şuydu: Şehitlerle ('vatanseverler') teröristler ('vatan hainleri') yanyana yatamazdı!

Olaylar büyüyünce, yetkililer kalabalığın isteğini yerine getirdi ve cesetleri mezarlarından çıkararak Antalya Şehir Mezarlığı'na

defnetti. Bunun üzerine aynı olaylar Antalya'da yaşandı. Antalyalı yetkililer de kalabalığın talebine uydu, cesetler bir kere daha yerlerinden çıkarıldı ve bilinmeyen bir yere defnedildi. Ne yetkililerden, ne kanaat önderlerinden bir tepki gördük bu insanlık dışı olaya. Böylece, 'milliyetçilik' veya 'vatanperverlik' bahanesi olduğunda, ayaklar altına alınamayacak herhangi bir etik değer olmadığına yüzümüz kızararak şahit olduk... Halbuki insanlık tarihi boyunca 'gömülme hakkı' en kutsal haklardan biri olmuştu.

Cenaze değil 'milli düğün'

Kürtlerin bunlara cevabı ise, cenazelerine sahip olma şansını bulduklarında kitlesel cenaze törenleri düzenlemek oluyor. PKK, cenazelerin düşman (İsrail) üzerindeki etkisini 1980-1982 yılları arasında Suriye ve Lübnan'daki kamplarda kendilerine eğitim veren Filistin Kurtuluş Örgütü'nden (FKÖ) öğrenmişti. FKÖ de, 1936-1939'da Britanyalı mandacılara karşı direnen Filistinlilerden.

İlk gösterişli cenaze töreni, 1990 yılı ocak ayında, PKK'lı Ezidî kızı Binevs Agal (Berivan) için Cizre'de düzenlendi. 13 Mart 1990'da Savur'da (Mardin) bir mağarada öldürülen 20 yaşındaki Kamuran Dündar adlı PKK'lının Nusaybin'deki cenazesinde ilk kez dükkânlar kapatılmış, genel grev türü bir eylem yapılmıştı. Cenaze töreni ile 21 Mart'taki Newroz törenleri birleştirilmiş, o gün Zekiya Alkan adlı tıp fakültesi öğrencisi 'Kürt halkına yapılan baskıları' protesto etmek için kendini yakmış, Cizre, Silopi ve İdil'de tansiyon uzun süre düşmemişti. Olaylar sürerken güvenlik güçlerinin halka açtığı ateş sonunda dört kişi ölmüş, dokuz kişi yaralanmış, 138 kişi ise tutuklanmıştı.

Cenazelerin siyasi gücünü gösteren en önemli olay Temmuz 1991'de Diyarbakır'da yapılan Vedat Aydın'ın cenaze töreniydi. Vedat Aydın, Halkın Emek Partisi'nin (HEP) Diyarbakır İl Başkanı'ydı. 5 Temmuz 1991'de evinden polis tarafından alınmış ve iki gün sonra cesedi Diyarbakır-Elazığ yolunda bulunmuştu. Yıllar sonra anlaşılmıştı ki, devletin kadrolu cellâdı Cem Ersever'in ekibi tarafından işkence edilmiş ve başından vurulmuştu. Cenazeye, yüz bine yakın kişi katıldı. Sadece Diyarbakır değil tüm bölge bu olaydan etkilendi. O güne dek siyasi açıdan birbirine düşman olan gruplar elele verdi, halk birbirine kenetlendi.

'Değer Aileleri'

Türk tarafının kabul etmesi zor ama PKK da ölülerine 'şehit' diyor. PKK'nın şehitlik doktrini İslami referansları olmamakla birlikte ona çok benziyor. Bir kere ölüler İslami geleneklere uygun olarak defnediliyor. Cenazeler imam (*mela*) gözetiminde camide dualar eşliğinde yıkanıyor. Ölü, mezara başı Kâbe yönünde konuyor. Aynen Türkler gibi onlar da 'eğer vatan, uğruna ölen varsa vatandır' şiarına uygun olarak 'şehitlerini' âdeta kutsuyorlar. 'Milli dava'ya bir 'bedel' ödeyen 'şehit' ailelerine 'Değer Aileleri' adı veriliyor ve yerel yöneticiler bu aileleri önemli günlerde ziyaret ediyor, bu ailelerin çocuklarına belediyelerde iş veriliyor.

Bugün âdeta bir düğün gibi yaşanan Kürt cenaze törenlerine binlerce kişi katılıyor. Eğer ölü bekârsa eline kına yakılıyor. Ölen kadınsa, 'Kürdistan'ın gelini', erkekse 'Kürdistan'ın oğlu' olduğu söyleniyor. Törene katılanlar rengârenk giysilerini giyiyorlar, zılgıtlar eşliğinde halay çekiyorlar. Zılgıtlara, 'şehitler' için yakılmış özel şarkılar veya 'milli' marşlar ekleniyor. (1984-1989 yılları arasında her 'şehit' için bir şarkı bestelenirken, 1990 ile 1992

arasında ölü sayısı binlere çıkınca bu gelenek doğal olarak sona ermiş, sadece meşhur olanlara şarkı bestelenir olmuştu. Örneğin Vedat Aydın için bestelenen *Amedé Serhildané* adlı şarkı, 1991 seçimlerinde her yerde çalınmıştı.) Bu düğün/cenazelerde anne dışındakiler ağlamamaya çalışıyor, ya da hıçkırıklar gülme sesleri ile örtülmeye çalışılıyor. Çünkü düşmana koz vermemek gerek diye düşünülüyor. Cenaze gömüldükten sonra bu seremoni 'Taziye Evi' denen yasevlerinde sürdürülüyor. Sonra da annelerin dilinde, yüreğinde... Şehitlerin Berivan, Zilan, Siyar, Welat, Rojhat, Zozan, Newroz gibi kod adları yeni doğanlara veriliyor. Böylece aynen Türklerde olduğu gibi, kişisel acılar 'şehitlik' söylemiyle milliyetçi söyleme katılıyor, şehitle vatan, bedenle toprak, ölüyle yaşayan, geçmişle gelecek yekvücut oluyor.

Siz hiç 'Cumartesi Annesi' Oldunuz mu?

Bu ülkede sadece çatışmalarda ölenler yok. Bir de 'kayıplar' var. Örneğin Hüseyin Morsümbül, 18 Eylül 1980 günü Bingöl'deki evinden jandarma ve bir grup sivil tarafından alındı. Ardından babası da götürüldü karakola. İkisi ağır işkencelerden geçtiler. Baba şanslıydı, salıverildi. Bir gün görevlilerden biri babaya "Oğlun kaçmış" dedi. Baba, "Orası öyle bir yer ki, değil bir insanın, bir kuşun kaçması bile mümkün değil" yanıtını verdi ama kimseleri inandıramadı. Hüseyin 30 yıldır ortada yok.

Ailesi Hayrettin Eren'in 21 Kasım 1980'de İstanbul'da güvenlik güçlerince gözaltına alındığını arkadaşlarından duydu. Telaşla Gayrettepe'deki Emniyet Müdürlüğü'ne gittiler. Ama yetkililerden tek bir laf duydular: "Bizde yok!" Aile, Hayrettin'in arabasının Emniyet'in kapısının önünde durduğunu söyledi. Ertesi gün araba da kayboldu. 30 yıldır arabadan da Hayrettin'den de haber yok.

1989 yılının aralık ayında, Siirt'te köpeklerin ağzında insan bacakları görüldüğüne dair dedikodular çıktı. Siirt Belediyesi'nin ve askerî birliklerin çöplük alanı olarak kullandığı Kasaplar Deresi'ne askerî araçların cesetler attığını görenler oldu. Bölgede gizlice araştırmalar yapan gazeteci Günay Aslan, 1989 yılında Siirt Savcılığı'na başvurdu. Aslan'a göre, gözaltında veya açlık grevlerinde hayatını kaybeden 72 kişinin ölüsü Kasaplar Deresi'ne gömülmüştü. SHP'nin ve basının baskısıyla bölgede yapılan ilk araştırmalarda bazı kemiklere ve giysi parçalarına ulaşıldı. 1991'de dönemin İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu, Kasaplar Deresi'nden 12 cesedin çıkarıldığını itiraf etti. Ancak Savcı 'devletin prestij meselesi' olduğunu söyleyerek soruşturmayı genişletmeyi reddetti. O gün bugündür, dere açılmayı bekliyor.

Kenan Bilgin, 12 Eylül 1994'te Ankara'da otobüs durağında gözaltına alındı. Ama bunu polis söylemedi, onu Ankara Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi'nde görenler söyledi. Anlatılanlara göre hücresinde "22 gündür buradayım, beni kaybedecekler" diye haykırıyordu. Aileye her zamanki malum cevap verildi: "Bizde yok!" Hâlâ yok...

61 yaşındaki Nazım Gülmez, 14 Ekim 1994'te Tunceli'nin Hozat İlçesi'ne bağlı Taşıtlı Köyü'nde yapılan aramada jandarmalar tarafından sorguya götürüldü. Yanında üç kişi daha vardı. Daha sonra onlar serbest bırakıldı ama Nazım Gülmez'den bir daha haber alınamadı. Muhtar ve köylülerin şahadeti işe yaramadı. Devletin cevabı belliydi: "Bizde yok!" Devlet sözünün eriydi, Nazım hâlâ yok...

44 yaşındaki Mehmet Özdemir, 29 Aralık 1997'de Diyarbakır hayvan pazarında telsizli kişilerce gözaltına alındı. Karakola giden aileye, "bir şey yok, sorgulandıktan sonra çıkar" dediler. Ailenin içi rahatladı. Ancak ertesi gün sağlığını öğrenmek için tekrar gittiklerinde o meşum cümleyi duydular: "Bizde yok!"

Fehmi Tosun, 1998'de güpegündüz onlarca kişinin arasında, ellerinde telsiz olan kişiler tarafından kafasına silah dayanarak bir arabaya sokuldu. Olayı üçüncü kattaki pencereden gören eşi Hanım Tosun, deli gibi merdivenleri indi ama kapının önüne geldiğinde kocası ortada yoktu. O günden beri de yok...

Kerim Acar, 12 Mayıs 2002 günü köylülerinden, 1989'dan beri dağda olan, 1993'ten beri de hapiste olan oğlu Mehmet Şerif Acar'ın 2001 yılı sonlarına doğru Muş cezaevinden tahliye edilerek köylerine döndüğünü ancak köy korucuları ve askerler tarafından öldürüldüğünü öğrendi. Olan olmuştu, bari cenazesini verselerdi. "Ceset onlarda değildi" ki versinlerdi...

En az 500 benzer öykümüz var. 1995 yılında, İstanbul'da 'yasadışı' Nevruz kutlamaları sırasında gözaltına alınan ve ölüsü aylar sonra Altınşehir Kimsesizler Mezarlığı'nda bulunan öğretmen Hasan Ocak olayından sonra kayıp yakınları, 'Cumartesi Anneleri / Cumartesi İnsanları' adı altında örgütlendiler ve 27 Mayıs 1995 gününden başlayarak her cumartesi, saat 12.00'de, İstanbul'da, Galatasaray Lisesi önünde toplandılar, basın açıklaması yaptılar. Ancak eylemlerinin 170. haftasından başlayarak tam 30 hafta boyunca öylesine büyük engellerle, baskılarla karşılaştılar ki, eylemlerine 200. haftada, 13 Mart 1999'da ara vermek zorun kaldılar. 2008'de başlayan 'Ergenekon Davası' ile birlikte yeniden umutlanan kayıp yakınları, Galatasaray Lisesi önündeki buluşmalarına tekrar başladılar. Ne istedikleri belli: Devlet gözaltındaki kayıpları bulsun, sorumluları yargılasın ve artık bu ülkede hiç kimse gözaltında kaybolmasın!

Özet Kaynakça

Hişyar Özsoy, "Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey", The Faculty of the Graduate School of The University of Texas'da 2010 yılında kabul edilmiş doktora tezi.

DEVLETİN KARANLIK YÜZÜ: JİTEM

"İlk bulunan ceset Kızılcahamam yakınlarında, ormanlık araziye atılmıştı. 30 yaşlarındaki esmer kadının kimliği tespit edilemedi. İkincisi, bir hafta sonra Elmadağ'daki kireç ocaklarında bulundu. Elleri bağlanmış, ağzı bantlanmış, kafasına iki kurşun sıkılmıştı. Kısa bir araştırmadan sonra kurbanın, emekli Jandarma Binbaşı Cem Ersever olduğu anlaşıldı. İki gün sonra, Ersever'in yardımcısı ve PKK itirafçısı Mustafa Deniz'in cesedi Polatlı'da bulundu. Elleri bağlanıp kafasına tek kurşun sıkılmıştı. Araştırma derinleştirildiğinde, kimliği belirsiz ilk cesedin de Ersever ekibinden olduğu anlaşılacaktı: (Adı) Mahsune (idi). (Dr. Mahsune Dgoube Suriyeli idi.) Cesetler, Ersever'in 'Üçgendeki Tezgah' adlı kitabını anımsatırcasına, Ankara'nın üç ayrı köşesine bırakılmıştı."

Esrarengiz cinayetler zinciri, 1993 Kasımı'nın ilk günlerinde gazetelerin manşetlerine çıktı. O güne kadar sadece Güneydoğu'dakilerin duyduğu bir gizli teşkilattan bahsediyordu basın: Jandarma İstihbarat Terörle Mücadele, yani JİTEM. Cem Ersever, kurucusuydu. İsminin baş harflerini kullandığı bir de slogan vardı: 'Teröre karşı en etkili deterjan ACE!' Katiller, basını arayıp şu notu bırakmıştı: 'Bitlis Paşa'nın katili Ersever infaz edildi.'"

Eşref Bitlis'in uçak kazası

Bu satırlar, Serhan Yedig'in "Bir var bir yok hem var hem yok JİTEM" başlıklı yazısından (20 Kasım 2005, *Hürriyet Pazar*). Bitlis Paşa

Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Eşref Bitlis. Resmi açıklamaya göre, Orgenaral Bitlis, 17 Şubat 1993 günü Diyarbakır'a gitmek üzere uçağa binmiş, "anti-buz sisteminin çalışmaması sonucu" uçak düşmüş ve Bitlis'le yanındakiler ölmüştü. Bitlis'in ekibinden Diyarbakır Jandarma Bölge Komutanı Tuğgeneral Bahtiyar Aydın da 22 Ekim 1993 günü Lice'de Kanas marka suikast tüfeğiyle öldürülecekti. Devlet, cinayeti PKK'nin işlediğini iddia etti ama PKK bunu kabul etmedi. Aynı uçağa son anda binmekten vazgeçen Albay Kazım Çillioğlu ise 3 Şubat 1994'te görevli olduğu Tunceli Jandarma Alay Komutanlığı'nın lojmanlarında ölü bulundu. Yüzeysel bir inceleme ile 'intihar' raporu verildi. 11 Şubat 1994 tarihli *Ortadoğu* gazetesinde, Çillioğlu'nun, bir üst düzey komutanın PKK'ya müsamaha göstermesinden rahatsız olduğu, operasyonlar konusunda Genelkurmay'la görüş ayrılığına düştüğü, bu yüzden öldürülmüş olabileceği yazılmıştı. Cinayetler bu güne dek aydınlanmadı.

Bu arada 1993 yılından itibaren kendisinin JİTEM'in tetikçisi 'Yeşil' kod adlı Mahmut Yıldırım olduğunu söyleyen biri, sicil numarasını vererek ama yüzü karartılmış biçimde Kadir Çelik'in programlarına çıkıp Behçet Cantürk, Savaş Buldan, Medet Serhat cinayetlerini devletin işlediğini defalarca anlatıyor ve kimse bunları yalanlamıyordu. Kısacası JİTEMciler marifetlerini göğüslerini gere gere anlatıyorlardı, böylece topluma gözdağı veriyorlardı belki de... (1997'ye kadar sahne alan bu adamın sahte 'Yeşil' olduğu anlaşılacaktı sonunda.)

Soner Yalçın'ın kitabı

1994 yılında JİTEM'e dair çok ayrıntılı bir kitap yayımlandı. Kitabın yazarı Soner Yalçın konuyla ilgilenmeye, *2000'e Doğru Dergisi* muhabiri olduğu 1991 yılında başlamıştı.

Ardından Cem Ersever'i konuşmaya ikna eden Yalçın, *Binbaşı Ersever'in İtirafları'nı* (Doğan Kitap) yayımladı. Yalçın'a göre JİTEM, 1987'de Binbaşı Arif Doğan tarafından Jandarma İstihbarat Daire Başkanlığı'na bağlı kurulmuş, İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Diyarbakır, Samsun, Erzurum'da örgütlenmişti. Kadrosunda muvazzaflar ve hapishaneden özel izinle çıkarılan PKK itirafçıları vardı. Kitapta yanı sıra, en gözü kara PKK itirafçılarından Alaattin Kanat, İbrahim Babat, Adil Timurtaş tanıtılıyor; bunların işlediği Vedat Aydın (1991,) Musa Anter (1992), Mehmet Sincar (1993) ve diğer önemli cinayetler anlatılıyordu. Denetimdışı grubun uyuşturucu ve silah kaçakçılığına da karıştığı anlatılıyordu.

Şeytan Üçgeni cinayetleri

1994 yılı, karanlık cinayetler yılıydı. uyuşturucu kaçakçısı olduğu söylenen Liceli Behçet Cantürk, Cantürk'ün avukatı Yusuf Ekinci ve Medet Serhat (eşi Yurdanur Serhat suikasttan sağ çıkmıştı), Cantürk'ün ortağı Savaş Buldan ile arkadaşları Hacı Karay ve Adnan Yıldırım Sapanca-Düzce-Adapazarı arasındaki 'şeytan üçgeni'nde ölü bulundu. Bu kişilerin PKK'nin finansmanını sağlayan kişiler olduğu söyleniyordu. Yani JİTEM 'vatan hizmeti' yapmıştı. Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel "Devlet rutin dışına çıkabilir" görüşündeydi, yani JİTEM'i zımnen kabul ediyordu. Başbakan Tansu Çiller, PKK destekçisi işadamlarının listesinden, 'Bask tipi çözüm'den bahsediyordu. Ersever cinayetinin bir iç hesaplaşma olduğunu savunuyordu. Çiller malum, "Devlet için kurşun atan da yiyen de şereflidir" vecizesinin müellifiydi.

JİTEM var mı yok mu?

1995'in Nisan ayında TBMM Faili Meçhul Cinayetler Komisyonu'nun hazırladığı rapordaki bazı ifadeler basına 'şok bilgiler' diye yansıdı.

Raporda, yasadışı işlere karışmış korucular, PKK itirafçıları ve JİTEM arasındaki karanlık ilişkilere değinildikten sonra dil gayet steril bir şekilde "JİTEM'in faaliyetlerinin ne olduğu anlaşılamamıştır. (...) Devlet organlarının kanunlarla sınırlı görev ve yetkileri aşılıp, yasal boşluklardan yararlanıp yeni kurumlaşmalara gidildiği görülmüştür. (...) JİTEM yetkisiz, görevsiz olduğu polis mıntıkasında polisten habersiz operasyon yapmaktadır. Yasal dayanağı olmayan ve buna rağmen kuruluş amacından saparak bazı yasadışı olaylarla birlikte anılan kuruluşun faaliyetlerine son verilmesi hukukun üstünlüğüne inanan devletiminiz lehine olumlu bir davranıştır" deniyordu.

Deniyordu ama, 2 Mart 1995'te MİT ajanı Tarık Ümit kimliği bilinmeyen kişilerce kaçırıldı ve kendisinden bir daha haber alınamadı. Vanlı işadamı Senar Er'in babası JİTEM tarafından 100 Mark fidye için kaçırıldı. Görüşmeler sırasında fidye 1 milyon marka kadar çıktı ancak para ödenemediği için babadan bir daha haber alınamadı. 12 Ağustos 1995 günü, Eşref Bitlis'in ekibinden Mardin Jandarma Alay Komutanı Albay Rıdvan Özden, resmi hikâyeye göre PKK ile girdiği çatışmada alnından aldığı bir kurşunla öldü. Eşinin alnında değil ensesinde kurşun yarası olduğunu söyleyen Tomris Özden'e göre ise, eşine dönemin Giresun Jandarma Komutanı Veli Küçük ve ekibi tarafından JİTEM'e girmesi yönünde baskı yapılmıştı. Öldürülmesi bununla ilgili olabilirdi. (Bir PKK itirafçısının Özden'in çatışmada ölmediğini söylemesi ve askerlerinden birinin 'Komutanımızı yanındaki asker öldürdü' iddiası üzerine Rıdvan Özden suikastı dosyası 2009'da açılacak ama sonuç alınamayacaktı.)

Susurluk Kazası ve JİTEM

3 Kasım 1996'da Susurluk Çatalceviz mevkiinde, Mercedes marka bir otomobile bir kamyon çarptı ve Türkiye tarihinin en büyük

politik skandalı patlak verdi. Mercedes'te, DYP Şanlıurfa milletvekili Sedat Edip Bucak, İstanbul Polis Okulu Müdürü Hüseyin Kocadağ, Mehmet Özbay adına düzenlenmiş sahte kimlikli Ülkücü militan Abdullah Çatlı ile sevgilisi Gonca Us vardı. Kaza, MİT Operasyon Dairesi'ne ve Emniyet Genel Müdürlüğü Özel Harekat Dairesi'ne bağlı iki hukuk üstü silahlı grubun daha varlığını ortaya çıkarmıştı. JİTEM'in adı tekrar geçince, Susurluk Skandalı'nın ardından TBMM'de kurulan Susurluk Komisyonu konuyu bu işi en iyi bilecek kişiye, eski Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Teoman Koman'a sormaya karar verdi. Koman davete fiziken icabet etmedi mektupla şu cevabı verdi: "Jandarma teşkilatı içinde JİTEM adında legal ya da illegal bir örgüt kurulmamıştır, yoktur. Ama jandarma dışında bu ismi kullanıp kanunsuz işler yapan bir grup vardır." Hâlbuki aynı günlerde Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) hazırladığı bir raporda JİTEM'in adı geçiyordu. Elbette kimse Koman'a veya MGK'ya bu çelişkiyi sormaya cesaret edemedi.

Yeşil'in Mesut Yılmaz'ı darb ettirmesi

Susurluk Skandalı patladığında iktidarda Erbakan Hükümeti vardı. Erbakan'ın Susurluk'ta ortaya çıkan kirli ilişkileri protesto etmek için halkın yürüttüğü Aydınlık İçin Bir Dakika Karanlık eylemini "Glu glu dansı yapıyorlar" diye alaya alması deyim yerindeyse Erbakan Hükümeti'nin sonunu getirdi. Yerini Mesut Yılmaz Hükümeti aldı. Mesut Yılmaz'ın başta Susurluk Skandalı'nı deşmeye niyeti yoktu belki ama 23 Kasım 1996'da hiç hesap olmadığı halde "yakıt ikmali için uğradığı" Budapeşte'de bir otel lobisinde, daha JİTEM'in tetikçilerinden 'Yeşil'in organize ettiği bir saldırıda burnu kırılınca, ülkeye döner dönmez, Başbakanlık Teftiş Kurulu Başkanı Kutlu Savaş'tan "ülke menfaatleri ve

terörle mücadele adı altında yürütülen para, güç, menfaat sağlamaya yönelik tüm faaliyetleri araştırmasını" istedi.

Rapor yazılırken komisyon Kaçakçılık İstihbarat ve Organize Suçlar eski Daire Başkanı Tuncay Yılmaz'la Emniyet İstihbarat Daire Başkanı Hanefi Avcı'yı dinledi. Avcı, "çetelerin başı (dönemin Emniyet Genel Müdürü) Mehmet Ağar'dır" dedi. Elbette devlet ve Ağar üstüne alınmadı. Avcı, JİTEM'ci Cem Ersever'in yine JİTEM'ci Kemal isimli biri tarafından öldürüldüğünü söyledi. Daha sonra "JİTEM'cilerin mafya ile ilişkilerine" dair bir bilgi notu iletti komisyona. Elbette bunlar da sümenaltı edildi.

JİTEM'ciler birbirini ele veriyor

Komisyon 152 faili meçhul (!) cinayetin sorumlularından biri olduğu söylenen, JİTEM'in kurucularından Tuğgeneral Veli Küçük'ü de davet etti ama Küçük, hakkındaki suçlamalara bir televizyon kanalından "ne şimdi ne sonra öyle bir açıklama yapmayacağım" diye cevap verdi. 16 Şubat 1997'de gazetelere TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu'nda sadece askeri yetkililer ve üye milletvekillerinin katıldığı gizli bir oturumda JİTEM'in bütçesinin kabul edildiği yansıdı. Komisyon üyesi CHP'li Sinan Yerlikaya'ya göre sadece rakamlar vardı ortada ve komisyon üyelerine hiçbir bilgiyi sızdırmamaları konusunda yemin ettirilmişti.

Birkaç gün sonra gazetelerde MİT ve JİTEM adına çalışan İranlı iki uyuşturucu kaçakçısından Yeşil'in 300 bin mark fidye aldığı okundu. İlginç olan, 25 Ocak 1995 tarihli *Özgür Ülke* gazetesinde "İranlıların ARGK gerillarınca öldürüldüğü"nün yazmasıydı. ARGK, PKK'nın koluydu. Bu nedenle Yeşil'in ve dolayısıyla JİTEM'in PKK ile ilişkisi olabileceği ihtimali konuşulmaya başladı. Bir kaç gün sonra JİTEM'ci bir astsubay Uğur Mumcu

cinayetinde Alaattin Çakıcı'nın rolü olduğunu açıkladı. Kısacası JİTEM'ciler birbirini ele veriyordu.

Bu arada Özel Harekat Dairesi Eski Başkan Vekili İbrahim Şahin bir türlü yakalanamıyordu ama adamları Ayhan Çarkın, Ayhan Akça, Ziya Bandırmalıoğlu'nun ifadeleri alınıyordu. Tansu Çiller ve ailesinin dinlenmesinden ise nedense vazgeçilmişti. Gazetelerde JİTEM'in Güneydoğu Anadolu'da "yargısız infazlar yaptığı" yazılıyordu. Ve TBMM'nin Susurluk Raporu Nisan 1997'de yayımlandı. Komisyon Başkanı Mehmet Elkatmış, "raporda JİTEM'i yeterince sorgulayamadık, bu içimde ukde kaldı" dedi.

Kutlu Savaş'ın Susurluk Raporu

Kutlu Savaş'ın hazırladığı II. Susurluk Raporu (birincisi MİT tarafından hazırlanmış yüzeysel bir rapordu, çok eleştiri almıştı) ise 1998'de tamamlandı. Rapor 120 sayfa idi. Bunun 11'i devlet sırrı gerekçesiyle açıklanmadı. JİTEM'le ilgili en çarpıcı bölüm, itirafçılardan İbrahim Babat'ın 76. sayfada özetlenen ifadesiydi. Babat şöyle diyordu: "JİTEM birlikleri içinde teröre karşı başarılı çalışmalarımız olmakla birlikte açığa çıkmamış ve gizli kalmış ve bugün de devleti sıkıntıya sokan bazı keyfi, hukuk dışı, pis uygulamalar olmuştur" dedikten sonra bazı dava arkadaşlarının devletçe nasıl öldürüldüğünü, (geçen dönem HDP Milletvekili olan) avukat Hasip Kaplan'a nasıl bombalı suikast planlandığını anlattı.

Raporun yayımlanmasından bir kaç ay sonra gazeteci Necdet Açan, Babat'la cezaevinde görüştü, ifadenin tam metni yayımladı. Babat olayları, amir ve kurbanlarının ismiyle anlattı. (Babat'ın ifadeleri üzerine dönemin İdil Cumhuriyet savcısı, 16 Eylül 1989'da öldürülen üç kişi ile ilgili dosyayı tekrar açtı.

Ancak Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürlüğü Babat'ın ifadesinin alınmasına izin vermedi. Bu ve benzeri birçok engellemeden sonra İbrahim Babat 2002'de kamuoyunda Rahşan Affı olarak bilinen yasadan yararlanarak tahliye edildi.)

JİTEM Pınar Selek'in peşinde

Artık JİTEM'in varlığı inkar edilemez hale gelince, Mesut Yılmaz yetkililerle görüşüp sonucu kamuoyuna şöyle duyurdu: "Şu anda JİTEM yok, temizlemişler!" Sene 1998 idi.

15 Şubat 1999'da Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirildi. Ardından yargılandı ve İmralı'ya konuldu. 'PKK Meselesi' buzdolabına kondu. Yeşil'in İHD Başkanı Akın Birdal'ın yaralanmasında, Sabancı Suikastı faillerinden Mustafa Duyar'ın öldürülmesinde parmağı olduğu yazıldı. Bunun üzerine Aralık 1999'da jet bir kanunla Jandarma İstihbarat Teşkilatı kuruldu böylece güya JİTEM geride bırakıldı. Halbuki 2001 Şubatı'nda Hizbullah'ın bir JİTEM'ciyi öldürdüğü, bir JİTEM'ciyi de MİT'e havale ettiği yazıldı gazetelerde. Elbette hepsi 'iddia' olarak kaldı. 2005 yılının Mayıs ayında Mısır Çarşısı Davası'nda önce itirafçı olmaya karar verip Pınar Selek'i suçlayan Alaattin Öget, kararından vazgeçip, "MİT ve JİTEM Pınar'ı mahkûm ettirmek için beni kullandı!" dedi. Daha sonra iki sıra arkada oturan Pınar Selek'e: "Seni öldürecekler, dikkat et!" dedi. Pınar'ın davası kaç kere temyize gitti geldi bilmiyorum. Hâlâ Almanya'da yaşıyor. JİTEM'in kendisine garezinin vazgeçmesini bekliyor belki de.

Yaşar Büyükanıt: "Tanırım iyi çocuktur"

9 Kasım 2005'te Şemdinli'de Seferi Yılmaz'a ait Umut Kitabevi'nde patlayan bombadan sonra olay yerinden kaçarken halk tarafından

yakalanan astsubay başçavuş Ali Kaya, Özcan İldeniz ve Veysel Ateş'ten birinin PKK itirafçısı, diğerinin jandarma istihbaratçısı çıkması JİTEM'i yeniden hatırlattı. TBMM Başkanı Bülent Arınç hükümete çağrıda bulundu: "JİTEM var mıdır, nasıl çalışmaktadır, nasıl bir görev yüklenmiştir? Net bir açıklama yapılmalı."

Olayı soruşturan Van Cumhuriyet Başsavcısı Ferhat Sarıkaya, arkasında hükümetin olmasından aldığı cesaretle bir kişinin ölümüyle biten bu bombalı saldırının devlet görevlileri tarafından düzenlenen bir terör eylemi olduğunu savunduğu gibi, dönemin Genelkurmay Başkanı Yaşar Büyükanıt'ın sanık Ali Kaya için, "Tanırım, iyi çocuktur" sözleriyle adli yargıyı etkilemeye teşebbüs ettiğini belirtti. Ancak baltayı taşa vurmuştu. Sarıkaya'nın Büyükanıt hakkında soruşturmaya talebi Genelkurmay tarafından reddedilirken Sarıkaya Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun 20 Nisan 2006 günü almış olduğu kararla meslekten ihraç edildi. Neyse ki mahkeme Sarıkaya'nın iddianamesinin iade edilmesini gerek görmedi de yargılama sonucu sanıklar 39'ar yıl hapis cezasına çarptırıldı Ancak elbette JİTEM evlatlarını terk etmedi. Yargıtay olayda askeri yargının görevli olduğu gerekçesiyle bozdu. Üyeleri değiştirilen mahkeme bu görevsizlik kararına uyarak dosyayı askeri ceza mahkemelerine gönderdi. Sivil mahkemenin ağır cezalara çarptırdığı sanıklar, askeri mahkeme tarafından ilk celsede serbest bırakıldılar. Sonunda sadece Tanju Çavuş 8 yıl ceza aldı. Böylece 'iyi çocuklar' bu işten de sıyrıldılar.

2008'de Avusturya veya Almanya'da yaşadığı sanılan Yeşil'in 10 milyon dolarlık bir servete sahip olduğu, Yeşil'in Veli Küçük'le ilişkisi yansıdı gazetelere... Bunlar soruşturuldu mu? Hayır. Yeşil'in servetine el kondu mu? Hayır...

Abdülkadir Aygan'ın itirafları

PKK itirafçısı Abdülkadir Aygan 2009 Ocak ayında *Star* gazetesine verdiği röportajda "Görev yeri: JİTEM" yazan resmi maaş bordrosunu gösterdi ve görev yaptığı yerde JİTEM yazılı tabela bulunduğunu söyledi. Aygan *Ülkede Özgür Gündem* gazetesine verdiği röportajda ise JİTEM'in eski Diyarbakır Grup Komutanı olduğu iddia edilen emekli Albay *Abdülkerim Kırca*'nın emriyle gerçekleştiğini söylediği pek çok cinayeti tek tek sıraladı. Abdülkadir Aygan'ın anlatımlarında JİTEM tarafından öldürüldüğü söylenen kişiler şunlardı: Musa Anter, Vedat Aydın, Musa Toprak, Mehmet Şen, Talat Akyıldız, Zahit Turan, Necati Aydın, Ramazan Keskin, Mehmet Ay, Murat Aslan, İdris Yıldırım, Servet Aslan, Sıddık Yetmez, Edip Aksoy, Ahmet Ceylan, Şahabettin Latifeci, Abdülkadir Çelikbilek, Mehmet Salih Dönen ve ismi öğrenilemeyen amcası, İhsan Haran, Fethi Yıldırım, Abdülkerim Zoğurlu, Zana Zoğurlu, Mele İzzettin Acet ve şoförü Mehmet Emin Kaynar, Hakkı Kaya, Harbi Arman, Fikri Özgen ve Muhsin Göl. Bu kişilerin hemen tamamının Kürt olduğunu söylemeye gerek yok herhalde. Bu röportajdan bir kaç gün sonra Abdülkerim Kırca intihar etti. Genelkurmay Başkanlığı Kırca'nın ölümü üzerine sert bir basın açıklaması yaptı. Açıklamada Aygan "sözde itirafçı" olarak nitelendiriliyordu.

13 yıl sonra JİTEM Davası

Halbuki Aygan'ın belirttiği yerlerde bazı mezarlar açıldı ve iddialarının bir kısmı doğrulandı. Bazı yerlerde insan değil hayvan kemikleri bulundu. Sonunda Diyarbakır Cumhuriyet Savcılığı, JİTEM üyesi oldukları, 1992-94 arasında sekiz cinayete katıldıkları iddia edilen beş itirafçı, bir emekli subay ve bir muvazzaf astsubay hakkında tam 12 yıl sonra dava açtı. Temmuz

2009'da İstanbul Cumhuriyet Savcılığı "JİTEM adlı bir oluşumun var olup olmadığı" konusunda, İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, MİT Müsteşarlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğüne yazılar yazdı. Genelkurmay Başkanlığı "bünyemizde (JİTEM) adında herhangi bir birim mevcut değildir" derken Jandarma Genel Komutanlığı JİTEM adlı oluşumun, 1990 yılında sonlandırıldığı belirtti.

Eski Emniyet Müdürü Hanefi Avcı hapiste olduğu için talimatla verdiği ifadesinde JİTEM'in varlığının resmi düzeyde kabul gördüğünü söyledi. Somut olarak da, adını vermediği bir Baro Başkanı'nın arabasına bomba konulmasını, *Yeni Ülke* gazetesinin yakılmasını, *Aydınlık* ya da benzer bir derginin basılarak bir kişinin öldürülmesini ve HEP İl Başkanı Vedat Aydın'ın kaçırılıp öldürülmesini ifşa etti.

Cemal Temizöz Davası

Uzatmayayım, savcı, sonunda "JİTEM adlı oluşumun, İçişleri Bakanlığının onayı olmadan ve Genelkurmay Başkanlığının görüşü alınmadan, Jandarma Genel Komutanlığının kendi insiyatifiyle kurulduğu tespit edildi" dedi ancak oluşumla ilgili asker şahıslar yüzünden "yetkisizlik" kararı verip dosyayı Diyarbakır Cumhuriyet Başsavcılığına gönderdi. Böylece bu konu da rafa kaldırıldı.

Eski Cizre Jandarma Alay Komutanı Cemal Temizöz, 23 Mart 2009 günü Cizre'de görev yaptığı sırada yaşanan faili meçhul cinayetler nedeniyle gözaltına alındı. Bu olayın öncesinde Cizre'nin Kuştepe köyünde faili meçhul cinayet iddiaları hakkında yapılan kazı çalışmaları sonucu 20 kemik parçası bulunmuş ve soruşturma kapsamında eski Cizre Belediye Başkanı Kamil Atak ve oğlu tutuklanmıştı. Olay hakkında gözaltına alınan

kişilerin ifadelerinde Temizöz'ün adı geçmekteydi. 2009 Temmuz ayında açıklanan 104 sayfalık iddianamede Cizre'deki 20 cinayetten sorumlu tutulan Temizöz'ün 9 kez ağırlaştırılmış müebbet hapsi istendi. Bundan üç ay önce savcı sekiz sanığın da beraatını istedi. Bilmem şaşırdınız mı?

2014 yılında Kendilerine 'Bıçak Timi' adını veren JİTEM'ci dört asker ve beş korucu, Mardin Kızıltepe'de, PKK'ya maledilen 22 cinayetin faali olarak yargılanmaya başladı. Dava hâlâ devam ediyor. Sonucunu tahmin etmek zor olmasa gerek.

Gerçeğe ulaşma yolu

İşte 'hem var hem yok' JİTEM'in özetinin özeti hikâyesi böyle. Özel Harp Dairesi-Kontrgerilla-Gladio-JİTEM-MİT ilişkileri herhalde ciltler doldurur. Anlatmadığım yüzlerce olay, cinayet var elbette. Anlatılması mümkün olmayan gözyaşı ve acılar var. Uyuşturucu, silah kaçakçılığı, adam kaçırma, kadın kaçırma, haraç ve fidye alma ve elbette milyarlarca lira para var. Ve elbette, toplumun devlete, devletin vatandaşına, Türkün Kürde, Kürdün Türke uzaklaşması, düşmanlaşması var... Bunların yanı sıra elbette PKK'nin hem devlete, hem örgütüne hem halka karşı işlediği suçlar var. Gerçeklerin ortaya çıkması için niyete, cesarete, azme ve teknik olarak Hakikat Komisyonları'na ihtiyacımız var.

Bu süreçte gerçeğin bir nebze de olsa ortaya çıkarılmasında emeği geçen kişilerden yazıda adlarını anmaya fırsat bulamadığım Fikri Sağlar ve Sezgin Tanrıkulu'na çok şeyler borçluyuz.

JİTEM, bugün bazılarının dediği (ya da yazıklandığı) gibi "geçmişte mi kaldı"? Hiç sanmıyorum. Devletin kılcal damarlarına kadar yayılmış, böylesine girift bir suç örgütünün tasfiye edilmesi ancak cesur, kararlı, sistematik ve çok yönlü politikalarla olur. Ortada bunu başarabilecek, daha doğrusu başarmak

isteyen bir siyasal iktidar var mı? Davaların akibetinden gördüğüm kadarıyla yok. Aynen Diyanet gibi, aynen YÖK gibi, aynen MGK gibi, OHAL Yasası gibi ele geçirilinceye kadar 'kötü', ele geçirilince 'faydalı' olabilecek yapıları, mevcut iktidar tasfiye eder mi, yoksa kendi çıkarları için kullanır mı? Bundan PKK veya benzeri örgütler de yararlanır mı? (Merhum MİT'ci Mahir Kaynak'ın kızı Deniz Ülke Arıboğan hocamızın "ülke darbeye doğru gidiyor" kehanetini de not edelim.) Cevabı size bırakıyorum....

Özet Kaynakça

Soner Yalçın, *Binbaşı Ersever'in İtirafları*, Doğan Kitap; 1994, Çetin Ağaşe, *Cem Ersever ve JİTEM Gerçeği*, Bilge Karınca Yayınları, 2003; Ersin Kalkan, *Katille Buluşma Bir Jitem Dosyası: Musa Anter Cinayeti*, Güncel Yayıncılık; Timur Şahan; Uğur Balık, *İtirafçı Bir JİTEM'ci Anlattı*, Aram Yayınları, 2004; Ecevit Kılıç, *JİTEM*, Timaş Yayınları, 2009; Nevzat Çiçek, *İtirafçı*, Timaş Yayınları, 2009, Uğur Balık, *KERBEROS-PKK'dan JİTEM'e Bir Tetikçinin Anatomisi*, Timaş Yayınları 2011.

BİBLİYOGRAFYA

"1948 Soykırım Sözleşmesi", http://www.unhchr.ch/ html/ menu3/ b/p genoci.html.

"6-7 Eylül 1955'e tanıklık edenler anlatıyor", Hazırlayan: Kemal Yalçın, *AGOS*, S. 597, 7 Eylül 2007.

"Kore Savaşı", Dosya, Hazırlayan: Gürsel Göncü, *Atlas*, S. 113, Ağustos 2002, s. 94-142.

"Türk Amerikan İlişkileri", Dosya, Hazırlayan: Gül Berkay, *Toplumsal Tarih*, S. 120, Aralık 2003, s. 68-97.

6-7 Eylül Olayları Fotoğraflar–Belgeler Fahri Çoker Arşivi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

75 Yılda Köylerden Şehirlere, Editör: Oya Baydar, Danışman: Oya Köymen, Tarih Vakfı ve İş Bankası ortak yayını, 1999.

Abdi İpekçi, Ömer Sami Coşar, *İhtilalin İçyüzü*, İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.

Ahmet An, *Kıbrıs'ta Fırtınalı Yıllar*, Lefkoşa, Galeri Kültür Yayınları, 1996.

Ahmet Demirel, "50. Yıldönümünde 1950 Seçimleri", *Tarih ve Toplum Dergisi*, S. 197, Mayıs 2000, s.13-23.

Akdes Nimet Kurat, *Türk-ABD Münasebetlerine Kısa Bir Bakış (1800-1959)*, Doğan Limited Şirketi Matbaası, 1959.

Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, Çeviren: Mehmet Ali Sebük, İsmail Hakkı Akın, Çeltüt Matbaacılık, 1966.

Ali Gevgili, "Türkiye Basını," *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, 1982.

Ali Nihat Özcan, *PKK (Kürdistan İşçi Partisi) Tarihi, İdeolojisi ve Yöntemi*, ASAM Yayınları, 1999.

Ali Rıza Cihan, *İsmet İnönü'nün T.B.M.M.'deki Konuşmaları (1920-1973)*, 2 cilt, T.B.M.M. Yayınları, 1993.

Ali Sipahi, "The Labor-Based Prisons in Turkey, 1933-1953", 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Alparslan Türkeş, *Dış Politikamız ve Kıbrıs*, Orkun Yayınevi, 1979.

Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Altan Öymen *Bir Dönem Bir Çocuk*, Doğan Kitap, 2003.

Asım Gündüz, *Hatıralarım*, Hazırlayan: İhsan Ilgar, Kervan Kitapçılık, 1973.

Asım Us, *Hatıra Notları (1930-1950)*, Vakit Matbaası, 1966.

Ayşenur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, 2000.

Ayşenur İlyasoğlu, *Örtülü Kimlik*, Metis Yayınları, 2000.

Aziz Çelik-Zafer Aydın, *PAŞABAHÇE 1966: Gelenek Yaratan Grev*, TÜSTAV Yayınları, 2006.

Aziz Çelik, *Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*, İletişim, 2010.

Babanzade Şükrü, "Milli Koruma Kanunu", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1, 1939, s. 318-329.

Barış Ertem, "Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın Asker Kişiliği", Marmara Üniversitesi'nde 2006 yılında kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Baskın Oran, "Lozan'da azınlıkların korunması", *Toplumsal Tarih*, S. 115, Temmuz 2003, s. 72-77.

Bedii Faik, *İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci*, Dünya Yayınları, 1967.

Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, Derleyenler: Ahmet İnsel-Ali Bayramoğlu, Birikim Yayınları, 2004.

Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitapçılık, 1999.

Bozkurt Güvenç ve diğerleri, *Türk-İslam Sentezi*, Sarmal Yayınları, 1994.

Burak Boysan, "Menderes Dönemi Belediyeciliği/İmar Hareketleri, "Halkla İlişkiler" Stratejisi Olarak İstanbul'un İmarı", *Türk Belediyeciliğinde 60 Yıl*, 1990, s. 234-240.

Bülent Öz, "Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Hürriyet Gazetesi'nde Asala Sorunu (1973-1985)", Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilgiler Enstitüsü'nde 2011 yılında kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Can Dündar-Rıdvan Akın, "Ecevit'in çok özel belgeleri-5, Ecevit'e MİT'ten gelen belgelerdeki müthiş sır", *Milliyet*, 11 Kasım 2006.

Can Dündar, 'Tarihi bir arşivin kapıları ilk kez açılıyor", http://www.candundar.com.tr/index.php?Did=5968.

Can Kaya İsen, *22 Şubat–21 Mayıs: Geliyorum Diyen İhtilal*, Kaknüs Yayınları, 2010.

Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, 2003.

Cemal Anadol, *Türk Siyaset Tarihinde Demokrat Parti*, Yeni Kuvayı Milliye Yayınları, 2004.

Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, 2 cilt, İletişim Yayınları, 2009.

Cihan Aktaş, *Tanzimat'tan 12 Mart'a Kılık-Kıyafet ve İktidar*, Kapı Yayınları, 2006.

Corrina Guttstadt, "Hakikaten 'İnanılmaz Bir Öykü'", *Toplumsal Tarih*, S. 168, Aralık 2007, s. 56-65.

Cüneyt Arcayürek, *Darbeler ve Gizli Servisler (1950-1988)*, Bilgi Yayınevi, 1989.

Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Kitabevi, 2001

Çelik Gülersoy, *Taksim: Bir Meydanın Hikâyesi*, İstanbul Kitaplığı Ltd Yayınları, 1986.

Çetin Yetkin, *Struma, Batılıların Kirli Yüzü*, Otopsi Yayınları, 2002.

Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Diren Çakmak, "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 1(2), Yaz 2008, s. 35–68;.

Doğan Kuban, "Menderes ve İstanbul", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1994, Cilt 5, s. 389-392.

Douglas Frantz-Catherine Collins, *Death on the Black Sea*, Harper Perennial, 2004.

Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Nurettin Uycan Matbaası, 1996.

Elçin Macar-M. Ali Gökaçtı, *Heybeliada Ruhban Okulu'nun Geleceği Üzerine Tartışmalar ve Öneriler*, TESEV Yayınları 2005.

Elçin Macar, *Cumhuriyet Dönemi'nde İstanbul Rum Patrikhanesi*, Yayına Hazırlayanlar: Bağış Erten-Foti Benlisoy, İletişim Yayınları, 2003.

Emin Karaca, *Sintinenin Dibine*, Puslu Yayıncılık, 2013.

Emine Gürsoy Naskali, *6-7 Eylül Olayları Davası Yassıada Zabıtları 2*, Kitabevi Yayınları, 2007.

Emine Gürsoy Naskali, *Örtülü Ödenek Davası Yassıada Zabıtları 1*, Kitabevi Yayınları, 2007.

Emre Özyılmaz, *Heybeliada Ruhban Okulu*, Tamga Yayınları, 2000.

Ercan Çitlioğlu, *Ölümcül Tahterevalli*, Destek Yayınları, 2007.

Ercan Çitlioğlu, *Yedekteki Taşeron ASALA*, Ümit Yayıncılık, 1997.

Erdal Şen, *Belgelerin Dilinden Yassıada'nın Karakutusu*, Zaman Kitap, 2007.

Ergün Sönmez, *Kürt Özgürlük Hareketi ve PKK'nın Rolü*, Tevn Yayınları, 2006.

Etienne Copeaux, *Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

Faik Ökte, *Varlık Vergisi Faciası*, Nebioğlu Yayınevi, 1951.

Faruk Mercan, "Bombacı da MİT elemanı da değilim", *Aksiyon*, S. 457, 13 Temmuz 2004.

Faruk Pekin, "Kavel", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Tarih Vakfı-Kültür Bakanlığı ortak yayını, C.4, s. 497-498.

Fatih Güllapoğlu, "Türk Gladio'su İçin Bazı İpuçları," *Tempo Dergisi*, S. 24, 9-15 Haziran 1991, s. 24-27.

Fatma Karabıyık Barbarosoğlu, *Moda ve Zihniyet*, İz Yayıncılık, 2002.

Fehmi Çalmuk, "Necmettin Erbakan", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt 6, İslamcılık, İletişim, 2011, s. 550-567.

Fethi Gürcan, Öner Gürcan, *Ben İhtilalciyim*, Süvari Yayıncılık, 2005.

Foti Benlisoy, "6/7 Eylül Olayları Öncesinde Basında Rumlar", *Toplumsal Tarih*, S. 81, Eylül 2000, s. 28-38.

Francis Dvornik, *Byzantium and the Roman Primacy*, Fordham University Press, 1966.

Gila Benmayor, "42 denizcimizi kurtaran gizli dost", *Hürriyet*, 22 Mart 1998.

Gönül Telek, "Soytürkçülerden Milliyetçi Muhafazakârlığa Türkiye'de Milliyetçi Siyasetlerin Aleviliğe Bakışı (1930-1980)" 2012'de İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Gülsema Lüyer, "Kore Gazileri ile Sözlü Tarih Çalışması", *Toplumsal Tarih*, S.169, Ocak 2008, s. 46-53.

Gürdal Aksoy, *Halklar Hapishanesi Anadolu, Kürtlerde Anadolumerkezci Yabancılaşma,* Komal Yayınları, 2002.

Güven Erkaya, Turan Baytok, *Bir Asker Bir Diplomat*, Doğan Kitap, 2001.

H. E. Erkilet-T. Bıyıklıoğlu-H. Arun, Kore *Harbinde Türk Silahlı Kuvvetlerinin Muharebeleri, 1950-53*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yayınları, 1975.

H. Nedim Şahhüseyinoğlu, *Yakın Tarihimizde Kitlesel Katliamlar*, İtalik Yayınları, 1999.

H. Neşe Özgen, *Van-Özalp Olayı 33 Kurşun Olayı: Toplumsal Hafızanın Hatırlama ve Unutma Biçimleri*, TÜSTAV, 2003.

Hakan Koçak, "İşçi Sınıfının Uzun Taksim Yürüyüşü", *Toplumsal Tarih*, S. 185, Mayıs 2009, s. 48-53.

Halit Kakınç, *Struma*, Destek Yayınları, 2012.

Haluk Şahin, *Johnson Mektubu*, Gendaş Yayınları, 2002.

Hande Dağıstanlı, "Ege Kıta Sahanlığı Uyuşmazlığı", 2006 yılında Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Hande Özkan, "The History of Geographical Perceptions in the Turkish Republic: A Spatial Interpretation of the Republican Regime during the Single-Party Era", 2002 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Hapishane Kitabı, Yayına Hazırlayanlar: Emine Gürsoy Naskali ve Hilal Oytun, Altun, Kitabevi, 2005.

Hasan Mutlu, "Kıbrıs Türk Mukavemet Teşkilatı", 2005 yılında Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İnkılapları Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1876-1950)*, Genelkurmay Basımevi, 1997.

Herkül Millas, *Türk ve Yunan Romanlarında "Öteki" ve Kimlik*, İletişim Yayınları, 2005.

Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S. 187, Temmuz 1999, s. 35-38.

Hikmet Öksüz, "Lozan'dan Sonra Kıbrıs Türklerinin Anavatana Göçleri", *Tarih ve Toplum*, S. 187, Temmuz 1999, s. 35-38.

Hikmet Özdemir, "Mareşal Fevzi Çakmak'ın Cenaze Törenindeki Gösteriler Üzerine Amerikan ve İngiliz Yorumları", *XIV. Türk Tarih Kongresi*'nde sunulan bildiri, 9-13 Eylül 2002.

Hikmet Özdemir, *Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanı Seçimleri*, Remzi Kitabevi, 2007.

Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, AFA Yayınları, 1989.

Hikmet Tanyu, *Türkçülük Davası ve Türkiye'de İşkenceler*, Erciyes Matbaası, 1950.

Hişyar Özsoy, "Between Gift and Taboo: Death and the Negotiation of National Identity and Sovereignty in the Kurdish Conflict in Turkey",

2010 yılında The Faculty of the Graduate School of The University of Texas'da kabul edilmiş doktora tezi.

Hulusi Dosdoğru, *6-7 Eylül Olayları*, Bağlam Yayınları, 1993.

Hulusi Turgut, *Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar*, Doğan Kitapçılık, 2007.

Human Rights Watch (HRW) Report, 7 March 2005, Vol.17, No. 2/D.

Human Rights Watch 2006 Türkiye Raporu, hrw.org/turkish/backgrounder/2006/turkey1206/turkey1206tuweb.pdf.

İbrahim Bahadır, "Aleviliğe milliyetçi yaklaşımlar ve Aleviler üzerindeki etkileri", *Birikim*, S. 188, Aralık 2004, s. 46-64.

İhsan Tombuş, *Ankara Cinayeti*, Bilgi Yayınevi, 2003.

İnci Hekimoğlu, "Maraş Katliamı Dosyası: Tanıklar 28. yılında katliamı anlatıyor", yazı dizisi, 22-26 Aralık 2006, *Birgün* gazetesi.

İsmail Beşikçi, *Orgeneral Muğlalı Olayı*, Belge Yayınları, 1989.

İsmail Beşikçi, *Türk Tarih Tezi, Güneş Dil Teorisi ve Kürt Sorunu*, Yurt Yayınları, 1978.

İsmail Tansu, *Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu*, Minpa Matbaacılık, 2001.

İsmail Tansu, *Kıbrıs Mektubu*, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Yayını, 1996-1997.

İsmet Akça, "Militarism, Capitalism and the State:Putting the Military in its Place in Turkey", 2006 yılında Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde kabul edilmiş doktora tezi; http://www.sipri.org/contents/milap/milex/publications/publications.html#sipri_yb_chapters.

Kadının Tarihi Dönüşümü, Editör Yıldız Ramazanoğlu, Pınar Yayınları, 2000.

Kemal Bayram Çukurkavaklı, *Sabahattin Ali Olayı*, Yenigün, 1978.

Kemal Kirişçi&Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu, Kökeni ve Gelişimi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997.

Kemal Sülker, *Türkiye Sendikacılık Tarihi*, Tüstav Yayınları, 2004.

Kemal Sülker, *Türkiye'yi Sarsan 2 Uzun Gün*, Yazko, 1980.

Kenan Akın, *Milli Nizam'dan 28 Şubat'a Olay Adam Erbakan*, Birey Yayıncılık, 2000.

Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, 6 cilt, Milliyet Yayınları, 1991.

Kore Savaşı: Uzak Savaşın Askerleri, Editör Mehmet Ali Tuğtan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Savaş Yayınları, 1982.

M. Asım Karaömerlioğlu,"Türkiye'de Çok Partili Hayata Dönüşün Toplumsal Dinamikleri", *Toplum ve Bilim Dergisi*, S.106, 2006, s. 174-191.

Makrios Drusotis, *Karanlık Yön EOKA*, Galeri Kültür Yayınları, 2007.

Markar Melkonian, *My Brother's Road: An American's Fateful Journey to Armenia*, Palgrave Macmillan, 2005.

Mehmet Ali Birand, *Apo ve PKK*, Milliyet Yayınları, 1992.

Mehmet Ali Birand, Can Dündar, Bülent Çaplı, *Demirkırat, Bir Demokrasinin Doğuşu*, Doğan Kitap, 1991.

Mehmet Ali Birand, *Emret Komutanım*, Milliyet Yayınları, 1986.

Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955 Olayları-50. Yılda Yeni Bakış–Hangi Derin Devlet?*, Demokratlar Kulübü Yayınları, 2006.

Mehmet Arif Demirer, *6 Eylül 1955-Yassıada 6/7 Eylül Davası*, Bağlam Yayınevi, 1995.

Mehmet Bayrak, *Kürtlere Vurulan Kelepçe, Şark Islahat Planı*, Öz-Ge Yayınları, 2009.

Mehmet Demiryürek, "Fetihten günümüze Kıbrıs'ta Türk varlığı", *Toplumsal Tarih*, S. 103, Temmuz 2002, s. 46-49.

Mehmet Hasgüler, *Kıbrıs'ta Enosis ve Taksim'in İflası*, Öteki Yayınevi, 1998.

Mehmet N. Taşdelen, *Yassıada, Menderes ve Muhafızları*, Bir Harf Yayınları, 2005.

Mehmet Ö. Alkan "Bir siyasal ve toplumsal felaket olarak deprem", *Toplumsal Tarih*, S. 119, Kasım 2003, s. 98-99.

Mehmet Özsakallı, "Yassıada Yargılamalarının Türk Basınındaki Yankıları", 2009 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Metin Gürsoy, *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Metis Yayınları, 1989.

Metin Toker, *DP Yokuş Aşağı (1954-1957)*, Bilgi Yayınevi, 1998.

Metin Toker, T*ek Partiden Çok Partiye*, Milliyet Yayınları, 1970.

Michel Wieviorka, David Gordon White, *The making of terrorism*, University of Chicago Press, 1993.

Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969), Türk Heyeti tebliğleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1971.

Milliyet Gazetesi İnternet Arşivi.

Mim Kemal Öke, *Unutulan Savaşın Kronolojisi, Kore 1950-53*, Boğaziçi Yayınları, 1990.

Mithat Perin, *Yassıada ve İdamların İç Yüzü*, M. Çevik Matbaası, 1970.

Murat Aksoy, *Başörtüsü-Türban, Batılılaşma-Modernleşme, Laiklik ve Örtünme*, Kitap Yayınevi, 2005.

Murat Kaya, "Reha Oğuz Türkkan and Pan-Turkist Movement in Turkey (1938-1947), 2005 yılında Boğaziçi Üniversitesi ATA Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Musa Anter, *Kımıl,* Avesta Yayınları, 2000.

Musa'nın Evlatları, Cumhuriyet'in Yurttaşları, İletişim Yayınları, 2003.

Mustafa Albayrak, *Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*, Phoenix Yayınevi, 2004.

Mustafa Gürlek ve Fatih Uğur, *50 Yıllık Sır*, Zaman Kitap, 2012.

Naci Kutlay, *21. Yüzyıla Girerken Kürtler*, Peri Yayınları, 2002.

Naci Kutlay, *49'lar Dosyası*, Fırat Yayınları, 1994.

Nasuh Uslu, *Türk-Amerikan İlişkileri*, 21. Yüzyıl Yayınları, 2000.

Necati Aksanyar-Murat Biçer, "II. Dünya savaşı Sürecinde Türkiye'de Basın-İktidar İlişkileri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, S. 2, 2005, s.187-200.

Necdet Ekinci, *İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Türkiye'de Çok Partili Düzene Geçişte Dış Etkenler,* Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1997.

Necdet Sakaoğlu "Fetih Bayramı", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı ortak yayını, Cilt 3, s. 305-307.

Necmettin Erbakan, *Milli Görüş-Temel Görüş*, Derleyen: A. Lalik, Dağarcık Neşriyat Dağıtım, 1975.

Nevzat Çiçek, *Sivas Kampı, 27 Mayıs'ın Öteki Yüzü*, Lagin Yayınları, 2010.

Nicholas Bethell, *The Palestine Triangle: The Struggle between the British, the Jews and the Arabs 1935-48*, Futura Publications, 1980.

Nihat Yılmaz, *Şapkasız Teğmen*, Bilgi Yayınevi, 2002.

Nilüfer Göle, *Modern Mahrem*, Metis Yayınları, 2001.

Nurşen Gürboğa, "Madencilikte İş Mükellefiyeti: Tek Parti Rejimi ve Bir Mücadele Alanı Olarak Zonguldak Kömür Havzası (1940-1947)", *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde Emek Tarihi*, Editörler: Turaj Atabaki, Gavin D. Brockett, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2012, s.

Oral Çalışlar, *Öcalan ve Burkay'la Kürt Sorunu*, Pencere Yayınları, 1993.

Oral Çalışlar, *Refah Partisi Nereden Nereye*, Pencere Yayınları, 1997.

Orhan Erkanlı, *Anılar, Sorunlar, Sorumlular*, Baha Matbaası, 1973.

Orhan Tuna, "Türk İş Hukuku ve Milli Korunma Kanunu", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, S. 1, 1939, s. 330-351.

Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Irkçılığın Çatallanan Yolları", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Milliyetçilik, 4. Cilt, İletişim Yayınları, 2003, s.345-385.

Ömer Laçiner, "Kürt Sorunu ve PKK", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Dönemler ve Zihniyetler*, 9. Cilt, İletişim Yayınları, 2009, s. 606-616.

Rauf Denktaş, *Karkot Deresi Anılar*, Remzi Kitabevi, 2005.

Reha Oğuz Türkkan, *Tabutluktan Gurbete*, Gülen Ofset, 1988.

Reşat Hallı, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Ayaklanmalar*, Genelkurmay Basımevi, 1972.

Rıdvan Akar, "İki Yıllık Gecikme: 6-7 Eylül 1955", *Toplumsal Tarih*, S. 117, Eylül 2003, s. 86-93.

Rıdvan Akar, *Aşkale Yolcuları-Varlık Vergisi ve Çalışma Kampları*, Belge Yayınları, 2000.

Rıdvan Akar, Hülya Demir, *İstanbul'un Son Sürgünleri*, Doğan Kitap, 2014.

Rıdvan Akın, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı 1923–2007,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Rıfat N. Bali, "II. Dünya Savaşı Yıllarında Nazilerin Türk basınını et kileme çalışmaları", *Toplumsal Tarih*, S. 152, Ağustos 2006, s. 26-40.

Rıfat N. Bali, *Bir Türkleştirme Serüveni (1923-1945)*, İletişim Yayınları, 2005.

Rıfat N. Bali, *Devlet'in Yahudileri ve "Öteki" Yahudi*, İletişim Yayınları, 2004.

Rıfat N. Bali, *The "Varlık Vergisi" affair:a study of its legacy, selected documents*, Isis Press, 2005.

Rıfat N. Bali, *Yirmi Kur'a Nafıa Askerleri: II. Dünya Savaşında Gayrimüslimlerin Askerlik Serüveni*, Kitabevi Yayınları, 2008.

Ruşen Arslan, *Şeyh Said Ayaklanmasında Varto Aşiretleri ve Mehmet Şerif Olayı*, Doz Yayınları, 2006.

Ruşen Çakır, *Milli Görüş Hareketi*, İletişim Yayınları, 2005.

Ruşen Çakır, *Ne Şeriat Ne Demokrasi, Refah Partisini Anlamak*, Metis, 1994.

Sabiha Sertel, *Roman Gibi*, Ant Yayınları, 1966.

Samim Akgönül, Türkiye Rumları, İletişim Yayınları, 2007.

Seçkin Erdi, *Yüksek Adalet Divanı Kararları 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961*, Kabalcı Yayınevi, 2006.

Selim Deringil, *Denge Oyunu:İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

Serdar Şen, *Refah Partisi'nin Teori ve Pratiği: Adil Düzen ve Kapitalizm*, Sarmal Yayınevi, 1995.

Seyfi Öngider, *Çankaya'nın Bütün Adamları*, Aykırı Yayıncılık, 2013.

Sıdıka Avar, *Dağ Çiçeklerim*, Berikan Yayınevi, 2004.

Sıtkı Ulay, *Harbiye Silah Başına*, Kitapçılık Tic. Basın Yayınları, 1968.

Steve Runciman, *Eastern Schism. A Study of the Papacy and the Eastern Churches during the XIth and XIIth Centuries*, Oxford University Press, 1955.

Şemdin Sakık, *Apo,* Şark Yayınları, 2005.

Şevket Süreyya Aydemir, *Menderes'in Dramı*, Remzi Kitabevi, 2000.

Talat Asal, *Müvekkilim Adnan Menderes ve Yassıada*, Selis Kitaplar, 2003.

Talat Aydemir, *Hatıratım*, Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Tanel Demirel, *Türkiye'nin Uzun On Yılı: Demokrat Parti İktidarı ve 27 Mayıs Darbesi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2011.

Taner Timur, *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik,* İmge Yayınları, 2002.

Tarık Güryay, *Bir İktidar Yargılanıyor*, Cem Yayınevi, 1971.

Tarık Ziya Ekinci, *Vatandaşlık Açısından Kürt Sorunu Ve Bir Çözüm Önerisi*, Kuyerel Yayınları, 1997.

Tefsire Güneş, "Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı (1950-1960)", 2012 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde kabul edilmiş yüksek lisans tezi.

Turgan Arınır-Sırrı Öztürk, *İşçi Sınıfı-Sendikalar ve 15/16 Haziran, Olaylar-Nedenleri-Davalar-Belgeler-Anılar-Yorumlar*, Sorun Yayınları, 1976.

Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, Tarih Vakfı Yayını, 1998.

Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti, Editörler: İsmet Akça ve Evren Balta Paker, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, Tekin Yayınevi 1993.

Uygur Kocabaşoğlu, "6/7 Eylül Olaylarından Sonra Hasar Tespit Çalışmaları Üzerine Birkaç Ayrıntı", *Toplumsal Tarih*, S. 81, Eylül 2000, s. 45-49.

Ülkücü Komando Kampları/AP Hükümetinin 1970'te Hazırlattığı MHP Raporu, Kaynak Yayınları, 1997.

Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, 1997.

Ümit Özdağ, *Ordu-Siyaset İlişkisi*, Gündoğan Yayınları, 1991.

Ümit Özdağ, *Türkiye'de Düşük Yoğunluklu Çatışma ve PKK*, Üç Ok Yayınları, 2005.

Varto, Özel Sayı, Varto Kültür, Tanıtım ve Yardımlaşma Derneği yayını, Ekim 1966.

Yahya S. Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisat Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *CHP ve Genel Başkanı-Siyasi İncelemeler*, Resimli Posta Matbaası, 1963.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politika'da 45 Yıl*, İletişim Yayınları, 2002.

Yalçın Küçük *Kürt Bahçesinde Söyleşi*, Başak Yayınları, 1993.

Yalçın Yusufoğlu, "On Beş-On Altı Haziran Olayları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı ortak yayını, C.6, s.130-131.

Yavuz Çamlıbel, *49'lar Davası, Garip Ülkenin İdamlık Kürtleri*, Algı Yayınları, 2007.

Yeşim Demir, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, V/12, 2006/Bahar, s.155–171.

Yılmaz Tezkan, "Tartışılan Bir Kurum: Milli Güvenlik Kurulu", *Siyaset, Strateji ve Milli Güvenlik*, Ülke Kitapları 2000, s. 22-34.

Zafer Aydın, *"Kanunsuz" Bir Grevin Öyküsü*, Tüstav Yayınları, 2010.

Zafer Toprak, "Aygün, Kemal", "Gökay, Fahrettin Kerim", "İşcan, Haşim", "Kırdar, Lütfi", "Üstündağ, Muhittin", "Şehremaneti", "Şehreminleri" maddeleri, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bakanlığı-Tarih Vakfı ortak yayını, 1994, ilgili sayfalar.

DİZİN

1 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi 27
105 Sayılı Kanun 17
12 Eylül 1980 darbesi 73, 114
12 Mart 1971 Muhtırası 82, 88, 100, 111, 112, 149
1317 Sayılı Kanun 72
14'ler 22, 24, 75
15-16 Haziran Olayları 72
1915 Tehciri 134, 142
1924 Anayasası 11
1958 Cenevre Kıta Sahanlığı Sözleşmesi 35
1960 Garantörlük Anlaşması 83
1961 Anayasası 10, 11, 12, 13, 18, 30, 64, 67, 68, 74, 78, 83, 99
1962 Küba Füze Krizi 130
1964 Kararnamesi 40, 47
1964 Kıbrıs Olayları 130
1966 Senato Kısmi Seçimleri 80
1974 Kıbrıs Barış Harekâtı 35, 53
1979 Cumhuriyet Senatosu Yenileme Seçimleri 82
1982 Anayasası 11, 14, 104, 168
1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesi 35
1997 Lüksemburg Zirvesi 87
27 Mayısçılar 16, 19, 22
275 Sayılı Toplu İş Sözleşmesi 68
3 Numaralı Sıkıyönetim Mahkemesi 27
3175 Sayılı Köy Kanunu 162
5233 Sayılı Kanun 165
6. Filo 48, 49
6/3801 Sayılı Kararname 30

A

ABD 23, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 61, 62, 69, 79, 80, 83, 84, 85, 93, 106, 120, 123, 125, 126, 127, 130, 131, 136, 142, 144, 154, 155, 179
ABD Temsilciler Meclisi 50
Abdi İpekçi 14, 96
Abdullah Cevdet 159
Abdullah Çatlı 126, 127
Abdullah Gül 118
Abdullah Öcalan 132, 142, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 156, 158, 169
Abdülkadir Aksu 90, 118, 164, 177, 188
Abdülmelik Fırat 17, 19
Acheson Planı 33
Adalet ve Kalkınma Partisi'ni (AKP/AK Parti) 117
Adatepe muhbiri 85
Adil Ekonomik Düzen 114
Adil Kurtel 80
Adil Timurtaş 181
Adnan Cemgil 78, 79
Adnan Ersöz 104
Agop Agopyan 127
Ahmet Akalın 91

Ahmet Gücal 28
Ahmet Hamdi Tanpınar 51
Ahmet Topçu 70
Akın Birdal 186
Alaattin Kanat 181
Alarızgari (Kurtuluş Bayrağı) 151
Aleviler 95, 186
Alevilik-Sünnilik ihtilafı 60
Alexander Peck 93
Ali Aslan 145
Ali Elverdi 26
Ali Fethi Esener 104
Ali Fuat Başgil 75, 180
Ali Karcı 80
Alparslan Türkeş 22, 24, 25, 43, 46, 75, 88, 94, 169, 180
Altay Tokat 163
Altı Gün Savaşı 131
Amerika'nın Sesi (The Voice of America-VOA) Radyosu 46, 62
Amerikan Haberler Merkezi 48, 49
Anadolu 16, 20, 55, 56, 57, 72, 89, 98, 102, 109, 110, 133, 153, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 167, 169, 172, 184
Anadolu Federe Cumhuriyeti 159
Anavatan Partisi (ANAP) 119
Anayasa Komisyonu 8, 106
Anayasa Mahkemesi 11, 40, 73, 77, 81, 111, 116
Andreas Papandreu 33, 36
Angelo Roncalli 42
Ankara Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi 177
Ankara Nükleer Araştırma Merkezi 91
Ankara Radyosu 25, 26
Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi 10, 148
Arif Doğan 181
Armanek Bakırcıyan (Orhan Bakır) 134
ASALA 5, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 134, 183
Askerî Yargıtay 12
Ataol Behramoğlu 171
Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nun (AKDTYK) 105
Atatürk'ün totemleştirilmesi 105
Athenagoras 39
Audrey Hepburn 46, 56
Avrupa Birliği (AB) 86, 139, 146, 164, 169
Avrupa Parlamentosu 44, 143
Ayasofya 41, 42, 43
Aydınlar Ocağı 106
Aydınlık Sosyalist Dergi (ASD) 81
Ayhan Akça 185
Ayhan Çarkın 185
Ayia Triada Manastırı 38

B

Bahadır Demir 123
Bahaeddin Şakir 130
Bahtiyar Yalta 27, 28
Baki Tuğ 16
Barış ve Hoşgörü Sempozyumu 44
Batı Bloku 79
Batı Çalışma Grubu 143
Bayrak Harekâtı 101
Bedrettin Demirel 103
Behçet Cantürk 180, 181
Behice Boran 78, 80, 81, 82

Berfin Bahar 158
Berk gemisi 85
Berna Moran 52
Bertrand Russel 80
Beynelmilel Siyonizm 111
Beynelmilel Yahudilik 111
Binevs Agal (Berivan) 174
BM Güvenlik Konseyi 36, 84, 87
BM Ulusal ya da Etnik, Dinsel ve Dilsel Azınlıklara Mensup Kişilerin Hakları Bildirgesi 169
BM Uluslararası Kişisel ve Siyasal Haklar Sözleşmesi 170
Bölgesel ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı 170
Bülent Ecevit 18, 43, 50, 67, 68, 73, 88, 97, 100, 102, 112, 113, 118

C, Ç

Can Dündar 14, 18, 21, 97, 98, 181, 187
Canip Yıldırım 78, 80
Celadet Ali Bedirhan 157
Celal Bayar 7, 17, 19, 24, 45, 76
Celal Talabani 142
Cem Ersever 175, 179, 181, 184, 191
Cemal Azmi 130
Cemal Gürsel 9, 19, 20, 22, 48, 55, 74, 75, 79, 157
Cemal Hakkı Selek 80
Cemal Madanoğlu 7, 22
Cemal Süreya 58, 62
Cemal Şahingiray 54
Cemal Temizöz 189
Cemil Bayık 149
Cemil Çiçek 134
CENTO 46, 47
Cevat Dursunoğlu 19
Cevat Kırca 28
Cevat Şakir Kabaağaçlı 52
Cevdet Sunay 23, 26, 42, 56, 74, 75, 76, 77
CHP 7, 16, 19, 20, 23, 25, 33, 43, 45, 51, 55, 61, 67, 72, 73, 76, 77, 88, 89, 90, 91, 92, 94, 100, 101, 110, 112, 136, 145, 169, 193
CIA 96
CKMP 12, 17, 25, 55, 61, 74, 108
Coğrafya Kongresi 157
Coşkun Ulusoy 139
Cumhuriyet gazetesi 54, 55
Cumhuriyet Senatosu 11, 12, 74, 79, 82, 100
Cüneyt Arcayürek 29, 32, 34, 182
Çandarlı gemisi 35
Çetin Altan 80
Çetin Kocadağ 61
Çiçek Sineması 93
Çorum Olayları 96
Çubuk Baraj Gölü 149

D

Dadaloğlu Şenlikleri 133
Dagens Nyheter 19
Daniş Tunalıgil 123
Demokrat Parti (DP) 39, 135, 181, 189, 192
Deniz Gezmiş 16, 77
DEP 154, 169
Dersim 103, 134, 150, 157
Dersim Kanunu 103
Derviş Akgül 157
DEV-SAVAŞ 92
Devlet Planlama Teşkilatı 18, 106

Devrim Yasaları 11
Devrimci Demokratik Kültür Derneği (DDKD) 151
Devrimci Doğu Kültür Ocakları (DDKO) 157
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) 71
Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) 54, 118
Diyarbakır Cezaevi 152
Doğu Mitingleri 81, 148, 157
Doğu Raporu 18
DP 7, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 39, 45, 51, 54, 56, 70, 76, 77, 88, 89, 135, 136, 137, 188
Duran Kalkan 149
Dünya Bankası 135
Dünya Müslüman Kadınlar Kongresi 54
Dwight Eisenhower 47

E

Ekümenik 41
El Fetih 131
Elefterios Venizelos 30
Eleniki Enosis 31
Emin Çölaşan 159
Emine Aykenar 57
EOAK-B 124
EOKA 83, 187
Ercan Çitlioğlu 128, 134, 183
Erdal Eren 105
Ergenekon Davası 178
Erivan Radyosu 148
Erkan Gürvit 126
Ermeni Krallığı 131
Ermeni Meselesi 131
Ermeni Soykırımı Anıtı 131
Ermeni Soykırımını İnkâr Yasası 142
Ermeni Yazarlar Birliği 132
Ermeni-Kürt Federe Devleti 132
Ermeniler 123, 129
Erol Dinçer 26, 28
Esir Türkler Haftası 93
Esir Türkleri Kurtarma Ordusu (ETKO) 92
Eşref Bitlis 179, 180, 182
Eşref Edip Fergan 110
Et ve Balık Kurumu 60
Ey Raqip 28

F

F. Winslow Taylor 69
Fahri Çoker 78, 179
Fahri Korutürk 43, 77, 99, 100
Fahri Özdilek 77
Faik Bucak 16, 157
Faik Bulut 158, 159
Faruk Gürler 22, 77
Faruk Sükan 80
Fatma Hikmet İşmen 80
Fazıl Hüsnü Dağlarca 69
Fazilet Partisi (FP) 117
Fehmi Tosun 178
Fener (İstanbul) Rum Patriği 38, 41, 42, 43, 44
Fener Rum Patrikliği 41, 42, 43
Ferhat Sarıkaya 187
Feridun Cemal Erkin 34
Ferruh Bozbeyli 77, 88, 113
Fethi Gürcan 10, 23, 28, 29, 183
Fethi Naci 52
Figen Akat şilebi 36
Fikret Otyam 53
Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) 127, 152
Firuzan 53
Forum Dergisi 136, 137

Francis Deng 164
Franciscus 43
Fuat Uluç 25

G

Gaidz F. Minassian 130
Galatasaray Lisesi 178
Garbis Altınoğlu 134
Genel Af Yasası 113
General Electric Fabrikası 66
George Habbaş 131
Georgios Grivas 83
Girne (Pladini) Plajı 85
Goyan Aşireti 163
Gümüşhaneli Tekkesi 109
Günay Aslan 177
Güneş Moteli 90
Güneş-Dil Teorisi 19
Güneydoğu Anadolu 16, 153, 162, 172
Gürdal Aksoy 156, 159, 160, 184
Gürgen (Karekin) Yanıkyan 123

H

H. Joseph Tasca 83
HADEP 154
Hak ve Özgürlükler Partisi (HAKPAR) 16
Haki Karer 149
Halkın Emek Partisi'nin (HEP) 175
Hamewendi 28
Hamidiye Alayları 153, 162
Hanefi Avcı 184, 189
Hareket Ordusu 79
Harp Okulu 24, 25, 26, 29
Hasan Dinçer 25
Hasan Doğan 16
Hasan Fehmi Güneş 96, 98
Hasan İzzettin Dinamo 53
Hasan Mutlucan 102
Hasan Ocak 178
Haşhaş yasağı 50
Hatice Babacan 57
Hava Kuvvetleri Komutanlığı 26
Haydar Tunçkanat 13
Hayrettin Eren 176
Hayrettin Erkmen 43
Hekimoğlu İsmail 51
Henry Kissinger 85
HEP 154, 175
Herkül Millas 51, 53, 185
Heybeliada Ruhban Okulu 38, 39, 40, 41, 44, 182, 183
Hıfzı Veldet Velidedeoğlu 9
Hikmet Kıvılcımlı 149
Hiram Abbas 126
Hora araştırma gemisi 36
Hrant Dink 134
Hürriyet Partisi 136, 137
Hüseyin İnan 77
Hüseyin Kocadağ 183
Hüseyin Morsümbül 176
Hüseyin Nail Kubalı 9

I, İ

İbrahim Babat 181, 185, 186
İbrahim Kaypakkaya 133, 134
İbrahim Şahin 184
İdris Küçükömer 13
İhsan Sabri Çağlayangil 42
II. Abdülhamit 153, 162
II. Jean Paul 43
II. Mesrob 43
II. Milliyetçi (II. MC) Cephe Hükümeti 89
İkamet, Ticaret ve Seyrisefain Mukavelenamesi 30
İkinci Yeni 58

İlhan Baş 25, 26, 28
İlter Türkmen 34
İncirlik Üssü 46, 49, 50
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 119
İnsan Hakları Örgütü 164
Irak Kürdistan Demokrat Partisi (I-KDP) 152
Irak Kürt Federe Devleti 132, 142
İran İslam Devrimi 121
İrfan Özaydınlı 92, 95, 96, 98
İshak Refet (Işıtman) 167
İskender Paşa Dergâhı 108
İsmail Beşikçi 19, 21, 157, 186
İsmailağa (Çarşamba) Cemaati 56
İsmet Giritli 8, 9
İsmet İnönü 24, 32, 73, 74, 110, 180
İsrail-Mısır Savaşı 130
İstanbul Bilim Komisyonu 10
İstanbul Cam-İş Sendikası 70
İstanbul Sanayi Odası (İSO) 137
İstanbul Sendikalar Birliği 65
İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı 67
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi 10, 148
İstiklal Mahkemeleri 103
İTÜ Gümüşsuyu Yurdu 49
İzzet Köz 25

J

Jean-Michel Demetz 115
Jirki Aşireti 162
JİTEM 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 190, 191
Johnson Mektubu 32, 37, 47, 52, 53, 61, 184
Joseph Sisco 84

K

Kâbe 175
Kadirî 113
Kadri Cemil Paşa 156
Kalkınmada Öncelikli Yöreler 158
Kamuran Dündar 174
kara mayınları 165
Kardak/İmia krizi 36
Kasaplar Deresi 177
Kavel Grevi 64, 65, 66, 68
KAWA 151, 152
Kayseri Cezaevi 24
Kazım Çillioğlu 180
Kazım Taşkent 137
Kemal Aytaç 61
Kemal Burkay 78, 80, 157, 159
Kemal Nebioğlu 80
Kemal Pir 149
Kemal Sülker 68, 73, 187
Kemal Tahir 52
Kenan Bilgin 177
Kenan Evren 43, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 124, 126, 187
Kerkük-Yumurtalık Boru Hattı 152
Kesire Yıldırım 149
Kıbrıs 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 39, 40, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 56, 61, 83, 84, 86, 87, 112, 113, 130, 131, 132, 143, 179, 180, 185, 186, 188
Kıbrıs Cumhuriyeti 40, 83, 87
Kıbrıs Türk Federe Devleti 86
Kıta sahanlığı 35
Kızıl Ordu 130
Kızılbaş 88, 156
Kızıldere Köyü 148
Kievli İsidoros 41

Kocatepe muhribi 84, 85
Komünist Blok 61
Komünizmle Mücadele Derneği 79, 148
Konstantinopolis 41
Kore Savaşı 51, 135, 136, 179, 187
Kozluklu Mele (Hoca) Abdullah 167
Kudüs Mitingi 114
Kuran 114, 162
Kurucu Meclis 8, 9, 10, 22
Kutlu Savaş 183, 185
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) 87
Küba Krizi 47
Kürdistan 15, 16, 28, 133, 149, 150, 151, 152, 156, 157, 158, 159, 160, 175, 180
Kürdistan Ulusal Kurtuluşçuları (KUK) 151
Kürt aristokrasisi 153
Kürt aydınları 158, 159
Kürt milliyetçisi 15
Kürtçe 61, 148, 166, 167, 168, 169, 170

L

Lenin 148
Levon Ekmekçiyan 125, 126
Louis-Vincent Thomas 172
Lozan Barış Antlaşması 38, 40, 166
Lukas Notaras 41
Lyndon Johnson 32

M

Maden-İş Sendikası 65, 68
MAH 18
Mahir Çayan 148, 149
Mahir Kaynak 76
Mahmut Ustaosmanoğlu 56
Mahmut Yıldırım 180
Malazgirt 158
Mamak Muharebe Okulu 27
Mandrake Burnu 84
Mareşal Fevzi Çakmak muhbiri 85, 186
Max Thornburg 135
Mazlum Doğan 152
Medet Serhat 79, 180, 181
Mehdi Zena 78
Mehmet Ali Ağca 43, 96
Mehmet Ali Aybar 78, 80, 81
Mehmet Ali Birand 14, 86, 107, 132, 160, 187
Mehmet Ali Bucak 151
Mehmet Baydar 123
Mehmet Eymür 76
Mehmet Özdemir 177
Mehmet Şerif Acar 178
Mehmet Şerif Fırat 19, 20, 157
Mehmet Şevki Eygi 56
Mehmet Zahid Kotku 109
Memduh Tağmaç 76
Memiş Özdal 91
Merve Kavakçı 117, 118
Meryem Ana Evi 43
Mesut Barzani 142, 152
Mihael Gorbaçov 127
Millet Meclisi 8, 11, 12
Milletlerarası Savaş Suçları Mahkemesi 80
Milli Birlik Komitesi 9, 13, 15, 22, 55, 137
Milli Demokratik Devrimciler 76
Milli Görüş 112, 117, 122, 189, 191
Milli Görüş Hareketi 117, 122, 191

Milli Güvenlik Konseyi 102, 106, 114
Milli Nizam Partisi'ni (MNP) 110
Milli Savunma Bakanlığı 138, 139, 144, 146
Milli Savunma Yüksek Kurulu 13
Milli Selamet Partisi (MSP) 53, 112
Milli Türk Talebe Birliği 43
Minyeli Abdullah 52
MİT 18, 25, 76, 89, 98, 101, 126, 149, 150, 181, 183
MKE 124
Molla Mustafa Barzani 15
Muammer Aksoy 9
Muharrem İhsan Kızıloğlu 17
Muharrem Şemsek 91
Muhittin Taylan 77
Muhsin Batur 78, 112
Munzur Çem 159
Musa Anter 28, 78, 159, 170, 189
Mustafa Amil Artus 9
Mustafa Karazeybek 26
Mustafa Kemal Atatürk 30
Mustafa Pakoba 26
Mustafa Timisi 88
Muzaffer Karan 80

N

Naci Kutlay 21, 78, 80, 189
Nakşîbendi 56, 109, 113
NATO 25, 32, 33, 36, 45, 46, 47, 49, 50, 79, 96, 125, 130, 145
Nazım Gülmez 177
Nazım Hikmet 51
Necdet Üruğ 162
Necip Fazıl Kısakürek 51, 110, 148
Necmettin Erbakan 88, 108, 109, 111, 116, 117, 122, 183, 189
Nermin Nefçi 61
Nesrin Konuk 120
Nevzat Bölügiray 103
Nevzat Çiçek 16, 21, 189
Newroz 149, 174, 176
Nihat Erim 50, 76
Nisbi temsil sistemi 12
Nurcu 113
Nuri Dersimi 157
Nuri Gündeş 126

O, Ö

ODTÜ 49, 61, 62
OHAL Bölgesi 158
Oksidentalizm 51
Olağanüstü Hal (OHAL) 155
Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) 135, 137
Orhan Kabibay 24
Orly Katliamı 126
Ortadoğu 130, 154
Ortak Savunma ve İşbirliği Antlaşması 50
Ortodoks 38, 41, 42, 43, 44
Osman Bölükbaşı 74
Osman Deniz 28
Osman Yüksel Serdengeçti 108
Osmanlı İmparatorluğu 42, 130
Ömer Turhan 157
Özdemir Kalpakçıoğlu 59
Özel Yüksek Okulların Devletleştirilmesi 40
Özgür Gündem 158
Özgür Politika 159
Özgürlük Yolu (PSK) 151

P

Palulu Şeyh Said 15, 156
Pan-Kürdist 150, 151

Pancar Motor 109
Pantokrator Manastırı 41
Papalık 41, 42
Partiya Karkeren Kürdistan (Kürdistan İşçi Partisi, PKK) 150
Paşabahçe Şişe-Cam Fabrikası 69
Paul Henze 96
Pavlos İstefanaki 38
Peyami Safa 52
Pınar Kür 53
Pınar Selek 186
POL-DER 91, 92
Proleter Devrimci Aydınlık (PDA) 81

R

Ragıp Gümüşpala 16
Rauf Denktaş 83, 86, 190
Recai Uğurlu 163
Recep Tayyip Erdoğan 115, 117
Refah-Yol Hükümeti 117
Refik Tulga 22, 23
Reha Mağden 96
Rıdvan Akar 18, 37, 97, 190
Rıdvan Özden 182
Rıza Kuas 80, 81
Rızgari (Kurtuluş) 151
Risale-i Nur 56
Robert Komer 49
Ronald Reagan 127
Rum Milli Muhafız Kuvvetleri 85
Rum Ticaret Okulu 38, 39

S,Ş

Saadet Partisi'ni (SP) 117
Sabri Özkan (Gıjık Dede) 92
Sabri Yirmibeşoğlu 78
Sadi Koçaş 76
Sadun Aren 78, 80
Said Elçi 157
Said Nursi 17
Saint-Esprit Katedrali 43
Samson darbesi 50
Savaş Buldan 180, 181
Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) 145
Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) 145
Sayıştay 14, 76, 146, 147
Sedat Caner 97
Sedat Edip Bucak 183
Selim Sarper 47
Semih Sancar 104
Serok (Önder) 152
Sıddık Sami Onar 9
Silahlı Kuvvetler Birliği 23
Sinan Yerlikaya 184
Sivas Kampı 15, 17, 21, 189
Soğuk Savaş 127
Soner Yalçın 180, 191
Sovyetler Birliği 81, 93, 120
Soykırım'ın 50. Yıldönümü 130
SSCB 32, 33, 46, 47, 48, 127, 130, 131
Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI) 144
Strobe Talbott 23
Sultanahmet Cezaevi 67
Suphi Karaman 79
Suriye 126, 130, 132, 135, 151, 152, 155, 174
Susurluk Komisyonu 183
Susurluk Skandalı 116
Süleyman Arif Emre 112
Süleyman Demirel 32, 43, 60, 75, 88, 89, 96, 100, 101, 102, 103, 113, 161

Sürgündeki Kürt Parlamentosu 154
Süveyş Kanalı Krizi 130
Şaban Erik 80
Şafiî 156
Şahap Kocatopçu 69, 70
Şakir Epözdemir 157
Şark Islahat Planı 166, 170, 187
Şarki Anadolu 157
Şenay Gürvit 126
Şerafettin Elçi 157
Şeyhmus Diken 168
Şidan Aşireti 163
Şinork Kalustyan 125
Şule Yüksel Şenler 55, 56, 57
Şükrü Olcay 104

T

Taha Carım 124
Tahir Adıyaman 162
Takrir-i Sükûn 103
Talat Aydemir 10, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 74, 182, 192, 193
Talat Paşa 130
Talip Yener 124
Tansu Çiller 116, 169
Tarık Ümit 182
Tarık Zafer Tunaya 8, 9
Tarık Ziya Ekinci 21, 78, 80, 192
Taşoz Adası 36
Taylor Sistemi 69, 70
TBMM 9, 11, 28, 74, 77, 80, 96, 100, 101, 110, 147, 165, 169
Tehcir 103
Tekin Arıburun 77
Teoman Koman 183
terör 125, 128, 129, 130, 133, 143, 145, 151, 154, 165
terörist 161, 172
Terörle Mücadele Kanunu 97
Tevrat 111
TİKKO (Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu) 133, 134
TKP/ML-DHB 92
Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'na 67
TÖB-DER 92
TRT 60, 97, 101
Truman Doktrini 12, 135
TSK 7, 14, 75, 76, 97, 101, 113, 117, 118, 127, 136, 138, 143, 146, 147, 153
TSK İç Yönetmeliği 147
Tunceli Kültür ve Yardımlaşma Derneği 149
Turan 19, 37, 84, 184
Turgut Özal 36, 100, 119, 159, 161
Turgut Sunalp 112
Turhan Feyzioğlu 67, 88
Tuzluçayır Güzelleştirme Derneği 149
Türban/Başörtüsü Kavgası 118
Türk Kadınlar Birliği 55, 56
Türk milliyetçi hareketi 154
Türk milliyetçiliği 10
Türk Ocakları Kurultayı 167
Türk Tarih Tezi 19, 21, 186
Türk Yıldırım Komandları (TYK) 92
Türk-İslam Sentezi 106, 107, 120, 181
Türk-İş Konfederasyonu 66
Türk-Yunan ilişkileri 39
Türkay Kibrit Fabrikası 66
Türkçeden Başka Dillerde Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun 168
Türkiye Cumhuriyeti Devleti 154

Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu'ndan (THKO) 124
Türkiye İş Bankası 69, 71, 107, 190
Türkiye İşçi Partisi'nin (TİP) 73
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) 67, 71
Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi (T-KDP) 16, 149, 150, 157
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı 35
Türkiye Seramik Şişe ve Cam Sanayii İşçileri Sendikası 70
Türkler 18, 19, 52, 83, 93, 107, 123, 128, 129, 151, 172, 175
Türkoloji Enstitüsü 18
U-2 Krizi 46

U,Ü

Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi 170
Uluslararası Hakem (Tahkim) Mahkemesi 35
Umut Kitabevi 186
Üçüncü Ulusal Program 147
Ülkede Özgür Gündem 188
Ülkü Ocakları 91
Ülkücü Gençlik Derneği (ÜGD) 92, 93

V

Vatan Cephesi 7
Vatikan 17, 41, 43, 44, 124
Vecdi Gönül 144, 147
Vedat Aydın 175, 176, 181, 188, 189
Vedat Demircioğlu 49
Vehbi Koç 45, 65, 66, 137
Veli Küçük 182, 184, 187
Vietnam Komünist Partisi 150
Vietnam Savaşı 52

X

Xormek (Hormek) Aşireti 19, 21, 157
Xoybun (Hoybun) 156, 157
XVI. Benedictus 43

Y

Yahya Kanbolat 80
Yasser Arafat 127, 152
Yassıada 17, 24, 183, 186, 187, 188, 192
Yaşar Büyükanıt 142
Yaşar Kaya 78, 159
Yekta Güngör Özden 57
Yeşil Hat 84
Yeşim Demir 27, 29, 193
Yılmaz Güney 88
Yön dergisi 29
Yunus Koçak 80
Yusuf Aslan 77
Yusuf Halaçoğlu 133
Yusuf Özbaş 92
Yusuf Ziya Bahadınlı 80
Yüksek Askerî Şura (YAŞ) 101
Yüksek Müdafaa Meclisi 12

Z

Zazaca 19, 61
Zeki Kuneralp 124
Zekiya Alkan 174
Zeynel Turanlı 16
Zincirbozan 114
Ziya Bandırmalıoğlu 185

27 MAYIS 1960 DARBESİ SONRASI...
KÜRT MESELESİ'NDE ESKİ YÖNTEME DEVAM:
485 KÜRT SİVAS KAMPI'NA...
TALAT AYDEMİR'İN 1962 VE 1963'TEKİ DARBE GİRİŞİMLERİ.
1964 KARARNAMESİ İLE YUNAN UYRUKLARIN
SINIRDIŞI EDİLMELERİ,
BATI İLE İLİŞKİLERDE AŞK VE NEFRETE DEVAM...
TÜRBANIN KAMUSAL ALANA ÇIKIŞI,
KAVEL VE PAŞABAHÇE GREVLERİ, 15-16 HAZİRAN OLAYLARI,
12 MART 1971 MUHTIRASI, TİP'İN KAPATILMASI...
1974 KIBRIS HAREKATI,
1978 MARAŞ KATLİAMI VE
BİZİM ÇOCUKLARIN 12 EYLÜL 1980 DARBESİ...
MİLLİ GÖRÜŞ VE 27 ŞUBAT 1997 MÜDAHALESİ.
ERMENİ MESELESİ'NİN SERT YÜZÜ:ASALA,
'29. KÜRT İSYANI' VE PKK,
ŞEHİTLER VE 'ETKİSİZ HALE GETİRİLENLER'
VE DEVLETİN KARANLIK YÜZÜ: JİTEM...

ARAŞTIRMACI YAZAR AYŞE HÜR
SON 40 YILIN
SİYASİ OLAYLARININ ÖTEKİ YÜZÜNE BAKIYOR.

9 789759 967826

FİYAT 20,00 TL